

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ЗВ'ЯЗКУ ІМ. О.С. ПОПОВА

На правах рукопису

МАЗУРЕНКО Людмила Іванівна

УДК 321.7 : 332.021(477)

ПОЛІТИЧНІ МЕХАНІЗМИ РОЗВИТКУ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО
БІЗНЕСУ В УМОВАХ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО
СУСПІЛЬСТВА

23.00.02 - політичні інститути та процеси

ДИСЕРТАЦІЯ

на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук

Науковий керівник –
доктор політичних наук,
професор
Сіленко Алла Олексіївна

Одеса – 2013

З М І С Т

ВСТУП	4
--------------	----------

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ

ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ МЕХАНІЗМІВ РОЗВИТКУ

МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ

1.1. Основні поняття і категорії проблеми формування політичних механізмів розвитку малого та середнього бізнесу	11
1.2. Сучасні теоретико-методологічні підходи до дослідження малого та середнього бізнесу у контексті розвитку соціальної сфери	29
1.3. Наукові досягнення вітчизняних і зарубіжних науковців у дослідженні політичних механізмів розвитку малого та середнього бізнесу	37
Висновки до розділу 1	56

РОЗДІЛ 2

РОЛЬ СУБ'ЄКТІВ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО

РОЗВИТКУ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ

2.1. Розвиток малого і середнього бізнесу як напрям діяльності структур громадянського суспільства	58
2.2. Розвиток малого і середнього бізнесу у програмах політиків і політичних партій України	87
Висновки до розділу 2	106

РОЗДІЛ 3

**ПОЗИТИВНІ НАСЛІДКИ РОЗВИТКУ МАЛОГО ТА
СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ ЯК ФАКТОР
СТАБІЛЬНОСТІ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ**

3.1. Подолання бідності в системі факторів політичної стабільності	109
3.2. Сучасна державна політика зайнятості населення України	134
Висновки до розділу 3	177
ВИСНОВКИ	180
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	186

Актуальність теми дослідження. Найважливішим завданням державної влади є забезпечення інтересів населення, досягнення його добробуту. Соціальна політика – один з найважливіших напрямів діяльності держави – соціальна доктрина, що визначає стратегію і цілі розвитку суспільства, а також напрям діяльності різних недержавних інститутів. Соціальна політика – це галузь наукових досліджень; навчальна дисципліна, яка викладається в багатьох вітчизняних і зарубіжних університетах; нарешті, це – система заходів, що забезпечує вирішення проблем на ринку праці, в галузі охорони здоров'я, освіти, пенсійного забезпечення та інших сферах соціальних потреб суспільства в цілому та окремих категорій населення зокрема.

Основні зусилля держави в реалізації соціальної політики зосереджені на забезпеченні соціальної стабільності суспільства, його соціальної безпеки.

Механізмом для досягнення цих цілей виступає соціальна держава як сучасна політико-правова система, в якій держава бере на себе турботу про матеріальний добробут громадян, здійснює функцію регулювання економіки, забезпечує захист економічних і соціальних прав людини. Соціальна політика сучасної соціальної держави, що має стимулюючий і активізуючий характер, має бути спрямована не лише на адміністративне регулювання соціальних процесів, застосування пасивних заходів соціальної взаємодопомоги, але і на створення умов для соціальної і ринкової самоорганізації, для ефективної зайнятості і соціального розвитку.

Тому, безперечно, активізація діяльності малого й середнього бізнесу в Україні є найважливішим питанням державної соціальної політики у зв'язку з назрілою необхідністю створення сприятливих умов для розвитку підприємництва, а відповідно – для формування потужного середнього класу. У той же час постійні зміни у політиці та у законодавстві призводять до нестабільності в економічному середовищі, тим самим збільшуючи ризики ведення бізнесу та призводячи до банкрутства багатьох підприємств.

Таким чином, політичні механізми, які здатні забезпечити розвиток малого та середнього бізнесу в умовах демократизації українського суспільства, у вітчизняній політологічній науці досліджені недостатньо, що в свою чергу підтверджує актуальність розгляду даної проблеми.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконане в рамках наукової теми «Соціально-політичні й правові аспекти розвитку інформаційного суспільства в Україні» (2009-2014 рр.), яке здійснюється кафедрою політології Одеської національної академії зв'язку ім. О. С. Попова, одним з виконавців якої є дисертант.

Мета дисертаційного дослідження – визначити основні напрямки розвитку малого та середнього бізнесу в умовах демократизації українського суспільства і запропонувати відповідні конкретні політичні механізми, що сприяють такому розвитку.

Для досягнення даної мети були поставлені наступні **дослідницькі задачі:**

- проаналізувати основні поняття і категорії досліджуваної проблеми;
- дослідити сучасні теоретико-методологічні підходи до дослідження малого та середнього бізнесу у контексті розвитку соціальної сфери;
- проаналізувати наукові досягнення вітчизняних і зарубіжних науковців у дослідженні політичних механізмів розвитку малого та середнього бізнесу;
- здійснити комплексний аналіз розвитку малого і середнього бізнесу як напряму діяльності структур громадянського суспільства;
- провести порівняльний аналіз програм політиків і основних політичних партій України в частині, що відображає розвиток малого і середнього бізнесу;
- визначити шляхи подолання бідності як важливого індикатора політичної стабільності;
- окреслити основні завдання сучасної державної політики зайнятості населення України.

Об'єкт дослідження – політика держави щодо розвитку малого та середнього бізнесу.

Предмет дослідження – політичні механізми розвитку малого та середнього бізнесу в умовах демократизації українського суспільства.

Методи дослідження. Структурно-функціональний метод застосовувався для розгляду соціальної політики як скоординованої взаємодії елементів, що становлять її складну структуру і зумовлюють виконання нею певних функцій у рамках суспільства. Зміна і розвиток соціальної політики інтерпретувалися як результат ускладнення структурно-функціональних елементів, розщеплення старих і виникнення нових, більш адаптованих до нових умов.

Системний метод дозволив розглядати соціальну політику як певну саморегульовану соціальну цілісність, що постійно взаємодіє із зовнішнім середовищем. Завдяки даному методу була отримана можливість фіксувати на «вході» і «виході» якісні особливості поведінки громадян при вираженні ними вимог до влади, а також при виконанні її рішень.

Інституціональний підхід дав можливість виявити інститути, які формують політику розвитку малого та середнього бізнесу.

Соціологічний підхід застосовувався для пояснення політичних дій суб'єктів соціальної політики (держави, інститутів громадянського суспільства тощо) з точки зору різних параметрів їх суспільного становища: соціальних ролей, статусу тощо.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дана дисертаційна робота є одним з перших системних досліджень політичних механізмів розвитку малого та середнього бізнесу в умовах демократизації українського суспільства. У ході проведеного дослідження отримані наукові результати, які відзначаються науковою новизною:

уперше:

обґрунтовано, що, з одного боку, активне втручання держави в питання соціальної відповідальності компаній суперечить законам ринкової економіки

й обмежує свободу бізнесу, з іншого боку, – така поведінка влади є необхідною умовою вирішення соціальних та економічних завдань. Ключовим залишається питання щодо тих засобів, які вибирає держава для взаємодії з бізнесом. Визначення представниками влади й бізнесу припустимого й достатнього ступеня участі держави в питаннях формування соціальної політики компаній з урахуванням використання найбільш ефективних методів впливу є головним завданням на сучасному етапі;

показано, що у регулюванні державою соціальних процесів є межа, яка відділяє активну соціальну політику, що робить наголос на заходах, котрі стимулюють продуктивну працю як основу самозахисту від пасивної політики, суть якої полягає у спрямуванні на державний захист, державний патерналізм. З одного боку цієї межі – соціальна політика як чинник соціального прогресу, позитивної соціальної динаміки на основі саморегуляції людського потенціалу, з іншого – соціальна політика як чинник соціального регресу, негативної логіки соціодинаміки, що ослаблює стимули до праці, знижує активність, стимулює «зрівнялівку», відбувається дестимулювання виробництва, генерація інфляції, соціальна нестабільність. Тому довгостроковою стратегією соціальної політики має стати перехід від пасивних до активних способів, методів її здійснення на всіх основних напрямках;

з'ясовано, що саме активна соціальна політика повинна створити стабільну, надійну соціальну базу для ринкових соціальних перетворень, перетворення соціального чинника – на важливу домінанту прискореного економічного зростання, формування умов, що гарантуватимуть соціальну безпеку населення, яка має створюватись безпосередньо населенням, тобто кожним працюючим. Самодостатність соціальної безпеки має регулюватись на основі особистої відповідальності людини-працівника як основного її суб'єкта. Активна соціальна політика має сприяти створенню соціально-економічної бази для розширення соціального поля й кількості тих її суб'єктів, для яких внутрішня особиста відповідальність є основною

детермінантою реалізації власної соціальної безпеки і які переважно або абсолютно вільні від зовнішніх чинників, насамперед, від системи державного соціального захисту;

уточнено:

твердження, що, хоча кожна політична партія задекларувала у своїй політичній програмі необхідність підтримки малого й середнього бізнесу, жодна із цих партій не прагне агрегувати й артикулювати інтереси малих і середніх підприємців. Крім того, незважаючи на наявність у складі політичної еліти (виконавчої та законодавчої влади) великої кількості бізнесменів, більша частина підприємців нікого з них не вважає своїми представниками. Все це свідчить про фрагментарність та недостатню інституціоналізацію представництва малого і середнього бізнесу в політичній системі українського суспільства;

поняття «політичні механізми розвитку малого і середнього бізнесу», яке включає: державну політику із забезпечення сприятливих умов ефективного функціонування малого і середнього бізнесу, відкрити конструктивну взаємодію бізнесу і влади (державно-приватне партнерство), інституціоналізацію лобістської діяльності структур бізнесу, систему представництва інтересів бізнесу в органах державної і муніципальної влади, громадську експертизу законопроектів і рішень органів державної влади, створення громадських рад підприємців при органах державної влади та ін.

отримало подальший розвиток:

аргументація, що громадянське суспільство, зокрема організовані групи підприємців (асоціації, товариства, об'єднання), поки ще не є авторитетною силою, яка впливала б на вироблення й реалізацію політичних рішень, прийнятих стосовно малого й середнього бізнесу. Це є однією з основних причин того, що державна політика щодо підтримки малого й середнього бізнесу поки що недостатньо ефективна;

поняття «державна політика з підтримки малого й середнього бізнесу», під яким варто розуміти діяльність органів державної влади, спрямовану на

збалансованість інтересів держави й приватних інтересів підприємців, виражених у визначеному державою політичному курсі.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що положення і висновки дисертації дають основу для подальшого дослідження політичних проблем розвитку малого і середнього бізнесу та можуть бути використані у практичній діяльності органів державної влади, пов'язаної з питаннями забезпечення цього процесу. Зокрема, висновки дисертації можуть бути корисні при формуванні внутрішньополітичної стратегії України у сфері соціальної політики. Науково-теоретичні напрацювання та висновки дослідження можуть знайти застосування при читанні курсів з політології, соціології, державного управління.

Апробація результатів дисертації. Основні положення, висновки та пропозиції дисертаційного дослідження були апробовані на Міжнародній науково-практичній інтердисциплінарній конференції «Етнос, мова та культура: минуле, сьогодення, майбутнє» (м. Рівне, 18-19 березня 2011 р.); на VIII Всеукраїнській науковій конференції студентів і молодих вчених «Молодь: освіта, наука, духовність» (м. Київ, 13 квітня 2011 р.), Міжнародній науковій конференції «Методологія та технологія сучасного філософського пізнання» (м. Одеса, 2012 р.), науково-технічних конференціях професорсько-викладацького складу, науковців, аспірантів та студентів Одеської національної академії зв'язку ім. О. С. Попова (2010-2012 рр.), наукових семінарах кафедри політології ОНАЗ ім. О. С. Попова та кафедри політичних наук Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

Публікації. За результатами дисертаційного дослідження опубліковано 5 наукових публікацій у фахових виданнях з політичних наук.

Структура дисертації зумовлена характером проблематики, постановкою мети і завдань дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, перший з яких містить три підрозділи, другий і третій – по два

підрозділи, і висновків. Загальний обсяг дисертації становить 185 сторінок
Список використаних джерел містить 206 найменувань (22 сторінки).

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ПОЛІТОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ

1.1. Основні поняття і категорії проблеми формування політичних механізмів розвитку малого та середнього бізнесу

Найважливішим завданням державної влади є забезпечення інтересів населення, досягнення його добробуту. Соціальну політику можна визначити як діяльність держави й інших суспільних інститутів, спрямовану на прогресивний розвиток соціальної сфери, удосконалення умов, способу і якості життя людей, забезпечення певної частини їхніх життєвих потреб, надання громадянам необхідної соціальної підтримки, допомоги й захисту.

Одним із напрямків соціальної політики слід вважати розвиток малого та середнього бізнесу. В межах нашого дослідження розглянемо такі поняття: «соціальна політика», «соціальна держава», «бізнес», «малий бізнес», «середній бізнес», «підприємництво», «підприємець», «суб'єкт малого підприємництва».

Так, наприклад, на думку А.С. Крупника, соціальна політика – це комплекс заходів, що здійснюються державними інститутами та недержавними суб'єктами з метою виявлення, задоволення та узгодження потреб та інтересів громадян, соціальних груп, територіальних громад [82, с. 7].

А.О. Сіленко вважає, що соціальна політика, з одного боку, - це мистецтво поєднання людських інтересів індивідів і держави, різного рівня людських спільнот, груп у сфері соціальних відносин, а з іншого – це система взаємодії державної влади, що постійно оновлюється, недержавних структур, самої особистості з питань життєзабезпечення та розвитку людини [165].

Як пише А.М. Гриненко, соціальна політика — це важлива складова внутрішньої політики держави, яка втілюється в життя через соціальні програми і на практиці реалізує відносини в суспільстві в інтересах і через інтереси основних соціальних груп населення [41, с. 27].

М.В. Каргалова зазначає, що соціальна політика - це і засіб залучення народу до вирішення найважливіших проблем суспільства, до створення добробуту країни і збереження її безпеки [66].

Очевидно, що соціальна політика держави найбезпосереднішим чином враховує соціальну активність й інших суспільних інститутів, перебуваючи з ними в різних відносинах взаємозумовленості. Безсумнівно й те, що кінцевий результат державної соціальної політики досягається завдяки діяльності не тільки держави та її інститутів, але й інших суб'єктів, що здійснюють власну соціальну політику, яка тією чи іншою мірою співпадає з державною в рамках існуючого правового поля.

А.О. Сіленко вважає, що не можна обмежуватися констатацією того, що держава є суб'єктом соціальної політики [165].

При цьому важливо відзначити, що у ряді суб'єктів соціальної політики ключова роль належить саме державі, оскільки інші приватні суб'єкти державної соціальної політики виступають як інститути досягнення поставлених державою цілей і функціонують у рамках, заданих державою. Таким чином, держава для досягнення своїх цілей діє через багатьох суб'єктів різних видів діяльності, які можуть вважатися суб'єктами державної соціальної політики тільки в тій мірі, у якій вони забезпечують поставлені державою соціальні цілі [6, с. 5-6].

Соціальна держава – це держава, політика якої направлена на створення умов, які забезпечують гідне життя й вільний розвиток людини [167, с. 46].

Д.О. Єрмоленко пропонує розглядати соціальну державу як «засновану на принципах соціальної справедливості, рівності і свободи надкласову правову державу з розвиненим громадянським суспільством, в

якому всебічно гарантовані гідний людини прожитковий мінімум, соціальне забезпечення, загальний підйом добробуту та інші соціально-економічні права громадян, існує налагоджений, нескладний і досяжний механізм їх практичної реалізації і захисту» [59, с. 82]. На думку цього автора, «... поняття соціальної держави відображає суть держави, тобто стійку загальну спрямованість діяльності, пов'язану із забезпеченням загальносоціальних інтересів» [64, с. 77-78].

Професор П.К. Гончаров вважає, що «соціальна держава являє собою особливий тип високорозвинутої держави, в якій забезпечується високий рівень соціальної захищеності усіх громадян шляхом активної діяльності держави по регулюванню соціальної, економічної та інших сфер життєдіяльності суспільства, встановлення в ньому соціальної справедливості й солідарності. Соціальна держава знаменує високий рівень зближення цілей і гармонізації відносин державних інститутів та суспільства» [192].

У соціальній державі відбувається поєднання особистісних і суспільних цілей. Держава стає органом подолання соціальних протиріч, урахування та координації інтересів різних груп населення, проведення в життя таких рішень, які б позитивно сприймалися різними верствами суспільства.

Найголовнішим пріоритетом політики соціальної держави є підвищення рівня життя населення на основі економічного зростання. Шлях до здійснення цього завдання лежить передусім через удосконалення системи формування доходів населення.

При цьому основними принципами соціальної держави є соціальна справедливість, соціальна безпека, соціальні гарантії прав людини і гуманних умов життя. Забезпечення гідного існування населення може бути досягнуте за допомогою:

- солідарної ринкової економіки (створення сприятливих умов включення до ринкових відносин усіх верств населення, зокрема і суб'єктів малого та середнього бізнесу);

- соціальної демократії (поєднання громадянського самоврядування з представницькою демократією) та соціальної етики.

Соціально орієнтована держава створює сприятливий простір суспільних можливостей, гарантує можливість безперешкодної взаємодії соціальних груп та інших елементів соціальної структури, сприяє поліпшенню соціального стану громадян і соціальних груп. Особливо активну участь бере держава у зменшенні безробіття, яке розглядається не лише як потенційні виробничі втрати суспільства, а й як негативне суспільне явище. Останнім часом акцент зміщено з матеріальної підтримки безробітних на забезпечення роботою всіх, хто бажає працювати, що передбачає і розвиток сфери малого та середнього бізнесу.

Зусилля соціально орієнтованої держави повинні бути спрямовані на реалізацію заходів щодо недопущення надмірного зниження рівня життя найменш забезпечених і найуразливіших верств населення. Такі заходи можуть допомогти більш плавно й у найкоротші строки реалізувати програми системних соціальних перетворень.

Соціальна держава складається як результат реформ – економічних, політичних, правових - та реальної зміни характеру відносин між суспільством, державою, особою.

Останнім часом новим явищем загальносвітового розвитку стає посилення ролі некомерційного сектору, до якого входять суспільні неурядові організації й інші інститути громадянського суспільства. Світова криза сьогодення показала, що в багатьох країнах створилася якісно нова ситуація, коли не лише держава не може вирішити проблеми, що виникли, а й комерційний сектор не готовий брати участь в ефективному вирішенні економічних, соціальних та інших проблем суспільства. У цих надзвичайних обставинах сама криза об'єктивно сприяє активному формуванню та посиленню впливу некомерційного сектору, що відіграє абсолютно самостійну роль і виступає партнером держави та комерційного сектору в подоланні кризових явищ.

Як пише А.О. Сіленко, «У громадян демократичного суспільства інтереси численні, різноманітні та диференційовані, а, як засвідчує практика, сил і засобів навіть економічно розвиненої держави недостатньо для задоволення потреб і інтересів своїх громадян. Тому логічно, що частину цих функцій перебрало на себе громадянське суспільство, зокрема структури приватного бізнесу і некомерційні громадські організації. Держава загального добробуту не залишається такою ж, якою вона була на початку свого виникнення. Хоча і повільно, але змінюється її характер – відходить від етатистського типу і набуває змішаної державно-приватної форми. Роль приватного бізнесу як активного елемента структури держави загального добробуту тільки посилює її можливості у сфері соціальних послуг.

По-перше, заходи держави загального добробуту охоплюють не тільки нужденних, а й матеріально забезпечених, і приватний бізнес у сфері соціальних послуг передусім орієнтувався б на них.

По-друге, податки з приватного бізнесу дають змогу державі загального добробуту надавати соціальні послуги тим, хто не спроможний сам за них заплатити.

По-третє, участь приватного бізнесу в сфері соціальних послуг вносить в неї елемент конкуренції, що сприяє підвищенню якості цих послуг» [164].

На сьогодні Україна переорієнтувалася на ліберальну соціальну політику. У суспільстві особистість перестає бути об'єктом впливу з боку держави й будує відносини з навколишньою реальністю за принципом вільного вибору норм, цінностей, правил.

У першій половині 90-х років українському суспільству з перебільшеними сподіваннями на ринок як на всесильний інститут, здатний швидко вивести країну з кризи, були запропоновані ліберальні цінності. Але, як з'ясувалося, у ліберально-демократичному суспільстві ринково-самодіяльний спосіб життя здатна вести лише частина населення – найбільш активні громадяни, решта потребує державної підтримки. Ринок не зміг

справитися з такими проблемами як безробіття, інфляція, неефективність соціальної сфери. Даний прорахунок у визначенні загальної стратегії розвитку став наслідком різкого падіння рівня життя основної маси населення, поляризація доходів, обмеження доступу до соціальних благ призвели до зростання соціального невдоволення, обурення соціальних груп, посилення напруги, які перешкоджають проведенню політичних і економічних перетворень.

При цьому не враховувався факт, що держава є гарантом соціального захисту громадян, який протягом десятиліть домінував у свідомості громадян [165].

Для українського суспільства більш прийнятною є соціал-демократична модель розвитку, тому що вона містить у собі близьку українському соціуму ідею солідарності, яка передбачає допомогу сильних слабким, взаємну підтримку і взаємні обов'язки держави й особистості, а також членів суспільства перед іншими [37].

Державну політику у сфері розвитку малого та середнього бізнесу слід розглядати, як зазначає С. Страшний, [174, с. 101.] як органічну складову частину діяльності органів державної влади зі створення соціально орієнтованої ринкової економіки, розбудови національного підприємництва взагалі.

Сфера малого та середнього бізнесу в Україні є об'єктом державного регулювання. Її підтримка в окремих умовах повинна виступати одним із пріоритетів загальнодержавної політики, зокрема соціальної. Формування повної структури економіки з її соціально-ринковою орієнтацією вимагає врахування особливостей сфери малого підприємництва, на який покладається задоволення індивідуальних потреб населення.

На сьогоднішній день в літературних джерелах знаходимо різні терміни трактування понять: «бізнес», «малий бізнес», «середній бізнес», «підприємництво», «підприємець», «суб'єкт малого підприємництва» іноді ототожнюючи їх, а іноді вкладаючи різний зміст у розуміння цих понять.

У науковій літературі не існує однозначного тлумачення сутності бізнесу, його мети, організаційних і правових форм, сфер функціонування. Найпростіше визначення бізнесу можна дати, виходячи з етимології самого поняття «бізнес» (від англ. business – діло, справа). Як науковий термін поняття «бізнес» було введено Р. Кантільйоном на початку XVIII ст.

За короткий історичний проміжок часу в нашій країні змінилася офіційно-наукова позиція щодо трактування сутності термінів: «підприємницька діяльність», «бізнес». У радянський період термін «бізнес» у повсякденному обігу та в науковій літературі мав негативне значення, очевидно засуджуваний відтінок. Так, у «Радянському енциклопедичному словнику» *бізнес* визначено як «підприємницьку діяльність, справу, заняття, що є джерелом наживи» [154, с. 140].

На етапі посткомуністичних перетворень у переважній більшості країн, зокрема і в Україні, закріпилося розуміння *бізнесу* як справи, заняття, котре приносить прибуток підприємницькій або комерційній діяльності [58, с. 87-88].

Визначення *бізнесу* як «економічної діяльності, яка приносить прибуток; будь-який вид діяльності, який приносить прибуток або інші особисті вигоди» подано у «Великому економічному словнику» А.Н. Азріліяна [21, с. 82].

У «Новому енциклопедичному словнику» *бізнес* визначено як «підприємницька діяльність, справа, заняття, що є джерелом прибутку» [106].

Як загальноекономічний термін, який характеризує сферу діяльності господарського суб'єкта, його економічний інтерес, величину і обсяги діяльності в «Економічному словнику-довіднику» за редакцією С.В. Мочерного знаходимо визначення *бізнесу* як «справи, заняття, підприємництва, економічної діяльності, спрямованих на прибуток» [57, с. 24].

Існує і таке визначення, що *бізнес* – це підприємницька діяльність, спрямована на виробництво і реалізацію товарів, послуг, цінних паперів,

грошей або інших видів дозволеної законом діяльності з метою одержання прибутку [60].

Необхідно зазначити, що в частині зарубіжних літературних джерел подається дуже звужене визначення категорії «бізнес», у якому зосереджується увага на організаційному аспекті.

У довіднику Р. Коха трактування цього терміна подано так: «Організація, що спроможна діяти як окремий незалежний господарюючий суб'єкт (фірма)» [80, с. 34].

Б. А. Райзберг визначає *бізнес* як «ініціативну економічну діяльність, здійснювану за рахунок власних або позикових ресурсів на свій ризик і під свою відповідальність, що ставить головними цілями одержання прибутку й розвиток власної справи» [156, с. 33].

Таким чином, у загальному визначенні термін «бізнес» - це будь-який дозволений законодавством вид діяльності, що приносить прибуток.

Як зазначає той же Б. А. Райзберг, *бізнес* у невеликих маєтках та малих фірмах називають «малим». «Малий бізнес», - відмічає автор – «це бізнес, здійснюваний у малих формах, що опирається на підприємницьку діяльність приватних підприємців, невеликих фірм, малих підприємств. *Малий бізнес* характерний для деяких видів і фірм виробництв торгівлі, сфери послуг» [156, с. 182].

Ряд авторів, зокрема Савченко В. Є. [160]; [95], визначають *малий бізнес* як власне «підприємницьку діяльність, здійснювану суб'єктами ринкової економіки за певними установленими законами, державними органами або іншими представницькими організаціями критеріями, конституційну сутність цього поняття».

При цьому, в окремих літературних джерелах вказується, що кількість зайнятих у невеликих (дрібних) фірмах складає від 1 до 19 осіб. У Великобританії – від 1 до 24 осіб, в Італії – від 1 до 9 осіб, а в малих фірмах – до 99 осіб [58].

У «Великому економічному словнику» за редакцією А.М. Азріліяна *малий бізнес* трактується як «визначення сукупності малих та середніх приватних підприємств, які безпосередньо не входять ні в одне монополістичне об'єднання і виконують підпорядковану відносно до монополій роль в економіці» [21, с. 82].

Слав'юк Р.А. визначає *малий бізнес* як «самотійну, систематичну господарську діяльність малих підприємств будь-якої форми власності та громадян-підприємців (фізичних осіб), здійснювану на власний ризик з метою отримання прибутку» [169, с. 186].

Отже, надається визначення не *малого бізнесу* як такого, а будь-якої комерційної діяльності в цілому.

У свою чергу, Мохненко А. С. трактує категорію «малий бізнес» як «сукупність особливих соціально-виробничих відносин щодо отримання прибутку в межах розвитку регіональної економіки» [101, с. 16].

Таке визначення, на його думку, дає можливість скасувати невизначеність різниці між категоріями «мале підприємництво» і «малий бізнес», і це дає зрозуміти, що категорія «малий бізнес» вища за своїм рівнем за категорію «мале підприємництво».

Визначення поняття «малий бізнес», дане Варналієм З.С., на нашу думку, можна вважати узагальненим: *малий бізнес* – це діяльність будь-яких малих підприємств та окремих громадян (фізичних осіб) з метою отримання прибутку. Практично, це будь-яка діяльність зазначених суб'єктів господарювання, спрямована на реалізацію власного економічного інтересу, яка не обов'язково має бути особливо ризиковою та інноваційною діяльністю на засадах нової економічної відповідальності [16, с. 45-46].

Вважаємо, що наведені визначення є неповними. У найзагальнішому вигляді *малий бізнес* характеризують як *підприємництво* (в деяких літературних джерелах надається перевага терміну «мале підприємництво»), здійснюване суб'єктами господарської діяльності, яких визнано суб'єктами саме *малого бізнесу* відповідно до законодавства певної країни.

На сьогоднішній день у світі не існує загальноприйнятого визначення щодо *підприємництва*.

С. М. Кулик звертає увагу на те, що «*підприємництво* – це самостійний і незмінний елемент ринкової економіки, що істотно впливає на структурну перебудову в економіці країни, робить внесок у збільшення загальних обсягів виробництва, роздрібного товарообігу [85, с. 226].

На думку Сахарова В.Є., *підприємництво* - це один із видів економічної активності людини, пов'язаний із виробництвом і реалізацією благ. Це вільна діяльність, витрата життєвої енергії, розумових і творчих сил, яка здійснюється під певним, але не абсолютним тиском обставин [161].

У цьому визначенні переплітаються сукупність економічних, юридичних, політичних, історичних і психологічних відносин.

Л. І. Воротіна стверджує, що *підприємництвом* вважається не будь-яка діяльність виробника, банкіра, робітника торгівлі, сфери послуг, а ще й діяльність власника, який самостійно розпочинає і здійснює (чи із залученням найманої робочої сили) виробництво, надання послуг, торгівлю тощо [31, с.4].

Визначення *підприємництва* можна вважати ізоморфним. Верховода Л. трактує його як «самостійну, ініціативну, постійно здійснювану на власний страх і ризик діяльність з виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг і торгівлі з метою одержання прибутку» [24].

Відповідно до ст.42 Господарського кодексу України *підприємництво* визначається як «самостійна, ініціативна, систематична на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та отримання прибутку» [40].

Аналогічним є визначення *підприємництва*, яке міститься в Законі України «Про підприємництво» [146]. Воно трактується як «безпосередня, самостійна, систематична на власний ризик діяльність по виробництву продукції, виконаних робіт, наданню послуг з метою отримання прибутку, яка

здійснюється фізичними та юридичними особами, зареєстрованими як суб'єкти підприємницької діяльності у порядку, встановленому законодавством».

У Законі України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» від 22.03.2012 р. № 4618-VI [148] поняття «суб'єктів малого підприємництва» подано стосовно фізичних осіб, тобто це – «фізичні особи, зареєстровані в установленому законом порядку як фізичні особи-підприємці, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб та річний прибуток від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 10 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України», так і юридичних осіб – це «юридичні особи – суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб та річний прибуток від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 10 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України».

Також дано визначення поняття «суб'єктів мікропідприємництва» як для фізичних, так і для юридичних осіб.

Цим же Законом визначені правові та економічні засади державної політики у сфері підтримки розвитку малого і середнього підприємництва. Як зазначається у статті 12, державна підтримка надається тим суб'єктам малого і середнього підприємництва, які відповідають критеріям, встановленим частиною третьою статті 55 Господарського кодексу України, і вона передбачає формування програм, у яких визначається механізм цієї підтримки. Основними видами державної підтримки малого і середнього підприємництва є фінансова, інформаційна, консультаційна, зокрема підтримка у сфері інновацій, науки і промислового виробництва, підтримка суб'єктів, що проводять експортну діяльність, а також підтримка у сфері підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації управлінських кадрів та

кадрів ведення бізнесу. Зазначено також, що органи місцевого самоврядування мають право надавати інші види державної підтримки за рахунок коштів місцевих бюджетів.

Так, Т. В. Кондратюк вважає, що *суб'єктами малого підприємництва* треба вважати також фізичних осіб, які забезпечуються підприємницькою діяльністю без утворення юридичної особи [76]. Науковець зазначає, що в Україні з моменту введення до правового обігу цього терміна до *малих підприємств* зараховували утворювані та діючі підприємства, а саме:

- у промисловості й капітальному будівництві з чисельністю працюючих до 200 осіб;
- у інших галузях виробничої сфери – до 50 осіб;
- у науці й науковому обслуговуванні – до 100 осіб;
- у галузях невиробничої сфери – до 25 осіб;
- у роздрібній торгівлі – до 15 осіб.

І. В. Труш також вважає *мале підприємництво* як «особливу підприємницьку діяльність фізичних осіб, підприємців та юридичних осіб (малих підприємств), не заборонену законом, на власний ризик при повній або частковій господарській відповідальності з метою отримання прибутку» [182].

І. В. Гордієнко, навпаки, ототожнюючи поняття «суб'єкт малого підприємництва» та «суб'єкт малого бізнесу», вважає, що суб'єкт малого бізнесу формується, насамперед, залежно від традицій національної економіки, тому єдиних критеріїв віднесення суб'єктів підприємницької діяльності до сектора малих у світі не існує [38, с. 8].

Такої ж думки дотримується Мамдух Тайє Аль Зіадат, який визначає *мале підприємництво* (або ж малий бізнес) як сукупність малих підприємств незалежно від форм власності та відповідно до критеріїв, що визначені законодавством країн, на теренах яких ці підприємства здійснюють свою господарську діяльність, а також громадян-підприємців, які ведуть самостійну господарську діяльність для забезпечення самозайнятості та

зайнятості членів своєї родини, інших громадян на власний ризик, маючи на меті отримання прибутку [97].

При визначенні поняття «суб'єктів малого підприємництва» З.С. Варналій виділяє базові та похідні цього типу підприємницької діяльності. На його думку, *малий бізнес* – це діяльність будь-яких малих підприємств та окремих громадян (фізичних осіб) з метою отримання прибутку [19, с. 25].

У деяких літературних джерелах категорії «бізнес» і «підприємництво» вживаються як синоніми. Окремі джерела пропонують розмежовувати поняття «малий бізнес» і «мале підприємництво». У вітчизняній традиції загалом ці дві категорії використовують як тотожні [17].

Так, професор В. Карсекін та інші автори зазначають, що «...дійсно, практично повсюдно проходить ототожнення підприємництва з малим бізнесом, широке використання у вітчизняній науці та практиці терміна «мале підприємництво» [69, с. 72].

В ряді англomовних літературних джерел під час аналізу цього кола питань застосовують два терміни «business» і «entrepreneurship». Жодне з більшості визначень категорій «entrepreneurship» не є загальноприйнятим. Більшість економістів погоджуються з тим, що суб'єкти підприємництва відрізняються від інших бізнесменів тим, що особливістю їхніх фірм є ступінь інновацій та впровадження нових технологій, продуктів.

На думку П. Друкера, до типу *підприємницьких* належать лише ті організації та підприємства малого бізнесу, які впроваджують інновації. У зв'язку з цим, підприємства малого бізнесу суттєво відрізняються один від одного [54].

Окремі автори зовсім не уточнюють поняття «бізнесу» та «підприємництва», а тому, на жаль, не існує чіткого визначення відповідних понять. Можна констатувати наявність суперечливих точок зору щодо природи й сутності цих феноменів [101].

З прийняттям в Україні Закону України «Про захист економічної конкуренції» [143] з'явилося ще одне правове визначення - *мале і середнє підприємство*. Так, у законі зазначається, що «*малий та середній підприємець* – це суб'єкт господарювання, прибуток (виручка) від реалізації продукту (товарів, робіт, послуг) за останній фінансовий рік чи вартість активів якого не перевищує суми, еквівалентної 500 тис. євро, визначеної за курсом Національного банку України (що діяв в останній день фінансового року, якщо на ринках, на яких діє підприємець, є конкуренти із значно більшою ринковою частиною).

У даній роботі використовується категорія «малий бізнес», яку необхідно розуміти в загальному вигляді як систему відносин суб'єктів господарювання з виробництва й реалізації товарів, послуг для взаємної вигоди учасників цих процесів, що відповідно до встановлених законодавством ознак відносяться до суб'єктів малого бізнесу [206, с. 78].

Разом з тим, дослідження проводитимуться також на основі використання поняття «мале підприємство» як «суб'єкт малого бізнесу».

Поняття «мале підприємство» вперше було введено в обіг Законом колишнього СРСР від 04.06.1990 року «Про підприємство в СРСР, де в п.3 ст.2 зазначається, що підприємство може належати до малих незалежно від форми власності, відповідно до чисельності його працівників і обсягу господарського обороту [147].

В «Економічному словнику» за редакцією В. А. Коноплицького [78, с.247] подано визначення *малих підприємств* також із вказівкою на те, що вони мають обмеження щодо кількості працюючих і обсягу виробництва. Вказано на те, що в країнах СНД при віднесенні підприємств до категорії малих існує диференціація в кількості працюючих у залежності від сфери господарської діяльності.

На погляд В.А. Райзберга, «*мале підприємство*, фірма – невелике підприємство будь-якої форми власності, що характеризується, насамперед, обмеженою кількістю працівників і займає вкрай невелику частку в

загальному по країні чи її області обсязі діяльності, що є профільною для підприємства. Про цю частку судять з вартості створюваної й реалізованої продукції. Тому ця кількість малих підприємств єдиного профілю у великій країні обчислюється десятками й сотнями тисяч, хоч на одне таке підприємство припадає незначний відсоток загального обсягу виробництва, хоча всі разом вони здатні виробляти до половини всієї продукції країни» [156, с. 182].

З.С. Варналій визначає *мале підприємство* як «організаційно-економічний вид підприємств, які, згідно зі ст. 63 Господарського Кодексу України, кваліфікуються за показниками чисельності зайнятих працівників та обсягу ВВП від реалізації товарів, робіт, послуг за звітний рік» [18].

І.В. Труш визначає *мале підприємство* як «самостійний суб'єкт господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, який має право юридичної особи» [182].

На думку Ю.С. Шемшученко, «*мале підприємство* – це різновид підприємства в Україні, самостійний господарчий суб'єкт, який має право юридичної особи та здійснює виробничу, науково-дослідну або комерційну діяльність з метою отримання відповідного прибутку (доходу)» [22, с. 453].

Як важливий елемент ринкової структури, найбільш гнучка й динамічна форма розвитку підприємницької діяльності трактується *мале підприємство* в економічному словнику-довіднику за редакцією С.В. Мочерного [57, с. 188].

При цьому зазначається, що *малі підприємства* можуть створюватися в усіх галузях народного господарства на основі будь-яких форм власності, зокрема змішаних, і здійснювати будь-які види діяльності, за винятком заборонених законом.

У Європейській хартії *малих підприємств*, запровадженій постановою Кабінету Міністрів України від 02.07.2008 р. № 587 «Про запровадження в Україні принципів Європейської хартії для малих підприємств» [141]

зазначається, що *малі підприємства* – це основа європейської економіки, що вони є ключовим джерелом робочих місць і благодатним ґрунтом для бізнесових ідей.

Поняття «малого підприємства» при всій його, на перший погляд, простоті й очевидності в теоретичному і методологічному плані все ще є дискусійним та таким, що потребує уточнення. Світовий досвід показує, що ще не вироблено єдиних критеріїв і показників для визначення розмірів підприємства.

Аналіз зарубіжних літературних економічних джерел свідчить, що вони істотно відрізняються по країнах і галузях економіки. Розмежування малих, середніх і великих підприємств може служити різним спрямуванням, що визначає неможливість застосування єдиних критеріїв їх трактування.

Останнім часом в науковій літературі (Л.І. Воротіна, Л. А. Колеснікова, В.І. Усик) зустрічається поняття «сектор малого та середнього бізнесу». Як зазначає В.І. Усик [184, с.154], розвиток поняття «сектор малого та середнього бізнесу» в Україні розпочався з терміну «мале підприємство».

У Європейському Союзі *мале і середнє підприємство* належить до єдиної категорії суб'єктів підприємницької діяльності, які складають переважну більшість в економіці, здійснюють значний вплив на її розвиток, забезпечують високий рівень зайнятості, але в той же час мають недостатні можливості для конкуренції з великими підприємствами і є об'єктом державного регулювання та підтримки.

Відомий український фахівець З.Є. Варналій визначає державну політику розвитку малого бізнесу як «сукупність пріоритетних рішень (заходів), що визначають основні напрями і форми правового, економічного та організаційного сприяння розвитку малого підприємництва з урахуванням інтересів держави та суб'єктів господарювання» [17].

Ряд науковців, зокрема Т. В. Кондратюк [74], звертають увагу на те, що при розкритті сутності цього поняття треба досить чітко розмежовувати три аспекти державної політики щодо розвитку малого підприємництва.

По-перше, це програмний аспект, що стосується взаємовизнаних і послідовних цілей, планів і правил вирішення завдань у галузі державного регулювання малого бізнесу.

По-друге, з погляду так званої «позитивної економіки» державного управління потрібно аналізувати реальний перебіг процесів застосування державними органами та їх працівниками владних повноважень, а також різноманітних можливостей впливу на функціонування та розвиток малого підприємництва.

По-третє, завершенням буде характеристика політичної організації суспільства в тій частині, що стосується діяльності держави у сфері підтримки малого бізнесу, відповідних соціальних інститутів.

Ці кроки в сукупності дають змогу всебічно висвітлити соціальну підсистему формування та здійснення державної політики розвитку малого бізнесу, а також відкривають простір для розповсюдження такого підходу для характеристики всіх її елементів (загальнодержавного, регіонального, місцевого, юридичного, економічного, ідеологічного, інституціонального, соціально-психологічного, особистісного тощо).

Значення малого підприємництва для політичної та соціальної стабільності держави визначається тим, що згідно з проголошеними Європейською хартією для малих підприємств принципами, мале підприємництво вирішує важливі соціально-економічні завдання:

- створення додаткових робочих місць, особливо в сучасних кризових умовах;
- зменшення безробіття, подолання бідності, вирішення яких становить одну з найважливіших функцій держави;
- формування середнього класу, тобто такого прошарку населення, який реально готовий нести на своїх плечах відповідальність за сталий розвиток країни;
- розвиток конкурентного середовища.

Так, в умовах ринкової економіки конкуренція є відображенням відносин, змагання між господарськими елементами, коли їх самостійна діяльність ефективно обмежує можливості кожного з них вплинути на загальні умови обігу товарів на даному ринку, а також стимулює виробництво тих товарів, яких потребує споживач.

При цьому діяльність учасників ринкових відносин набуває динамічного характеру, вона пов'язана з економічною відповідальністю та ризиком підприємця, що перетворює його в своєрідний соціальний двигун економічного розвитку.

Політику у сфері бізнесу, виробництва товарів та послуг не можна відривати від соціальної політики. Їх слід розглядати лише в єдності, як нерозривні частини єдиного цілого економіки.

Суспільство й держава об'єктивно-історично завжди мають спиратися на певні соціальні верстви. Україні на сучасному етапі дуже необхідна опора на бізнес як на найбільш активну виробничу частину суспільства. Заохочення підприємницької ініціативи та усвідомлення бізнесом своєї соціальної відповідальності – найважливіший інструмент у досягненні високої якості життя в державі.

Підсумовуючи, зазначимо, що глибоке та всебічне вивчення зарубіжної та вітчизняної літератури дало змогу розкрити сутність понять і категорій досліджуваної наукової проблеми.

З урахуванням особливостей розвитку бізнесу в Україні подано авторське визначення поняття «малий бізнес», яке слід розуміти, як сукупність мікро- і малих підприємств, що займаються ініціативною підприємницькою діяльністю з метою реалізації власного економічного інтересу в умовах демократизації економіки і суспільства в цілому.

1.2. Сучасні теоретико-методологічні підходи до дослідження малого та середнього бізнесу у контексті розвитку соціальної сфери

Сучасні теоретико-методологічні підходи до дослідження малого і середнього бізнесу спираються на економічні і соціально-політичні теорії багатьох поколінь дослідників. Завдяки їх науковим працям сучасні дослідники мають можливість досліджувати проблеми розвитку малого і середнього бізнесу як в ринковій, так і в перехідній економіці.

Ці підходи застосовують методи, що прийшли з різних наук: філософських і економічних, природничих і суспільних, фундаментальних і прикладних.

З розвитком малого підприємництва удосконалюються і методи його дослідження. Основними принципами дослідження малого підприємництва є:

- принципи системності;
- принцип розвитку;
- принцип протиріччя. Змішана економіка ґрунтується на сучасній концепції про оптимальне з'єднання великих і дрібних фірм. Ця взаємодія є принциповою в усіх постіндустріальних країнах, у яких розвинена сфера малого підприємництва.

До сьогодні сформувалося декілька теоретико-методологічних підходів до пояснення розвитку соціуму і окремих соціальних груп, зокрема, бізнес-співтовариств, їх інституціонального оформлення. Так, модель стратифікованого суспільства розглядається теоретиками і практиками у вигляді взаємодії категорій соціальної поведінки, соціальних стосунків, соціальної особи і соціальної групи.

Як вважає Ю. Хабермас, розвиток держави як суб'єкта соціального управління і зростання демократичних тенденцій активно знімають гостроту конфліктів, роблять реальним класовий компроміс між суспільством, владою і бізнесом. Там, де держава не забезпечує широке впровадження принципів справедливості, рівності і свободи, настає криза легітимності [205].

Ю. Хабермас, а пізніше Г. Маркузе у рамках інтеракціонізму розглядали соціальну взаємодію як проблему консенсусу в різній соціологічній інтерпретації.

Основним моментом соціальної концепції Ю. Хабермаса є «життєвий світ», в якому соціальна дія – «застиглі» зразки поведінки, і, водночас, це автономний світ особи, який надає їй право вибору в інституціональних альтернативах. Очевидно, що альтернатива вибору, яку має підприємець, припускає наявність конфлікту в усіх сферах життя суспільства і вирішення його різними методами, зокрема і шляхом досягнення консенсусу в процесі комунікації. Вибір залежить від розуміння світу, його раціональність обумовлена інтелектуальним потенціалом сучасної «економічної» людини, з властивою їй готовністю йти на ризик, з домінуючим мотивом особистої вигоди в раціональній поведінці [205].

Якщо економічний аналіз розглядає людину як засіб досягнення певної економічної мети, як трудовий ресурс, то соціальний аналіз, навпаки, дозволяє розглянути діючого актора як мету певного процесу, виявити ресурси його підприємницької діяльності, основи для формування бізнес-співтовариства.

За результатами аналізу різних підходів до диференціації сфер суспільства соціальна сфера виділяється у ряді основних. Одні автори розуміють соціальну сферу як сукупність великих соціальних (громадських) груп, з яких складається це конкретне суспільство, фактично ототожнюючи поняття «соціальна сфера суспільства» з поняттям «соціальна структура суспільства» [109, с. 59-63].

Інший підхід розроблений представниками економічної науки. Активно використовуючи в науковому аналізі поняття «соціальна сфера», вони зводять її до невиробничої сфери, галузей послуг.

Переважним, на наш погляд, є підхід, згідно з яким соціальна сфера розглядається як стійка область діяльності людей з відтворення свого життя. Соціальна сфера зв'язується з сукупністю соціальних умов і чинників, що

забезпечують життєдіяльність громадських груп і індивідів, їх відтворення, розвиток, удосконалення. При такому її розумінні вона є цілісною, постійно змінною підсистемою суспільства, простором реалізації соціальної функції суспільства. Саме у відношенні до неї набуває сенсу соціальна політика.

Неоінституціональна теорія, пише А. Алейніков, розглядає бізнес як вид ризикової діяльності з управління, розпорядження і відчуження власності, учасники якої намагаються змінити свій статус в суспільстві шляхом підвищення ефективності процесу задоволення економічних, культурних, духовних і соціальних потреб. Під інституціоналізацією варто мати на увазі процес соціально-політичного конструювання специфічного набору норм і правил, що визначають практику діяльності і взаємодії бізнесу з іншими громадськими підсистемами і соціумом в цілому [3, с. 61].

Важливим методологічним інструментарієм неоінституціоналізму є концепція контрактів, що посідає в ньому, на думку Т. Еггертссона, центральне місце [55].

«Взаємодія між різними полями, у яких кожен прагне досягти своїх цілей і тому шукає компроміс з оточенням, - ось основний принцип неоінституціоналізму, що визначає контракт як обмін, умови якого заздалегідь відомі і прийняті сторонами. Контракт - це обмін правоповноваженнями, які є угодою і містять взаємні очікування, при цьому у будь-якому контракті завжди присутній «елемент взаємного тиску», який обумовлений як протиріччями інтересів сторін, так і обмеженістю ресурсів. Отже, предметом контракту між суспільством, владою і бізнесом виступає їх імпліцитна (тобто невиражена) взаємодія, що є не разовим, а довготривалим станом, процесом. При цьому, ті активи і ресурси, які мають в розпорядженні суспільство, влада і бізнес, мають цінність тільки доти, поки сполучені разом і використовуються як єдиний актив, спрямований на відповідність загальнонаціональним цілям. Порушуючи контракт, партнер не тільки піддає ризику свій добробут, а й зменшує вартість (цінність) активів інших факторів» [3, с. 61].

Розвиток бізнес-співтовариства припускає активну участь представників бізнесу в усіх сферах громадської життєдіяльності, суб'єкт-об'єктну спрямованість взаємодії бізнесу і держави.

У цілях дослідження розглянута динаміка розвитку понять «підприємець» і «підприємницька діяльність», внаслідок чого з'ясовано, що еволюція цих понять пов'язана з історією становлення обміну, виробництва і розподілу товарів і послуг з рівнем розвитку науково-технічного прогресу.

Змістом *підприємництва*, як зазначає Й.А. Шумпетер [199], є «здійснення нових комбінацій» факторів виробництва й обігу або різноманітні нововведення. На його думку, *підприємство* повинно виконувати 5 функцій:

- виробляти нові та поліпшувати існуючі блага;
- впроваджувати нові способи виробництва;
- відкривати та створювати нові ринки збуту;
- використовувати нові джерела отримання сировини чи напівфабрикатів;
- проведення реорганізацій у певній галузі чи створення промислових організацій нового типу.

А. Маршалл ототожнював підприємництво з менеджментом. У своїй фундаментальній праці «Принципи економіки» він зосереджував увагу на інноваційній складовій та активній ролі самого підприємця в застосуванні нових машин і технологічних процесів [99].

Р. Кантільйон розумів *підприємництво* як своєрідну економічну функцію і звертав увагу на ризик як основну властивість підприємництва [65].

Так, Й. Шумпетер стверджує, що сутність *підприємництва* полягає в тому, щоб впроваджувати нововведення, втілювати в життя інновації [200].

Фрідріх Хайек суть *підприємництва* визначає як пошук і вивчення нових економічних можливостей, як характеристику поведінки, але не як вид діяльності. На його думку:

- по-перше, найвищою цінністю є особиста свобода, тому що вона дозволяє людині продуктивніше розпоряджатися своїми здібностями та знаннями, своїм інформаційно-економічним потенціалом;

- по-друге, ринок через дію цінових механізмів координує процеси використання підприємницького потенціалу особи, інформує про шанси і ризики, стан попиту і пропозиції, можливості нових засобів задоволення потреб споживачів. Підприємець здійснює пошук шляхів якнайефективнішого поєднання власного унікального «ноу-хау» з ринковою ситуацією, з метою досягнення лідерства у конкуренції та максимізації доходу;

- по-третє, функція підприємництва є притаманною усім індивідам, але щодо цього виділяються групи людей, готових випробувати свої можливості;

- по-четверте, підкреслюються спільність і відмінності підприємництва і управлінської діяльності [163, с. 47].

Концептуальні розробки Й. Шумпетера та Ф. Хайєка, німецьких соціологів М. Вебера й В. Зомбарта, а також представників неоавстрійської школи є основою сучасних концепцій підприємництва. *Підприємництво* ними ототожнюється з виробництвом нових товарів і послуг, підвищенням їхньої якості, творчим пошуком нових комбінацій, запровадженням інновацій, нових технологій, удосконаленням управлінських ноу-хау тощо [101].

Як відмічають дослідники, внесок Й. Шумпетера у розвиток теоретичної бази дослідження феномену підприємництва визначається двома чинниками, зокрема йому вдалося:

- 1) надати розгорнуту концептуальну схему аналізу підприємництва як самостійного феномену, що не зводиться безпосередньо до феномену капіталістичного виробництва;

- 2) дати розгорнуте обґрунтування позитивній ролі підприємців в економічній системі, поклавши тим самим початок розвитку конструктивних теорій підприємництва [5].

Сучасні західні економісти пов'язують *підприємництво* з інноваціями, пошуком і використанням нових технологій. Так, Е. Дж. Долан та Д. Ліндсей під *підприємництвом* розуміють «процес пошуку нових можливостей, використання нових технологій і нових сфер вкладання капіталу, подолання старих стереотипів та меж [50].

Разом з тим, західні соціологи у своїх працях, присвячених усесторонній характеристиці взаємозв'язків у суспільстві, розкривають проблеми підприємництва доволі поверхово. Зокрема, в одній із книг, що стосується розвитку соціології США, *підприємництво* визначається як «здійснення комунікаційного підприємства (business enterprise)».

У підручнику К.Р. Макконеллі і С.Л. Брю, який, можна сказати, є базовим для вивчення сучасних економічних теорій, *підприємливість* (підприємницький хліб) характеризується шляхом визначення чотирьох взаємопов'язаних функцій підприємця, а саме:

- бере на себе ініціативу поєднання ресурсів землі, капіталу й праці в єдиний процес виробництва товарів і послуг;
- бере на себе ухвалення основних рішень у процесі ведення бізнесу;
- це новатор, особа, яка намагається запровадити на комерційній основі нові продукти, нові виробничі технології або навіть нові форми організації бізнесу;
- це людина, яка ризикує, зокрема і своїми вкладами та своїх компаньйонів чи акціонерів [95].

Іншими словами, ця діяльність здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями).

Уперше вживання слова «*підприємець*» зафіксовано у французьких літературних джерелах XVI ст., де воно позначало «капітана вдачі», який займався вербуванням вояків на платну службу до великих феодалів. Тільки у XVIII ст. це поняття стали застосовувати щодо суб'єктів господарювання, які або укладали контракти на здійснення громадських робіт, або ризикували, вкладаючи свій капітал у розвиток промисловості. Саме як високу

ініціативність та готовність діяти ризиковано охарактеризували коло підприємницьких функцій у своїх працях Р. Кантільйон та А. Тюрбо.

Так, зокрема, Р. Кантільйон визначає *підприємця* «як людину, яка за певну ціну купує засоби виробництва, щоб виробити продукцію і продати її з метою одержання прибутків, яка бере на себе зобов'язання з витрат і не знає, за якими цінами може відбутись реалізація» [65]. До речі, він першим увів у науковий обіг поняття «підприємець».

У науковій праці А. Сміта «Дослідження про природу та причини багатства народів» [170] *підприємець* є власником, який іде на економічний ризик заради реалізації певної комерційної ідеї та отримання прибутку. Підприємець планує, організовує виробництво та розпоряджається його результатами.

На думку Р. Хизрича, «*підприємець* – це людина, яка витрачає на виробництво весь необхідний час і сили, бере на себе весь фінансовий, психологічний та соціальний ризик, одержуючи, як винагороду, гроші й задоволення досягнутим» [190].

Для Ж. Б. Сей «*підприємець* – це людина, що організовує інших людей у рамках виробничої одиниці» [162].

Окремі економісти, аналізуючи статус *підприємця*, більш детально представляють його як посередника між ринками чи «заповнювача прогалін», який миттєво використовує нові сприятливі можливості для діяльності [77].

Заслуговує на увагу пропонований дослідниками теоретико-методологічний підхід до визначення змісту малого бізнесу, його місця і ролі у відтворюваному процесі, суть якого у виділенні основних характерних особливостей його існування і розвитку.

Такий методологічний підхід цікавий тим, що розглядає мале підприємництво не як просту сукупність малих підприємств (індивідуальних капіталів), а як самостійний сектор економіки з властивими йому специфічними рисами:

- висока міра невизначеності, постійний економічний ризик;
- єдність стосунків власності і управління;
- потенційно висока здатність до впровадження інновацій (ухвалення нестандартних рішень);
- саморозвиток і адаптування до змін [188, с. 73]; [187].

Створення синергетичної економічної теорії, що описує нерівноважне динамічно еволюційне співтовариство різноманітних відкритих економічних систем, вплинуло на розуміння самого поняття «підприємництво».

Як пише Л. Колеснікова, «Синергетичний підхід, що виходить з відкритості системи, акцентує взаємозв'язок підприємця і середовища його діяльності і визначає підприємництво як процес самооновлення і самоорганізації індивідумів і підприємств, здійснюваний у взаємодії із зовнішнім і внутрішнім середовищем. Цей процес переслідує мету максимізації можливостей підприємця задовольняти комплекс його соціально-економічних потреб (а не максимізації прибутку) у рамках нерівноваженого динамічного балансу суперечливих соціально-економічних інтересів учасників цього процесу - індивідумів, організацій і суспільства в цілому. Принципова особливість синергетичного підходу до теорії підприємництва міститься в обліку єдності предметно-матеріального і ідеально-творчого початку в підприємницькій діяльності» [73].

Отже, дослідження основних теоретико-методологічних підходів до розгляду проблем формування і розвитку малого і середнього бізнесу показало, що усі вони мають певний евристичний потенціал і взаємодоповнюють один одного.

1.3. Наукові досягнення вітчизняних і зарубіжних науковців у дослідженні політичних механізмів розвитку малого та середнього бізнесу

Необхідність і важливість аналізу здійснення державної політики

підтримки малого та середнього бізнесу зумовлена потребами та особливостями формування інноваційно-інвестиційної моделі соціально-економічних перетворень в Україні, наявними проблемами малого підприємництва, яке повинно стати економічним фундаментом, передумовою формування середнього класу як основи демократичного громадянського суспільства. Це вимагає неординарних рішень з боку держави, ефективних підходів і механізмів державного управління щодо підтримки малого бізнесу.

Практично в усіх країнах держава бере активну участь у формуванні і розвитку підприємницьких структур, найбільш ефективних форм малого та середнього бізнесу. Адже саме мале підприємництво є запорукою економічного зростання, запобігання недобросовісній конкуренції, раціонального і цільового використання ресурсів.

Різні аспекти функціонування і розвитку малого бізнесу та державної політики підтримки малого підприємництва вивчалися і продовжують активно досліджуватись вітчизняними та зарубіжними науковцями. Вагомий внесок у вивчення цієї проблематики зробили такі вчені: О.І. Барановський, В.Г. Бодров, З.С. Варналій, Л.І. Воротіна, М.І. Долішній, А.О. Єпіфанов, О.В. Кужель, Д.М. Стеченко та ін. Не менш суттєвими є наукові розробки Берницької Д.І., Галан Н.І., Драгана І.О., Мохненка А.С., Терон І.В., Ткаченка Ю.В., Ульяницької О.В., Хімченка А.М., Чубаревої Л.І. та ін..

Так, дослідженням проблем державної підтримки малого та середнього бізнесу в розвинутих країнах займається Галан Н.І. Проблемам формування державної регіональної економічної політики України в умовах трансформаційних перетворень присвячені праці Терон І.В. У дослідженні проблеми становлення українського малого бізнесу та формування системи його державної підтримки слід виділити внесок Драгана І.О., Ткаченка Ю.В., Хімченка А.М., Чубаревої Л.І. У вітчизняній науковій літературі є дослідження, що стосуються регіональних аспектів розвитку та функціонування малого бізнесу, впливу на нього місцевих органів влади. Цими проблемами займаються такі спеціалісти: Азьмук Н.А., Бейгул С.Б.,

Гайдатов О.В., Книш Д.Я., Мохненко А.С., Полтарак Н.І., Ульяницька О.В., Халецька А.А. Механізми державного управління розвитком малого та середнього бізнесу висвітлені в наукових роботах Дейча С.Б., Карпової О.І., Кондратюк Т.В., Кулика С.М., Фабрая І.М., Щербини О.В.

Зупинимось на аналізі праць вищезгаданих науковців детальніше.

Варто зазначити, що українські фахівці розробляють проблематику державної підтримки малого та середнього бізнесу в розвинутих країнах. Так, Н.І.Галан [35] зазначає, що урядові структури розвинутих країн застосовують напрями, види, інструменти та програми в сфері його підтримки, які враховують галузеві та регіональні особливості його розвитку та виконують інтегруючу роль у підвищенні конкурентоспроможності національних економік. Науковцем досліджено еволюцію систем державної підтримки малого та середнього бізнесу в розвинутих країнах, визначено та охарактеризовано чотири етапи їх становлення та розвитку. Дослідження особливостей функціонування підприємств малого та середнього бізнесу із високими темпами зростання дозволило автору виявити їхні характерні риси. На основі співставлення індикаторів інноваційного розвитку територій в 11 країнах Європейського Союзу емпірично доведена концентрація швидкозростаючих підприємств у межах локалізованих територій. В ході дослідження механізмів державної підтримки малого та середнього бізнесу в розвинених країнах уточнено їх три моделі (американська, європейська, японська) у відповідності до розробленої типової структури. Автор пропонує визначати поняття державної підтримки малого та середнього бізнесу як систему інструментів прямого і непрямого впливу держави на розвиток малого і середнього бізнесу.

Приділено значну увагу питанням інноваційної підтримки як пріоритетного напрямку державної політики щодо малого та середнього бізнесу в країнах з високим конкурентним статусом. Поглиблено теоретико-методологічні засади аналізу структур і моделювання систем державної підтримки малого та середнього бізнесу, відповідно до вимог Стамбульської

декларації (спрямованість на отримання допомоги широкими колами суб'єктів малого та середнього бізнесу; базування на постійних дослідженнях; моніторингу та діалозі між державним, приватним та громадським секторами; економічна та соціальна ефективність).

На думку Н.І. Галан, вдосконалення системи державної підтримки малого та середнього бізнесу в Україні може бути зроблено на основі систематизації, оцінки та адаптації зарубіжного досвіду в цій сфері з урахуванням національних особливостей України. Проте, зауважує науковець, це завдання ускладнюється різноманітністю підходів до надання державної підтримки малому та середньому бізнесу в розвинутих країнах, наявністю в Україні лише окремих елементів системи такої підтримки, відсутністю взаємодії між ними та обмеженим обсягом ресурсів, що обумовлює необхідність адаптації в нашій країні, досвіду формування, функціонування та розвитку високоефективних систем державної підтримки малого та середнього бізнесу в розвинутих країнах. Особливу увагу автора приділено аналізу систем державної підтримки малого та середнього бізнесу в Європейському Союзі. Встановлено, що вона здійснюється на двох рівнях - наднаціональному та національному, що дозволяє раціонально розділити процедури прийняття рішень щодо надання окремих видів державної підтримки. Вагому роль відіграє пряма фінансова підтримка малого бізнесу, найбільша частка якої надається у вигляді дієвої фінансової допомоги (гранти, субсидії).

Зазначаючи важливість державної підтримки малого та середнього бізнесу, автор вказує на те, що його частка в ринковій економіці розвинутих країн перевищує 95 відсотків. Він забезпечує більше половини ВВП, дві третини задіяної кількості робочих місць, чверть прямих іноземних інвестицій, що є запорукою формування середнього класу та передумовою забезпечення соціальної стабільності в суспільстві.

Питаннями дослідження проблем формування державної регіональної економічної політики, обґрунтування системи її принципів та розробки

методологічних основ формування і реалізації програм соціально-економічного розвитку регіонів України приділено увагу в наукових дослідженнях І.В. Терон [179].

Узагальнення досвіду проведення регіональної політики країн з ринковою економікою та постсоціалістичних країн Східної Європи дало автору можливість виявити доцільні для застосування в Україні методи та засоби здійснення державної регіональної економічної політики. Наукові розробки дослідника базуються на системному підході формування державної регіональної економічної політики.

Наукові дослідження І.О. Драгана [53] зосереджені на питаннях формування державної підтримки розвитку малого підприємництва, яка, на його думку, полягає у поєднанні принципу невтручання у виробничу діяльність підприємця з принципом соціального партнерства, у дотриманні принципів децентралізації управління та стабільності нормативно-правового режиму. Науковцем запропонована дворівнева підтримка соціально значущих проектів, що включає:

- на першому рівні підтримку соціально-ділових центрів, центрів розвитку підприємництва, навчальних центрів місцевої адміністрації та центрів соціальної підтримки населення;

- на другому - фінансових інститутів, консультаційних центрів, аудиторських фірм, засобів масової інформації, бізнес-центрів, агентств і центрів розвитку малого підприємництва, страхових компаній і лізингових фірм, а в цілому - забезпечує реалізацію проектів розвитку малого підприємництва, дає можливість отримання державних дотацій, пільгового фінансування і кредитування. Дослідник вважає, що побудова державної політики у сфері малого підприємництва полягає у поєднанні принципу невтручання у виробничу діяльність підприємця з принципом соціального партнерства, у дотриманні принципів децентралізації управління та стабільності нормативно-правового режиму. При цьому, спрямовуючими

механізмами суб'єктів підприємництва повинні стати ціннісні орієнтири, зокрема, допомога соціально незахищеним групам населення, здійснення заходів щодо більш повного задоволення соціальних потреб людей, допомога у створенні належних умов життєдіяльності всіх верств населення.

Об'єктом дослідження окремих наукових праць Ю.В. Ткаченка [181] виступають процеси формування впливів держави на створення умов ефективного функціонування підприємств малого бізнесу. Автор розглядає підприємництво як складову економічного розвитку, досліджує основні види та форми суб'єктів підприємницької діяльності, тенденцій розвитку малого бізнесу в Україні та інших країнах світу.

Основними принципами, що стримують розвиток малого бізнесу визначено:

- недосконалість і нестабільність законодавчої і нормативної бази;
- високий рівень оподаткування;
- недостатня державна кредитно-фінансова, ресурсна підтримка малого бізнесу;
- недосконалість системи бухгалтерського обліку і звітності малого бізнесу;
- процедури, які пов'язані з реєстрацією новостворених підприємств малого бізнесу та ліцензуванням їхньої діяльності;
- зміни, що відбуваються у зовнішньому та внутрішньому середовищах.

Встановлено, що розвиток малого бізнесу залежить від державної політики, яка є тим інструментом, за допомогою якого здійснюються пряме та опосередковане втручання держави в справи підприємств малого бізнесу, що може здійснюватись у різних формах, зокрема розробки і виконання конкретних і комплексних програм. Автором розглянуто етапи формування державної політики розвитку та підтримки малого підприємництва в Україні. Приділено увагу вивченню впливу чинників та умов функціонування підприємств малого бізнесу. Реалізація комплексної державної програми стійкого розвитку малого бізнесу повинна враховувати всі аспекти і сторони

успішного функціонування малих підприємств у різних сферах діяльності. Зазначено, що загальними напрямками державного управління щодо стимулювання розвитку підприємництва є:

- правове забезпечення;
- економічні важелі;
- соціальний захист підприємців;
- політична підтримка малого бізнесу.

Основу стійкого розвитку малого підприємництва, на думку автора, повинні скласти державні та регіональні програми, які повинні реалізовуватися державними і місцевими органами управління.

Розвиток малого підприємництва залежить від напрямів державної підтримки, серед яких найважливішу роль відіграють такі умови, як:

- економічний потенціал;
- стан ринкової інфраструктури;
- інформаційне забезпечення;
- наявність фінансових і матеріальних ресурсів;
- господарська структура;
- підготовка кадрів;
- ставлення місцевих органів влади та населення до підприємництва;
- специфіка даного регіону тощо.

Дослідженню механізму розвитку малого бізнесу в умовах формування в Україні системи підприємництва присвячена праця А. М. Хімченка [191].

Автором обґрунтовано основні етапи розвитку малого бізнесу, досліджено історичні тенденції даного процесу в різні періоди. Зокрема, зазначено, що малий бізнес є продуктом тривалого розвитку суспільного виробництва. Проведено кількісний та якісний аналіз структури та динаміки розвитку малого бізнесу. Як вказується, його розвиток здійснювався переважно двома шляхами: за власною ініціативою громадян (у рамках законодавства) і в процесі приватизації (реструктуризації) державних підприємств. Розподіл малого бізнесу по сферах діяльності визначається:

- специфікою конкурентного середовища на різних галузевих ринках;
- особливостями ліцензування діяльності;
- попитом на відповідну продукцію і послуги;
- рентабельністю;
- характером роздержавлення власності.

Головною проблемою розвитку малого бізнесу є проблема інвестицій. Не менш важливою умовою формування системи малого бізнесу є, на думку автора, державне регулювання і сприяння малому бізнесу, але основу системи підтримки повинні складати:

- законодавче визначення основ управління цим сектором економіки;
- формування раціональної організаційної структури органів державної влади і місцевого самоврядування;
- система економічних важелів і стимулів регулювання малого бізнесу;
- ефективний розподіл і використання міжнародної фінансової і технічної допомоги;
- розробка державних програм розвитку інфраструктури малого бізнесу;
- розвиток вільних економічних зон.

Підтримка малого бізнесу на мікрорівні повинна здійснюватися упродовж усього періоду діяльності підприємства. Однією з основних умов формування системи малого бізнесу автор вважає оптимальне оподаткування – застосування важелів і стимулів оподаткування, пільгового податкового клімату і т.п.

Наукові дослідження Л.І.Чубаревої [195] зосереджені на механізмах підтримки становлення та розвитку малого бізнесу. Поняття «малий бізнес» автор розглядає як:

- економічну категорію;
- типологічну форму підприємницької активності;
- сектор національної економіки;

- елемент механізму взаємодії різнорідних соціально-економічних типів виробництва.

Узагальнення наукових поглядів на проблему оцінки ролі малого бізнесу у національній економіці та аналіз його переваг дали можливість авторові обґрунтувати розширений перелік функцій малого бізнесу.

Автором зазначено, що резерви активізації розвитку малого бізнесу в Україні криються в удосконаленні фінансово-кредитного механізму (мікрокредитування, страхування, оподаткування); інформаційно-методичного (покращення кадрового, наукового та інформаційного забезпечення) та ресурсно-збутового механізму (пряме та субпідрядне залучення суб'єктів малого бізнесу до виконання державних замовлень); механізмів державної підтримки малого бізнесу. Удосконаленню регуляторно-правового механізму державної підтримки малого бізнесу сприятиме комплекс заходів, спрямованих на впорядкування та систематизацію нормативно-правової бази та забезпечення обов'язкового дотримання процедур регуляторної діяльності.

Ряд фахівців розробляють проблематику становлення та розвитку малого бізнесу на регіональному рівні.

Економічні та організаційні відносини, що виникають у процесі державного регулювання та підтримки малого підприємництва на регіональному рівні стали предметом дослідження ряду наукових праць Н.А. Азьмук [1].

Мале підприємництво розглядається як сектор національної економіки, а разом з цим і система державного регулювання його розвитком. Науковець вказує на основні недоліки регіональної системи управління розвитком малого підприємництва, а саме:

- недостатня координація дій регіональних органів влади;
- дублювання ними значної кількості функцій підтримки;
- відсутність єдиного інформаційного простору у цій сфері;

- недосконалість методики розробки регіональних програм розвитку малого підприємництва.

Пріоритетними напрямками підвищення ефективності системи управління розвитком малого підприємництва на регіональному рівні Н.А. Азьмук вважає такі: уточнення повноважень і перерозподіл функцій між регіональними органами влади, виходячи із їхніх повноважень, а також удосконалення методики розробки регіональної програми розвитку малого підприємництва, в процесі складання якої необхідно враховувати рівень сприятливості зовнішнього середовища малому підприємству, визначення пріоритетних напрямів цього сектора економіки та застосування системи показників оцінки ефекту від реалізацій програмних заходів.

Об'єктом дослідження ряду наукових праць С.Б. Бейгул [8] є процес функціонування сектору малого підприємництва на регіональному рівні. Як зазначає автор, мале підприємство є закономірно визначеною складовою об'єктивного процесу формування економічної системи як на загальнодержавному, так і регіональному рівнях і нерозривно пов'язане з об'єктивними законами ринкової економіки.

Теоретичні, організаційні та економічні механізми державного регулювання розвитку малого бізнесу на макро- та мікрорівні обґрунтовано в працях Д. І. Берницькою [9]. Реалізація державної політики щодо розвитку малого бізнесу на регіональному рівні, зазначає дослідник, здійснюється через регіональні та місцеві програми підтримки малого бізнесу. Одним із найважливіших важелів державного регулювання розвитку малого бізнесу, основним фактором впливу на інвестиційний клімат, необхідний для функціонування підприємств малого бізнесу, Берницька Д.І. вважає податкову систему країни, розкриваючи при цьому вплив податків на розвиток малого бізнесу в регіоні. Автором обґрунтовано оптимальну ставку податку для малих бізнесових структур, запропоновано методику щодо характеристики ефективності податкової політики з використанням ряду економічних показників.

Питанням формування організаційних умов розвитку малого бізнесу в регіоні приділено увагу в наукових працях О.В. Гайдатова [34]. Ним запропонована регіональна стратегія розвитку малого бізнесу, головна мета якої полягає в підтримці підприємницької діяльності в галузях, які є пріоритетними для розвитку регіональної бізнес-інфраструктури (зокрема, формування мережі бізнес-інкубаторів з використанням механізму франчайзинга, що сприяє прискоренню темпів приросту суб'єктів малого бізнесу

Певний внесок у дослідження особливостей розвитку та підтримки малого бізнесу на регіональному рівні в контексті формування інноваційної моделі розвитку економіки вніс своїми працями Д. Я. Книш [72].

Суть малого бізнесу він пропонує вивчати з позиції теорії інституціоналізму на засадах системного підходу, що дає змогу визначати роль та місце суб'єктів малого бізнесу як однієї з рушійних сил економічної системи регіону, його організаційну структуру, традиційні та специфічні чинники розвитку. Серед різноманітних економічних функцій автор відводить значне місце інноваційній, суть якої полягає у формуванні якісних структурних змін регіональної спеціалізації, характеру господарських зв'язків, підвищенні конкурентоспроможності продукції, виході на зовнішні ринки. Вирішальну роль в умовах реалізації стратегії інноваційного розвитку економіки регіону ним відводиться такому різновиду малого інноваційного бізнесу, як венчурний бізнес.

А.С. Мохненко [101] встановлено, що особливістю розвитку малого бізнесу в Україні є його територіальна належність, спрямованість на активізацію відтворювальних процесів регіональної економіки, яка відрізняє його від малого бізнесу західної моделі розвитку, де він характеризується корпоративними рисами, тобто «прив'язаний» до великих економічних структур.

Предметом дослідження ряду наукових праць Н.І. Полтарак [139] є основні принципи та методи оцінки якості програм державної підтримки

розвитку малого бізнесу. Науковцем розроблено загальну структуру цільової програми державної підтримки розвитку малого бізнесу та принципів формування її елементів. Нею уточнено види цільових програм, які характеризують джерела та ефективність фінансування цільових програм, що дало можливість удосконалити систему класифікацій цільових програм. Завдяки застосуванню SWOT – аналізу, які виявляють специфіку розвитку малого бізнесу кожного регіону та дають змогу оцінити розвиток бізнесу за основними його характеристиками. Визначено напрями удосконалення методу оцінки рівня розвитку малого бізнесу в країні в цілому та в її регіонах.

Принципові підходи та практичні рекомендації щодо удосконалення управління діяльністю підприємств малого бізнесу на регіональному рівні знаходимо в наукових роботах О.В. Ульяницької [183].

Найбільш практичне значення має обрахування доцільної кількості підприємств малого бізнесу в конкретній адміністративній одиниці, що дозволяє місцевій владі приймати науково обґрунтовані рішення щодо функціонування підприємницьких структур, удосконалювати планування місцевих бюджетів та вибирати ефективні форми підтримки малого бізнесу.

У цілому ряді своїх праць А.А. Халецька [186] досліджує регіональну організацію підприємництва в секторі малого та середнього бізнесу різних форм власності та видів діяльності. Нею обґрунтовано, що ефективність управління пов'язана з урахуванням факторів, які впливають на об'єкт і процес управління. Подано нове визначення факторів бізнесу – це функції бізнесу, які перетворені під впливом зовнішнього середовища у функції управління бізнесом.

Вирішенню проблеми розвитку малого і середнього бізнесу в Україні шляхом формування механізмів державного регулювання взаємодії великих промислових підприємств із підприємствами малого і середнього бізнесу присвячено наукові праці С.Б. Дейча [44]. Автор показав, що:

- модель малого і середнього бізнесу, що формується в тій чи іншій

країні, є унікальною і залежить від впливу визначальних чинників (детермінант) – можливості його виникнення (державно-правовий) та якісного розвитку (соціально-культурний чинник, якісний стан національної економічної системи, якісний стан галузей, у яких діють малі підприємства і професійні характеристики трудових ресурсів);

- кожному технологічному укладу відповідає найбільш адекватна модель малого і середнього бізнесу, яка є життєздатною в умовах домінування заданого цим укладом типу виробництва;

- необхідним є впровадження інтегруючих програм, що забезпечують взаємодію великих промислових підприємств пріоритетних галузей економіки, які мають інноваційну високотехнологічну спрямованість, і підприємств малого бізнесу як інфраструктури для розвитку пріоритетних галузей;

- впровадження механізму взаємодії великих підприємств із підприємствами малого і середнього бізнесу може бути реалізоване в рамках структури, сформованої на базі Держпідприємництва України, що має регіональні представництва і відповідає за координацію діяльності органів виконавчої влади, пов'язаної з розробкою і реалізацією заходів щодо проведення державної регуляторної політики в сфері господарської діяльності, ліцензування підприємницької діяльності, державної реєстрації підприємництва.

Систему взаємодії великого підприємства з підприємствами малого та середнього бізнесу автор представляє таким чином:

- основне підприємство формує систему менеджменту, що включає принципи взаємодії з партнерами, які забезпечують надалі коеволюцію підприємств малого і середнього бізнесу з цим підприємством;

- принципи взаємодії передаються через навчальний центр підприємства, що підтримує інформаційну систему в структурі промислового кластера;

- взаємодія підприємств здійснюється за допомогою автоматизованої

системи управління основним підприємством, в якій обов'язково повинен бути модуль взаємодії з постачальниками. Дослідник вважає, що запропонований механізм може бути корисним і для застосування на базі природних монополій України.

Наукові дослідження О.І. Карпової [68], присвячені управлінню розвитком підприємств малого бізнесу. Нею запропоновано модель управління, що дозволяє визначити вплив обсягів кредитів, виданих комерційними банками малим підприємствам, доходів від наданих кредитів і розміру середньої процентної ставки кредитного портфеля на величину податкових надходжень до бюджету від підприємств малого бізнесу. Розроблено також модель впливу регіональних факторів на розвиток малих підприємств в умовах спеціального режиму інвестиційної діяльності, що дозволяє здійснити науково-обґрунтований вибір управління перспективним розвитком підприємств малого бізнесу для підвищення ефективності їх діяльності в умовах спеціальних економічних зон і територій пріоритетного розвитку. До комплексу механізмів управління розвитком підприємств малого бізнесу автор відносить нормативно-правовий, організаційний та економічний. В основі побудови нормативно-правового механізму лежить, як зазначає автор, ієрархічний принцип формування нормативно-правової бази управління розвитку малих підприємств. У той же час, організаційний механізм управління є складною системою, що містить організаційні інструменти впливу на діяльність малих підприємств через організаційні структури загальнодержавного і регіонального управління. У рамках економічного механізму науковцем доведено, що управління фінансовими відносинами та фінансовими ресурсами малих підприємств через відповідні важелі за допомогою методів і форм організації фінансових відносин для динамічного розвитку підприємств малого бізнесу є основним.

Сфера державного управління господарськими процесами, пов'язана зі становленням і розвитком малого бізнесу в Україні, стала об'єктом дослідження ряду наукових праць Т.В. Кондратюк [77]; [75], а саме:

- удосконалено комплексну, міждисциплінарну методологію аналізу державної політики малого бізнесу, що органічно синтезує методи, притаманні різним науковим галузям;

- збагачено наукову характеристику малого підприємництва України як об'єкта державного регулювання;

- поглиблено характеристику організаційної структури, функцій та засобів діяльності системи державного регулювання малого бізнесу, успішність функціонування якої зумовлюється стратегічним характером державного управління в галузі економічного розвитку;

- обґрунтовано доцільність використання досвіду економічно розвинених країн.

При формуванні інституціональної структури органів державного управління, які б забезпечували ефективну реалізацію програм у галузі підтримки малого бізнесу на центральному й регіональному рівнях влади. Формування й реалізація загальнодержавної та регіональної політики підтримки малого бізнесу, як вважає автор:

- неможлива без запровадження таких інструментів та механізмів у діяльності місцевих органів влади, як стратегічне планування;

- створення сприятливого податкового клімату функціонування малого бізнесу;

- надання комплексу послуг (адміністративних, інформаційних, бізнесових і т.п.);

- застосування методу факторного аналізу діяльності суб'єктів малого підприємництва як засобу вдосконалення процесу розробки регіональних програм розвитку малого бізнесу.

На думку автора, результативність реалізації державної регуляторної політики стосовно малого підприємництва залежить від створення системи інституцій, оптимізації їхньої структури й забезпечення адекватного функціонування всіх елементів.

Предметом дослідження в наукових працях С.М. Кулика [84] є механізм здійснення державного регулювання розвитку малого підприємництва в умовах ринкової економіки. Так, зокрема, на основі аналізу наукових підходів автором уточнено поняття: «державна регуляторна політика сприяння розвитку малого підприємництва», «механізм реалізації державної регуляторної політики сприяння розвитку малого підприємництва».

Визначено три основні групи регіональних та локальних факторів впливу на розвиток малого підприємництва – це: економічні, суспільно-політичні, соціально-духовні.

Запропоновано удосконалити інформаційний механізм забезпечення реалізації державної регуляторної політики, сприяння розвитку малого підприємництва шляхом реформування системи статистичного обліку, за рахунок запровадження реєстрів системи інформаційного обліку, що дасть можливість проводити оцінювання ефективності діяльності суб'єктів малого підприємництва та результативності державної регуляторної політики. В ході аналізу системи державної регуляторної політики щодо розвитку малого підприємництва автором встановлено такі її основні недоліки, як:

- суперечності форми та змісту впливу державного управління на діяльність суб'єктів малого підприємництва;
- суперечності, що виникають між державними та недержавними установами щодо контролюючих функцій діяльності суб'єктів малого підприємництва.

Усунути ці недоліки можливо за умов розробки стратегії розвитку малого бізнесу, яка повинна враховувати регіональні особливості.

Основні принципи, тенденції й інструменти регулювання розвитку малого підприємництва України стали предметом дослідження ряду наукових праць І.М. Фабрая [185]. Автором розкрито теоретичні засади та економічну природу малого підприємництва, його місце та роль у структурі ринкової

економіки. Систематизовано методичні підходи до визначення малого підприємництва в різних країнах за кількісними та якісними ознаками, описано його функції у сучасній економіці, сформовано концепцію регулювання розвитку.

Дослідником зазначено, що до найбільш застосовуваних критеріїв, на основі яких суб'єкти ринкової економіки відносяться до суб'єктів малого підприємництва необхідно відносити:

- середню чисельність зайнятих на підприємстві працівників;
- щорічний обіг, отриманий підприємством, та величину активів.

До основних засобів регулювання розвитку малого підприємництва науковець відносить формування єдиної державної регуляторної політики у сфері малого підприємництва, фінансове регулювання розвитку малого підприємництва, удосконалення податкової системи в сфері малого підприємництва та стратегічне управління. При цьому фінансове регулювання розвитку малого підприємництва повинно формуватися за такими напрямками:

- стимулювання комерційних банків й інших фінансових небанківських установ щодо надання позик і розширення послуг малим підприємствам шляхом звільнення від оподаткування коштів, які направляються у фонд кредитів малому підприємству, а також надання державної гарантії повернення позики;

- переорієнтація бюджетних коштів, спрямованих на фінансово-кредитну підтримку малого сектора економіки, від прямого забезпечення фінансовими ресурсами на формування фондів для надання послуг з метою стимулювання процесу кредитування малого підприємництва;

- активізація процесу створення та діяльності недержавних гарантійних і страхових установ для обслуговування малого бізнесу шляхом створення відповідних мотиваційних механізмів зацікавленості цією діяльністю з наданням пільгових умов для їхнього функціонування;

- більш ефективне використання іноземної допомоги й активне

виявлення позиції у взаєминах з міжнародними фінансовими організаціями;

- сприяння процесу самоорганізації суб'єктів малого підприємництва у вирішенні своїх фінансово-кредитних проблем шляхом створення установ взаємного фінансування та гарантування.

З метою постійного контролю за розвитком малого підприємництва автор вважає за необхідне проводити постійне дослідження існуючої практики розвитку малого підприємництва за такими напрямками:

- аналіз розвитку малого підприємництва;
- діагностика фінансового стану підприємств малого бізнесу;
- оцінка ефективності інвестування в малий бізнес.

Для оцінки фінансового стану підприємств малого бізнесу дослідник рекомендує використовувати рейтинговий аналіз, заснований на системі показників, що охоплюють параметри виробничої і фінансової діяльності підприємства. Оцінку фінансового стану малих підприємств необхідно проводити згідно з методикою, яка враховує вимоги нових стандартів бухгалтерського обліку та особливості розвитку малих підприємств.

Авторська методика аналізу структури витрат малого підприємства для вибору оптимального методу оподаткування при спрощеній системі оподаткування базується на порівнянні податкових складових у виторгу підприємств, що обкладаються податками за різними системами.

Автором зазначено, що при розробці стратегії малого підприємства необхідно враховувати те, що вона повинна бути спрямована на усунення слабких сторін, які роблять підприємство вразливим, заважають його діяльності та не дозволяють використовувати привабливі можливості зовнішнього середовища. Запропоновано, використовуючи стратегію фокусування, зосередити увагу на певному регіональному ринку, поставці продукції великим підприємствам, пропозиції унікального товару. Використання стратегічного планування дасть можливість малим підприємствам пом'якшити негативні наслідки, пов'язані з постійними змінами, в економіці та сприяти їх подальшому розвитку. Стратегічне

планування, на думку автора, повинно стати основним елементом управлінських процесів у сфері малого підприємництва. Розробка стратегії повинна проводитись у кілька етапів:

- аналіз зовнішнього середовища підприємства;
- аналіз внутрішнього середовища підприємства;
- оцінка здатності підприємства скористатися можливостями, які відкриваються, а також мінімізувати негативний вплив зовнішніх загроз;
- вибір оптимальної стратегії і розробка комплексу дій для перетворення її в життя.

Певний внесок у дослідження формування механізмів реалізації політики державної підтримки малого підприємництва в Україні зроблено О.В. Щербиною [201].

З позицій автора соціально-економічну сутність підприємництва необхідно розглядати як економічну категорію, специфічний фактор виробництва, активний і динамічний елемент бізнесу, особливий вид діяльності, певні тип і стиль господарської поведінки. У зв'язку з цим уточнено визначення економічної суті малого бізнесу, який є особливою формою бізнесу, пов'язаною із функціонуванням малих підприємницьких структур будь-якої форми власності та відповідної правової форми організації з метою одержання прибутку. Специфіка середовища розвитку малого підприємництва полягає в тому, що в структурі його основних складових є додатковий елемент – державна підтримка малого бізнесу, яка за своєю економічною суттю повинна бути інструментом, який вирівнював би умови функціонування малого і великого бізнесу, але при цьому таким інструментом, який не порушував би дій ринкових механізмів в конкуренції між ними.

Аналіз автором стану розвитку малого бізнесу в розвинених країнах світу дав йому підстави стверджувати, що існуючі там нині системи його державної підтримки є добре продуманими, гнучкими, динамічними і повинні спиратися на історичні, економічні та соціальні особливості

суспільства. На думку автора, повинні бути усунені адміністративні бар'єри, що перешкоджають становленню та розвитку малого бізнесу. Дослідник зазначає, що причиною нерівномірного розвитку малого бізнесу в Україні є відсутність ефективної системи територіального управління та стратегічної політики на місцях. Він виділяє основні особливості становлення та розвитку малого бізнесу в Україні, які виокремлюють його від цієї сфери розвинених країн. Автор логічно зауважує, що ринкова трансформація економіки потребує розробки дієвих механізмів державної підтримки малого підприємництва з урахуванням національних особливостей, а також містить елементи, які притаманні розвиненим країнам, але в логічно виправданій для нашої країни схемі суспільного розвитку.

Науковець визначає головні причини стримування процесу становлення малого підприємництва в Україні і вказує на важливість формування державної політики сприяння малому бізнесу на принципах довгостроковості, стабільності, законодавчого забезпечення. Також потребує удосконалення діюча система фінансування, кредитування і страхування господарської діяльності малого бізнесу. На думку автора, ефективною може стати непряма форма підтримки малого підприємництва через пільги в системі оподаткування. Пріоритети у використанні механізмів державної підтримки малого бізнесу мають змінюватися в залежності від ресурсних можливостей держави та рівня розвитку самого малого бізнесу.

Наукова новизна результатів дослідження О.В. Щербини, механізмів реалізації політики державної підтримки малого підприємництва полягає в здійсненні системного аналізу генезису та економічної сутності малого бізнесу як особливого типу підприємницької діяльності, а саме: з власними закономірностями розвитку і специфічним середовищем, обґрунтуванням пріоритетів і заходів щодо державної підтримки національного малого бізнесу.

Таким чином, аналіз наукових праць свідчить про те, що в них недостатньо висвітлювався саме політичний аспект діяльності органів

державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо механізмів розвитку малого і середнього бізнесу в умовах реформування українського суспільства. Світовий досвід переконує, що саме функції здійснення державної політики стосовно розвитку малого підприємництва в розвинутих країнах значною мірою сконцентровані на рівні місцевих і регіональних органів влади.

Поряд з цим, вивчення цілого ряду наукових розробок показує, що залишаються недостатньо дослідженими теоретико-методологічні основи державно-управлінських механізмів розвитку у сфері малого та середнього бізнесу.

Аналіз ступеня розробки проблеми показав, що серед політиків, підприємців і експертного співтовариства існують різні точки зору відносно політичних механізмів підтримки малого і середнього бізнесу. Точка зору одних полягає в тому, що економіка не повинна залежати від державної політики, точка зору інших - політичні механізми мають бути, але в обмежених формах. Проте, як і завжди, істина десь посередині. Таким чином, в цілях подолання стереотипів, що склалися, потрібний новий погляд на роль політичних механізмів в розвитку малого і середнього бізнесу в умовах демократизації українського суспільства.

Висновки до розділу 1

На сьогоднішній день у науковій літературі оперують різними категоріями та термінами в ході аналізу проблеми розвитку малого та середнього бізнесу як напряму соціальної політики. З метою уникнення подвійного тлумачення та помилок у застосуванні понятійного апарату досліджуваної проблеми внесено відповідну термінологічну ясність. Це дало можливість дати оцінку ступеня впливу даного сектора на загальне соціально-економічне становище в країні, а також визначення його місця і

ролі у вирішенні соціальних проблем.

Розглянувши різні точки зору науковців щодо поняття «підприємництва», вважаємо, що його суть полягає в наступному:

- по-перше, *підприємництво* – це ініціативна, творча, самостійна економічна діяльність, здійснювана на страх і ризик суб'єкта господарювання, який постійно шукає нові комбінації ресурсів з метою реалізації нових ідей, випуску нової продукції і отримання прибутку;

- по-друге, це організаційно-господарське новаторство, здійснене на використанні різних можливостей для випуску нових або існуючих товарів новими методами.

У переважній більшості наукових праць висвітлені питання формування малого підприємництва та розвитку системи його державної підтримки. Інтенсифікувалися дослідження, що стосуються регіональних аспектів функціонування малого бізнесу, регуляторного впливу на нього місцевих органів влади. Науковцями розробляється проблематика впливу державних органів на кооперацію великого та малого бізнесу.

Однак потребують вивчення та аналізу наукові праці, в яких висвітлюватимуться питання політичного аспекту в діяльності органів влади щодо механізмів розвитку малого підприємництва в умовах реформування українського суспільства.

У конструюванні власної моделі української соціальної держави слід враховувати досвід зарубіжних країн з тим, щоб віднайти свою, особливу модель з урахуванням власних національних, історичних, політичних, соціально-економічних, ментально-психологічних особливостей. На нашу думку, потрібно прагнути до побудови держави загального добробуту в її найповнішій, найдосконалішій соціал-демократичній моделі, враховуючи місце соціальної політики серед національних пріоритетів, тобто пошук альтернативи між соціальним добробутом усіх та економічним зростанням. Важливим при цьому є раціональний розподіл функцій між державою, громадянським суспільством і підприємницьким сектором.

2.1. Розвиток малого і середнього бізнесу як напрям діяльності структур громадянського суспільства

Економіка країни являє собою велику сполучену посудину. З одного боку – бізнес, виробництво товарів та послуг, платні освіта, медицина й культура, які виробляють додану вартість, платять основну частку податків до бюджету і збільшують національне багатство. З другого боку – державні службовці, бюджетна сфера – освіта, охорона здоров'я, оборона та правоохоронні органи, культура, спорт тощо, а також – діти, молодь, пенсіонери, інваліди, безробітні, які одержують забезпечення з державного бюджету.

Отже, політику у сфері бізнесу, виробництва товарів та послуг не можна відривати від соціальної політики [105].

Пошуки ефективних шляхів практичного здійснення демократичних реформ усіх сфер життєдіяльності українського суспільства виявили низку складностей і протиріч [2], які досить гостро виявляються в соціальній сфері, що дає привід для найрізноманітніших характеристик стану сучасного українського суспільства і тенденцій його системної трансформації.

Так, В.Г. Кремень, Д.В. Табачник, В.М. Ткаченко визначають і характеризують українське суспільство як «слабке суспільство» [81, с. 464-520]; [100, с. 4-10]. В.К. Врублевський і В.І. Хорошковський – як «нестабільне суспільство» [32, с. 10-17].

Прикметно, що головні причини «слабкості», «хаотичності», «нестабільності» українського соціуму в низці останніх досліджень вчені вбачають в слабкому розвитку громадянського суспільства і його інститутів. У цьому плані досить симптоматичними є Констанції відомих соціологів Н. Паніної та Є. Головахи про те, що «головні політичні інститути громадянського суспільства розвиваються надзвичайно повільно і

непослідовно. По деяких напрямках цей розвиток є деградацією» [110, с. 134].

В цілому, погоджуючись з даними висновками, важливо зазначити, що порушена проблема є досить складним об'єктом наукового аналізу. Але вона й надзвичайно актуальна, тому що особливу практичну значимість мають наукові уявлення щодо конкретних шляхів формування громадянського суспільства як необхідного компонента демократичного розвитку України. На наш погляд, важливо звернути увагу на те, що громадянське суспільство є комплексним і багатофакторним явищем. Тому необхідно враховувати, що громадянське суспільство в його статичних (структурних) вимірах можна характеризувати як певний результат демократичного розвитку, тобто наскільки воно є розвинутим у тій чи іншій суспільній системі. Водночас розглянуте у динамічних (процесуальних) вимірах громадянське суспільство реально виступає найістотнішим чинником і базисом самого демократичного розвитку соціальної системи.

Тому з погляду динамічної перспективи, громадянське суспільство є не що інше, як специфічний механізм самоорганізації, що формується з різноманітних ініціативних процесів консолідації індивідуальних і колективних форм активності людей.

Проблема розвитку становлення громадянського суспільства в посткомуністичних країнах і в Україні пов'язана з великою кількістю питань.

Це, зокрема, досягнення оптимального співвідношення:

- прав людини – права на власність;
- свобода вибору – свобода підприємництва;
- багатопартійність - альтернативні програми соціально-економічного розвитку країни. Забезпечення права на працю, її реальна оплата тощо [11].

В умовах українських реалій формування громадянського суспільства передусім пов'язується з процесами здійснення дієвих соціальних реформ.

Основною метою реформування соціальної сфери суспільної життєдіяльності, яка є важливою умовою становлення громадянського суспільства є:

- підвищення добробуту населення як головної соціальної цінності;
- утвердження соціальної справедливості;
- активізація процесів соціальної мобільності.

Важливою умовою суспільної трансформації, становлення громадянського суспільства є реформування соціальної структури [168, с. 209].

Формування середнього класу, з одного боку, є важливим завданням суспільних, соціально-економічних перетворень, соціальної і політичної структурованості суспільства, з другого – важливою об'єктивною передумовою становлення громадянського суспільства в Україні. Середній клас у нашому суспільстві має формуватися за рахунок утворення прошарку власників нерухомого майна, земельних ділянок та акцій, прискореного розвитку малого та середнього бізнесу, фермерських господарств, посилення законодавчої захищеності інтелектуальної власності та зміцнення на цій основі соціальних позицій представників науково-технічної інтелігенції, вчених, діячів культури та освіти. Динамічні зміни в соціальній структурі України, її соціальних відносинах сприятимуть розширенню та поглибленню соціальної бази суспільної трансформації, становленню в Україні громадянського суспільства, відносять створення умов для забезпечення належного життєвого рівня населення на основі проведення політики прибутків, запобігання бідності.

Підвищенню добробуту населення, подоланню бідності як умови суспільної трансформації сприятиме реалізація комплексу заходів у системі соціально-економічної політики держави. Діяльність держави в цьому пріоритетному напрямі має ґрунтуватись на забезпеченні сталого економічного зростання, розвитку ринку праці, всебічному використанні трудового потенціалу країни.

Підвищенню добробуту населення, зниженню рівня бідності мають також сприяти:

- зниження майнової нерівності шляхом запровадження гнучкої податкової політики;
- стимулювання малого та середнього бізнесу;
- захист дрібних акціонерів;
- легалізація «тіньової» діяльності і незареєстрованих доходів;
- розвиток ринку праці та підвищення рівня зайнятості;
- запобігання безробіттю на основі стабілізації чисельності працюючих у всіх сферах економічної діяльності;
- підвищення територіальної мобільності населення;
- регулювання міграційних процесів;
- індексація грошових прибутків населення;
- реформування соціального страхування шляхом запровадження трирівневої пенсійної системи (важливим є забезпечення у найближчі роки співвідношення пенсії та заробітної плати не нижче від 50 % з підвищенням у майбутньому цього показника до 60-65 %);
- запровадження обов'язкового медичного страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, пов'язаними з народженням дитини та похованням;
- запровадження консолідованої системи адресної соціальної допомоги;
- вжиття комплексу заходів щодо соціальної підтримки інвалідів, сімей з дітьми та дітей, позбавлених батьківського піклування тощо.

Виокремлюють такі змістовні характеристики та основні підходи до розуміння сутності громадянського суспільства:

по-перше, громадянське суспільство – це суспільний простір, якому притаманні наступні ознаки:

1) неполітичний характер відносин: на відміну від директивності та загальнообов'язковості, якими насичена державно-політична сфера

життєдіяльності суспільства, громадянському суспільству притаманна атмосфера вільного волевиявлення та невимушеності. Звідси впливає важлива функціональна ознака концепту: тільки таке середовище (через внутрішні складові компоненти – сім'я, церква, недержавні організації) акумулює, зберігає та відтворює етично-моральні кодекси поведінки людини, що нерідко є значно дієвішими, аніж правовий закон, який має своїм підґрунтям державний примус;

2) розгалуженість: у змісті громадянського суспільства прослідковується боротьба, поляризація, протистояння різноманітних елементів. Потрапляючи у цей простір, людина отримує можливість знайти необхідну нішу для реалізації власних специфічних інтересів;

3) соціальна активність: власне термінологічне визначення концепту «громадянське суспільство» покликане відобразити найбільш активну частину загального соціуму. Невипадково загальноновизнаним принципом існування правової держави є усвідомлення та прагнення громадянина відстоювати свої права, спрямованість на дію.

По-друге, громадянське суспільство являє собою противагу державі, протидію розвитку тоталітарних тенденцій. Беручи до уваги притаманну владі схильність до надмірної централізації, не можна ігнорувати значний потенціал контролю за державними органами, зосереджений у громадянському суспільстві. За будь-яких соціальних умов у громадянському суспільстві зосереджені необхідні кондиції для обмеження директивної природи державної влади, а отже, посилення контролю над державою з боку суспільства та орієнтація на демократичні політичні інститути як на ефективний інструмент здійснення такого контролю.

Функціональною особливістю громадянського суспільства є здатність виступити сферою запобігання та попередження руйнуючої сили конфліктів. Народжуючись всередині первинних соціальних взаємин, протиріччя знаходять подальше вирішення на стадії неполітичних відносин. Лише у разі неможливості врегулювання конфлікту на цьому етапі виникає потреба у

втручанні держави. Подібна амортизуюча роль громадянського суспільства дозволяє утримувати конфліктні відносини на початковому рівні, тим самим спонукаючи задіяні сторони шукати найбільш компромісного його вирішення, не застосовуючи державний примус.

По-третє, використання категорії «громадянське суспільство» характеризує інституційний бік соціальної активності людини – сукупність громадянських об'єднань та інституцій, в яких особистість здатна реалізувати свої приватні інтереси та уподобання (в цьому контексті розуміння суті громадянського суспільства є невіддільним від поняття «третій сектор» - усієї кількості недержавних організацій, діяльність яких спрямована на вирішення проблем населення). Оскільки особистий інтерес у суспільстві набуває можливості реалізації лише завдяки об'єднанню з іншими, виникає необхідність в опосередкованості соціальної активності буття людини, мережею добровільних асоціацій та громадянських об'єднань [42].

По-четверте, громадянське суспільство є не стільки набором тих чи інших інституцій, скільки культурно-цивілізаційним виміром суспільства. Термін «громадянське суспільство» використовують для позначення рівня демократизації соціуму, ступеня наближеності до стандартів гуманітарного розвитку західноєвропейської цивілізації. Гуманістичний зміст концепції громадянського суспільства дозволяє вважати її необхідною складовою процесу демократичної модернізації.

Російський дослідник В.С. Ларцев вказує: «громадянське суспільство дедалі більше стає сутнісною ознакою сучасної цивілізації, а вільна особистість – критеріально-визначальною рисою такого суспільства» [86, с. 295].

Поступовий розвиток автономної особистості природно веде до виникнення громадянського суспільства – інституціональної системи, яка створює середовище для вільної взаємодії громадян, що спрямована на реалізацію різноманітних приватних інтересів [86, с. 297].

Ідею громадянського суспільства ми розглядаємо в двох аспектах:

- по-перше, по мірі його формування певним чином обмежуються можливості держави щодо її втручання в усі сфери життєдіяльності людини;

- по-друге, в суспільстві ініціативно створюються організації, які допомагають громадянам розв'язувати важливі для них питання, висловлювати і реалізувати свої інтереси. Ці організації захищають громадянина від тиску держави, консолідують суспільство. Державність же неможлива без своєї природної основи – громадянського суспільства, а воно неможливе без держави, яка оформлює його в певну єдність.

Громадянське суспільство здатне осмислювати, узагальнювати і доводити до відома влади інтереси і потреби конкретних верств населення. Ця функція не може ще виконуватися достатньо повно, оскільки не існує механізму прозорого вироблення й ухвалення політичних рішень. Тому важливо, щоб під час реформування політичної системи змінам було піддано усі її складники.

Узагальнюючи різноманітні підходи до визначення категорії «громадянське суспільство», будемо розуміти це явище, як систему автономних від держави інституціональних зв'язків, в які добровільно вступає населення з метою реалізації своїх приватних та корпоративних інтересів, зокрема й шляхом впливу на державну політику.

Діяльність структур громадянського суспільства користується достатнім впливом на соціальні процеси, що відбуваються на територіальному єдинодержавному та глобальному вимірах [196, с. 59].

Необхідними умовами для існування громадянського суспільства є:

- по-перше, належний рівень розвитку громадянської культури населення (ступінь обізнаності та усвідомлення власних прав, інтересів та свобод);

- по-друге, відкритий характер політичної системи, що дає можливість впливу громадян на процес підготовки та прийняття політичних рішень;

- по-третє, наявність приватної власності як основи та гарантії автономності суспільних факторів від державної влади.

Головними ознаками громадянського суспільства вважаємо такі:

- наявність розвиненої мережі різноманітних відносин між рівними, автономними у своїх діях суб'єктами (окремими громадянами та соціальними групами), які здійснюються без посередництва держави;

- існування суспільних інститутів (громадських організацій, профспілок, структур місцевого самоврядування, незалежних засобів масової інформації та ін.), які відображають увесь спектр інтересів громадян та соціальних груп, захищають їх у стосунках з державою;

- усталена система цінностей, в основі якої лежать цінності суспільного активізму, моральної і економічної автономії індивіду, сприйняття суспільства як самоцінності [42, с. 40].

Відмінність громадянського суспільства від інших форм соціального буття полягає в тому, що в нього включають громадян, які здійснюють свою діяльність колективно з метою забезпечення реалізації своїх інтересів та цілей, висування відповідних вимог до державної влади. Громадянське суспільство займає проміжну позицію між приватною сферою та державою. Зазвичай, зі сфери громадянського суспільства виключають правлячі політичні партії, бізнесові структури, сімейні утворення. На сьогоднішній день питання чітко окресленої суб'єктності громадянського суспільства залишається переважно дискусійним.

В цілому ж структуру громадянського суспільства становлять сукупність суб'єктів, які представляють недержавну сферу життєдіяльності. Структурними компонентами громадянського суспільства є:

- громадяни;
- об'єднання громадян;
- підприємці й інші недержавні економічні структури;
- політичні партії, які не залучені до процесу державного управління;
- органи самоорганізації населення;

- недержавні освітні і культурні установи, наукові асоціації, спортивні організації;

- засоби масової інформації.

А.І. Хижняк виокремлює сім різновидів формальних та неформальних інституцій, які становлять структуру громадянського суспільства:

1) економічного профілю – які залучені до процесу виробництва, комерційні асоціації, установи, що забезпечують їх паблік рілейшнз;

2) культурного профілю – релігійні, етнічні, громадські установи, які репрезентують та захищають колективні права та цінності;

3) інформаційного та освітнього профілю – діяльність яких спрямована на розповсюдження суспільних знань, ідей, інформації;

4) за інтересами – створюють сприятливі умови для реалізації інтересів представників різноманітних соціальних груп – робітників, членів професійних організацій, пенсіонерів тощо;

5) за галузевим розвитком – об'єднують фінансові та інші ресурси індивідів з метою поліпшення інфраструктури, інституцій, а також якості життя у спільнотах, де вони проживають;

6) за соціальним профілем – рухи за охорону навколишнього середовища, боротьба за права жінок, захист прав споживачів тощо;

7) за дотримання громадянських прав – метою яких є пошук шляхів демократизації політичної системи через проведення моніторингу дотримання прав людини, проведення опитування громадської думки, антикорупційні заходи тощо [189].

Функціональна характеристика вказує на роль громадянського суспільства у суспільній системі. Найголовнішими функціями громадянського суспільства є такі:

по-перше, громадянське суспільство є засобом самоорганізації громадян та самостійної реалізації ними власних інтересів. Значну частину суспільно важливих питань громадські об'єднання розв'язують самостійно – на рівні місцевого самоврядування. Тим самим вони полегшують виконання

державою її функцій «розвантажують» державний апарат, який не завжди має змогу з усім впоратися;

по-друге, інститути громадянського суспільства виступають гарантом непорушності особистих прав громадян, дають їм упевненість у власних силах, виступають допоміжним інструментом у потенційному протистоянні з державою, формують «соціальний капітал» - ті невід'ємні риси особистості, завдяки яким вона стає здатною до співпраці та ефективних солідарних дій;

по-третє, інститути громадянського суспільства систематизують, впорядковують, надають урегульованості протестам і вимогам людей, які в іншому випадку могли б мати руйнівний характер, і в такий спосіб створюють сприятливі умови для функціонування демократичної влади;

по-четверте, інститути громадянського суспільства виконують функцію захисту інтересів певної групи в її протистоянні з іншими групами інтересів. Завдяки їм кожна група отримує шанс «бути почутою» владою.

Розбудова громадянського суспільства передбачає формування конкурентного ладу ринкового господарства на засадах приватного підприємництва, економічної свободи і демократії [76].

Важко переоцінити роль малого і середнього підприємництва в становленні економічних інститутів відкритого громадянського суспільства, особливо коли йдеться про перехід від керованого з центру господарства до ринкової економіки.

Малі і середні підприємства в найбільш чистому вигляді є носіями визначальних рис економіки і суспільства перехідного типу, їх роль посилюється в умовах реструктуризації народного господарства. Формування нової структури економіки з її соціально-ринковою орієнтацією вимагає врахування особливостей становлення і розвитку малого бізнесу, на який покладається задоволення індивідуалізованих потреб, що виникають на регіональних і місцевих ринках. Тим самим під впливом ринкових сил через розвиток малого підприємництва формується нова структура національної економіки як основа розвиненого громадянського суспільства [14].

Велике значення тут має створення додаткових робочих місць за допомогою малого підприємництва. Саме тому надзвичайно важлива державна підтримка та формування пріоритетів розвитку малого бізнесу з позицій вирішення питань зайнятості.

Підприємництво забезпечує необхідну стабільність громадянського суспільства в умовах ринку, сприяє його глибокій спеціалізації та галузевій різноманітності та не лише заповненню ніші, що утворюється в споживацькій сфері, але й порівняно швидкій окупності витрат. Це дає змогу створити конкурентну атмосферу, без якої ринкова економіка існувати не в змозі.

Глибока трансформація українського суспільства вплинула на зміни у підприємницькому середовищі та сприяла виникненню різних типів підприємств у процесі їх життєдіяльності. Виявлення їх особливостей має не лише теоретичне, а й практичне значення. Максимально використовуючи власні ресурси, малі підприємства досягають поставлених цілей і водночас виконують відповідні соціальні завдання на макроекономічному рівні [173].

Серед основних проблем, які стоять на заваді розвитку громадянського суспільства в Україні, слід назвати нецивілізований характер його взаємовідносин з державою, вужче – опозиції і влади.

До того ж, середній клас, який має становити соціальну базу громадянського суспільства, нині представлений незначним прошарком населення.

Крім того, інститути громадянського суспільства мають прагнути розв'язувати важливі для всього соціуму проблеми, привертати до них загальну увагу, коли треба, змушувати державу корегувати свою політику в потрібному для суспільства напрямі.

Досвід розвинених країн світу свідчить про те, що малий бізнес є дуже серйозною складовою економічного потенціалу, джерелом створення робочих місць, підґрунтям формування в країні середнього класу, який визначає платоспроможність внутрішнього ринку, надає стимули для виробництва товарів та послуг, є основою стабільності та добробуту.

Проведення реформ, започаткованих Президентом України, можливе виключно за підтримки їх підприємцями малого та середнього бізнесу, а тому вони повинні проводитись з урахуванням позицій підприємців, найманих працівників та споживачів.

Особливістю теперішньої ситуації в Україні є те, що бізнесові структури, які зорієнтовані на прозорість та соціальну активність, на загальнонаціональні пріоритети і антикорупційні дії, набагато більше потребують підтримки громадських організацій, ніж структури влади взагалі, а особливо зацікавлені в бізнес-структурах тіньового гатунку.

Зараз життєво важливою для усього українського соціуму є необхідність детінізації капіталу і забезпечення його прозорості, створення умов для вкладання цього капіталу в економічні і соціальні програми, а також із широким залученням громадянських організацій як своєрідних орієнтирів та ініціаторів таких програм.

З перших років економічних реформ підтримка становлення та розвитку малого бізнесу в Україні є одним з визначальних пріоритетів державної політики. Загальновідомо, що малий бізнес відіграє важливу роль у підвищенні рівня зайнятості населення, послабленні соціальної напруженості, забезпеченні конкурентного середовища, економічної стабільності та інноваційного зростання, створенні передумов для становлення середнього класу [52].

Мале підприємництво надає можливість реалізувати свої творчі можливості та ініціативу. Варто особливо підкреслити виключно важливу роль підприємств малого бізнесу у розвитку науково-технічного прогресу. Малі підприємства більш пристосовані для впровадження унікальних виробів, швидше і дешевше переозброюються технічно, вимагають менше капіталовкладень та забезпечують їх прискорену окупність. Згідно зі статистикою, у сфері малого бізнесу в Україні станом на 1 січня 2011 р. було зареєстровано 151,4 тис. підприємств, які забезпечували 7 % ВВП. Тоді як у Чехії, Словаччині та Угорщині частка малих підприємств у ВВП знаходиться

на рівні 30-40 %. В Україні найбільша кількість малих підприємств знаходиться в Києві, на другому місці – Автономна республіка Крим. По областях України статистика виглядала так: найвищі показники концентрації малого бізнесу в Київській, Дніпропетровській та Донецькій областях, найнижчі - в Рівненській, Чернівецькій та Волинській областях [137].

Слід особливо зазначити, що найважливішою особливістю, на фоні якої відбувається процес розвитку сектора малого підприємництва у світовій практиці, є його значна підтримка.

Необхідно виділити наступні види підтримки діяльності малих підприємств: державна та недержавна [90].

Під державною підтримкою розуміють комплекс пріоритетних рішень, які обумовлюють основні напрямки й форми правового, економічного й організаційного сприяння розвитку малого підприємництва з взаємним урахуванням інтересів держави й суб'єктів малого підприємництва та фінансування їхньої реалізації [96].

Державна підтримка малих підприємств припускає свідоме формування державними структурами правових, економічних й організаційних умов становлення й розвитку малого підприємництва та створення стимулів, використання матеріальних і фінансових ресурсів, які залучаються у сферу малого підприємництва на пільгових умовах або безоплатно. Складність системи підтримки малих підприємств в Україні полягає в тому, що вона є багаторівневою. У ній розрізняються й взаємодіють три рівні: державний, регіональний і місцевий. Державна підтримка малого підприємництва здійснюється за такими напрямками:

- формування інфраструктури підтримки й розвитку малого підприємництва,
- організація державної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів для суб'єктів малого підприємництва шляхом створення та забезпечення діяльності мережі бізнес-центрів, бізнес-інкубаторів тощо;
- встановлення системи пільг для суб'єктів малого підприємництва та

запровадження спрощеної системи оподаткування, бухгалтерського обліку та звітності, яка передбачає:

- заміну сплати встановлених законодавством податків і зборів (обов'язкових платежів) сплатою єдиного податку;
- застосування спрощеної форми бухгалтерського обліку та звітності;
- фінансово-кредитна підтримка малого підприємництва;
- залучення суб'єктів малого підприємництва до виконання науково-технічних і соціально-економічних програм, здійснення поставки продукції (робіт, послуг) для державних та регіональних потреб.

У світі сформувалися дві основні форми державної підтримки малого бізнесу. Одна полягає у широкому державному регулюванні діяльності суб'єктів малого бізнесу в поєднанні з державним протекціонізмом. Вона властива початковому етапу розвитку малого бізнесу. Інша форма включає помірне державне регулювання малого бізнесу та створення ринкових умов для конкуренції і характерна для більш зрілих ринкових стосунків [67].

Малий бізнес в Україні переживає серйозні труднощі зростання. За показниками розвитку малих і середніх підприємств спостерігається значне відставання України не лише від розвинених країн (Японії, Великобританії, США), але і від колишніх соціалістичних країн (Угорщини, Польщі).

Так, державна політика розвитку малого і середнього бізнесу Угорщини, зорієнтована переважно на досягнення стратегічних цілей соціально-економічного розвитку країни і задоволення попиту населення. Цьому сприяло ухвалення закону про розвиток та підтримку малого і середнього бізнесу, який чітко визначив категорію мікро-, малих та середніх підприємств. Для покращення співпраці між суб'єктами малого підприємництва та держави було створено низку організаційних структур із чіткою ієрархією. До опосередкованих економічних стимулів можна віднести зниження податкового навантаження, спрощення звітності, пільгове кредитування, принцип «одного вікна» у разі відкриття підприємств [62].

Сучасні позитивні тенденції в економіці Польщі пояснюються

реалізацією державної низки реформ підтримки малого бізнесу. Малий бізнес в даній країні опинився у сприятливих умовах щодо розширення ринку збуту виробленої продукції, а також для розвитку міжнародних бізнесових інтересів.

В Італії розвинута система державної фінансової підтримки малого бізнесу через субсидування та пільгове кредитування діяльності окремих напрямків малого бізнесу та діяльності консорціумів і кооперативів, що об'єднують малі підприємства. Органи місцевої влади проводять також відеоконференції з метою повідомлення та роз'яснення поточних змін в оподаткуванні. Щодо інших країн, чий досвід заслуговує уваги, варто згадати Грузію, яка прийняла восени 2010 р. новий Податковий кодекс, за яким малий бізнес з обігом до 17 тис. дол. взагалі не оподатковується [193].

У Франції застосовують спеціальні (спрощені) податкові режими для малих та середніх підприємств залежно від величини їхнього обігу. Такі підприємства не подають декларації про податок на додану вартість, проте виплачують прибуткові податки, рівень яких залежить від сфери діяльності (торгівельні операції, послуги тощо.) [88].

У Німеччині малий бізнес вже більше 30 років відчуває потужну підтримку держави, економічна політика уряду постійно враховує його інтереси. Держава надає фінансові ресурси комерційним кредитним організаціям, що кредитують малі підприємства, з метою стимулювання мікрофінансування малого бізнесу. Для цього створена фінансова група KfW Group, яка на 80% належить Уряду Німеччини [198]. Окрім фінансової допомоги, німецька держава також надає малому підприємництву і активну інформаційну підтримку шляхом організації всебічних консультацій для підприємців всіх стадій розвитку бізнесу. Саме завдяки малим родинним підприємствам сталося стрімке зростання економіки країни.

Політика підтримки малого бізнесу у Великобританії спрямована на створення сприятливої атмосфери для підприємницької активності. Провідними вважають законодавчі заходи в галузі оподаткування, зокрема, скорочення податків для малих підприємств, на капіталовкладення в нові

сфери бізнесу, розширення практики надання податкових знижок тощо. Активну підтримку малого підприємництва здійснюють громадські організації, що надають консультативні послуги, науково-технічну інформацію і рекомендації щодо ведення власної справи. Значного поширення набули програми щодо підтримки малого підприємництва, зокрема стимулювання розвитку молодіжного підприємництва, допомоги безробітним в організації власного бізнесу (проведення заходу «Схема підтримки підприємництва», що передбачав залучення безробітних громадян працездатного віку з наявністю відповідної суми капіталу для інвестування у бізнес) та ін. [30, с.186-187].

У США підтримка малого бізнесу відбувається головним чином через дотації, прямі гарантовані позики. Крім того, на рівні штату реалізуються програми підтримки малого бізнесу через залучення недержавних коштів. Гарантії держави зменшують ризик операцій кредитно-фінансових установ, сприяють зацікавленості кредиторів малого бізнесу. За останні роки Конгрес США ухвалив не менше десяти законів з питань малого бізнесу, причому, вони не відміняли попередніх законів (що характерно для нашої практики), а лише доповнювали і конкретизували їх. Програми підтримки малого бізнесу США дозволяють забезпечити всім суб'єктам малого бізнесу рівні можливості в розвитку і конкуренції. Останніми роками ці програми лежать в основі моделі розвитку приватного сектора в багатьох країнах з трансформаційною економікою.

Досвід Заходу свідчить, що відносини бізнес-співтовариства зі структурами громадянського суспільства можуть складатися по-різному. Там, де є сильне й укорінене демократичне середовище, бізнес нормально у нього вписується. Виникає стійке політичне співіснування ділового співтовариства із громадськими об'єднаннями, у якому співробітництво постійно реалізується поруч із конфліктом. Одні громадські об'єднання спеціалізуються на боротьбі з «владою корпорацій» і «глобалізацією», інші надають перевагу співробітництву з великим бізнесом. Але там, де

демократичне середовище слабке й нерозвинене, взаємодія ділового співтовариства зі структурами громадянського суспільства закономірно призводила й призводить до підпорядкування слабшого учасника більш сильному.

Таким чином, підприємства малого бізнесу стабільно та ефективно функціонують у розвинених країнах світу завдяки грамотній підтримці. В свою чергу, ефективний розвиток малого бізнесу веде до розвитку економіки країни та укріплення її позицій на світовому ринку [108].

В Україні, як і у провідних країнах світу, підтримка малого підприємництва віднесена до пріоритетів держави, зокрема це визначено в Законі України «Про Національну програму підтримки підприємництва», Програмі економічних реформ на 2010 – 2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» та інших стратегічних документах. Так, в грудні 2010 р. було створено Координаційну раду з питань розвитку малого та середнього підприємництва. Також за ініціативою Уряду Верховною Радою України прийнято Пакет законодавчих актів, які направлені на спрощення та здешевлення започаткування і припинення підприємницької діяльності. Зокрема, Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» (щодо проведення електронної реєстрації)», Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо скасування свідоцтва про державну реєстрацію юридичної особи та фізичної особи-підприємця», Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення процедури започаткування підприємництва», Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення процедур припинення юридичних осіб та підприємницької діяльності фізичних осіб-підприємців за їх рішенням». Ще одним важливим кроком стало прийняття Верховною Радою України Закону «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України» (щодо

спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва)», який є результатом компромісу між бізнесом та владою.

Цим законом:

- підвищено граничний обсяг прибутку, при якому можливе застосування спрощеної системи оподаткування (для фізичних осіб – з 500 тис. грн. до 3 млн. грн., для юридичних осіб – з 1 млн. до 5 млн. грн.);

- скасовано обмеження відносити на витрати платника податку на прибуток витрати на придбання товарів (робіт, послуг) у фізичних осіб – платників єдиного податку;

- надано фізичним особам - платникам єдиного податку право реєструватись платниками ПДВ;

- скасовано 50 % надбавку, що застосовується до фіксованих ставок єдиного податку за кожного найманого працівника [137].

З 1 січня 2012 року існують 4 групи платників єдиного податку. Затверджено введення двох додаткових груп, що збільшить планку для роботи на єдиному податку до 20 млн. грн. Також запроваджений мораторій на фактичні перевірки, до платників єдиного податку не застосовуються штрафні санкції. Робляться певні кроки зі спрощення регуляторних процедур: ліквідації перешкод на шляху реєстрації підприємницької діяльності, отримання ліцензій, сертифікатів, дозволів тощо. Докладено зусиль зі скорочення різноманітних перевірок контролюючих органів, підлягає перегляду кількість таких органів. Уряд запевняє, що продовжуватиме і надалі на основі компромісних рішень між суспільством і владою створювати оптимальні умови для розвитку малого бізнесу.

Безпосередньо підтримкою розвитку підприємництва та громадських організацій підприємців займаються: Міжнародні програми економічного розвитку Інституту «Відкрите суспільство», Суспільний Добровільний Фонд «Науково-технологічний парк» та БІЗПРО за підтримкою Агентства Міжнародного розвитку США (USAID) через Wiinrock Internation, Міжнародний фонд соціальної адаптації, Американсько-Українська Програма

«Розвиток Бізнес Інкубаторів в Україні» (ВІД) за фінансової підтримки USAID тощо.

Як бізнес в цілому, так і його соціальні ініціативи мають шанс ефективніше розвиватися в дружньому партнерстві з державою. Її сприяння дуже доречне у справі поширення практик соціальної відповідальності бізнесу (СВБ), підвищення престижності досконалих організацій. Співпраця з державними органами необхідна при розробці стандартів СВБ, заходів з її стимулювання, реалізації соціально важливих проектів регіонального і національного масштабу.

Системній співпраці держави і бізнесу з питань розповсюдження та вкорінення СВБ допоможе спеціально підготовлений документ – стратегія розвитку соціально відповідальної діяльності бізнесу, яка має стати підґрунтям інтеграції основних норм і правил СВБ у діяльність українських компаній [49].

Перш за все, вона передбачає заходи, які дадуть змогу змінити суспільне сприйняття діяльності бізнесу, раціональніше використовувати природні ресурси, зменшити рівень шкідливих викидів в атмосферу, підвищити рівень бізнес-культури, що особливо важливо для інвестиційної привабливості ринку, а також поширити в Україні систему управління якістю організації виробництва (ISO 9000).

Її реалізація сприятиме розвитку інновацій у соціальній сфері, стимулюватиме підприємців залучати до роботи соціально незахищених людей, представників з уразливих груп населення, що в свою чергу зменшуватиме соціальне розшарування і сприятиме подоланню бідності, підвищенню поваги до прав людини.

У довгостроковій перспективі впровадження в Україні основних принципів СВБ сприятиме сталому економічному зростанню країни, активізації інтеграційних, інвестиційних та інноваційних процесів, дозволить підвищити рівень легкості ведення бізнесу, макроекономічної стабільності, оплати праці та ділової досконалості бізнесу, а також

забезпечить інноваційний та технологічний розвиток підприємництва, високу якість людського капіталу тощо.

Іншим підходом до сприяння діяльності малих підприємств стала недержавна підтримка. Недержавна підтримка - це виявлення громадської думки через заснування некомерційних недержавних організацій, метою яких є створення сприятливих умов для діяльності малих підприємств та відстоювання їх прав. Дієвим інструментом недержавної підтримки малих підприємств є інфраструктура його підтримки - своєрідна опорно-рухова система, завдяки якій формується конкретне організаційно-економічне середовище для сприяння підприємницькій діяльності. Недержавна інфраструктура розвитку малих підприємств поділяється на комерційну й некомерційну і має такі форми: організаційно-технічна, інформаційно-аналітична, фінансово-кредитна.

Треба виділити два види недержавної підтримки малих підприємств: самоорганізовану та спеціалізовану професійну. Самоорганізація - це об'єднання підприємців у спілки та асоціації як реальна можливість взаємовигідної корпоративної співпраці однодумців і колег на суто прагматичних засадах. Крім того, це шлях до спільного розв'язання тих проблем, перед якими підприємець опиняється сам-на-сам, та унікальна можливість власноруч формувати сприятливі умови для підприємницької діяльності [91].

Законодавство України визначає такі форми самоорганізації:

1. Бізнес-асоціації без статусу юридичної особи:
 - громадські організації, легалізовані шляхом повідомлення;
 - представництва легалізованих іноземних бізнес-асоціацій;
2. Бізнес-асоціації зі статусом юридичної особи:
 - громадські організації, легалізовані шляхом реєстрації;
 - спілки громадських організацій;
 - благодійні організації;
 - об'єднання підприємств;

- організації роботодавців;
- бізнес-асоціації, які реально працюють, намагаються сприяти розвитку тільки окремих підприємств їх членів, і це є головним недоліком такого роду об'єднань. Також треба відмітити, що діяльність бізнес-асоціації поки що не набула в Україні належного розвитку через низку причин:

- недовіра та традиційно негативне ставлення самих підприємців до таких об'єднань;
- протистояння окремих місцевих органів влади;
- недостатність коштів на утримання таких структур;
- брак досвіду роботи, пов'язаної з захистом своїх інтересів.

Утворення громадських об'єднань підприємців в Україні є частиною розвитку «третього сектора» громадянського суспільства, так званих неприбуткових чи то некомерційних організацій, основною метою яких є забезпечення і захист особистих немайнових прав своїх членів або певних груп у цілому [28].

Громадські організації підприємців хочуть мати можливість впливати на політику, мати представництво у владі як чільну активну частину суспільства, що забезпечує значну частину робочих місць та бюджетних податкових надходжень. Таке представництво може привести у владу багато нового: в першу чергу, технології цивілізованого лобіювання, сучасні технології документообігу, оперативності, контроль виконавчої дисципліни, концепцію «електронного» уряду. Через громадські організації робляться спроби ініціювати механізми, які забезпечували б рівну відповідальність бізнесу та держави в особі її службовців.

Громадські об'єднання підприємців демонструють здатність та бажання конструктивно співпрацювати із владою в тих заходах, які спрямовані на розбудову малого та середнього підприємництва. Шляхом активної участі представників громадських організацій у складі дорадчих рад, комітетів, комісій, які створені при інститутах виконавчої влади різного рівня,

об'єднання намагаються впливати на рішення, які стосуються підприємництва, брати активну участь у підготовці нових законопроектів, постанов, оскільки вони розуміють, що краще внести зміни на стадії підготовки того чи іншого законопроекту, постанови, аніж намагатися скасувати ті рішення, які вже було прийнято.

Дедалі частіше підприємці об'єднуються між собою за професійними ознаками: наприклад, Асоціація приватних пекарів та кондитерів України, Асоціація фермерів України, Асоціація сприяння обігу, виробництву алкоголю та тютюнової продукції, Ліга нафтопромисловців України (ЛНУ), Федерація професійних бухгалтерів і аудиторів України, Спілка молочних підприємств України тощо. До об'єднань загального спрямування належать: Спілка підприємців малих, середніх і приватизованих підприємств України, Українська рада промисловців і підприємців, Спілка орендарів і підприємців України, «Союз нової формації України», ВГО «Нова генерація», Агенція з розвитку малого та середнього підприємництва, Асоціація сприяння розвитку приватного підприємництва в Україні «Єднання» тощо.

Об'єднання, що займаються майновими питаннями: Всеукраїнська асоціація управління інвестиціями, Асоціація ріелторів України, Асоціація інвестиційного бізнесу, Фонд соціального захисту та післяприватизаційної підтримки колективних та приватизованих власників тощо. Надання консультаційних послуг: Асоціація консультаційних фірм України «Укрконсалтинг», Ліга страхових організацій України, Українська асоціація маркетингу, Українська асоціація якості тощо.

Громадські організації, які об'єднують мережу закладів інфраструктури з питань підтримки малого та середнього бізнесу: Українська асоціація бізнес-інкубаторів та інноваційних центрів, Всеукраїнська асоціація лізингу «Укрлізинг», Національна асоціація кредитних спілок, Товарно-сировинна біржа малих підприємств «БІМП» тощо.

Громадські організації за соціальною спрямованістю: Асоціація працездатних інвалідів, Всеукраїнська асоціація жінок-підприємців, Рада

молодих підприємців України, Українська міжнародна благодійна федерація ділових жінок «Либідь», Всеукраїнське громадське об'єднання «Нова генерація», Українська ліга молодих підприємців тощо.

Громадські організації за інтересами: Об'єднання підприємців-християн, Всеукраїнське жіноче товариство ім. О. Теліги, Всеукраїнська асоціація соціального і економічного та культурного співробітництва тощо.

Громадські організації за національними ознаками: Асоціація підприємців, торговців та промисловців «Українсько-Ізраїльська торгова палата», Міжнародна громадська організація «Торговий дім Україна – В'єтнам», Союз українок, Об'єднання громадян «Міжнародна асоціація греків-підприємців» та ін.

Об'єднання по регіонах: Громадська організація «Ділова спілка півдня України», Підприємницька Рада Сумщини, Об'єднання підприємців Харківської області «Слобожанщина», Закарпатська обласна Асоціація угорських підприємців, Ліга підприємців Тернопільщини тощо. З підтримки міжнародного бізнесу: Асоціація сприяння міжнародному бізнесу, Європейська асоціація бізнесу (ЄВА) тощо.

Але не всі громадські об'єднання підприємців, створені в Україні, працюють однозначно активно. Деякі з них після реєстрації провели по одному засіданню та надовго «причайлися». Інші працюють повільно, від випадку до випадку. Це свідчить про те, що вони були створені за хибними принципами.

Є організації, які своєю діяльністю значно впливають на економічне та політичне середовище України. За час роботи вони значно зміцніли, завоювали довіру і повагу підприємців, бізнесових структур України та іноземних держав, стали авторитетними всеукраїнськими громадськими організаціями, з якими рахуються всі гілки влади і які потрібні підприємцям, керівникам малих, середніх і приватизованих підприємств - всім тим, хто робить перші кроки в бізнесі. Вони об'єдналися в Міжнародну громадську організацію «Форум лідерів бізнесу України» та Національний клуб лідерів

громадських об'єднань підприємців. Такі громадські об'єднання підприємців орієнтовані на своїх членів, надають їм суттєву допомогу і підтримку, виконуючи при цьому не тільки економічну функцію, а й соціально-політичну: громадські об'єднання підприємців займають активну позицію у формуванні цивілізованих соціально-економічних відносин в Україні.

Захист прав підприємців у державних органах виконавчої влади може відбуватися різноманітними засобами: подання заяв і клопотань, позови від імені членів до судів та Арбітражних судів, діяльність визнаних третейських судів як ефективного, гнучкого і дешевого засобу правового захисту, страхування цивільної або майнової відповідальності членів організації, оприлюднення порушень прав підприємців у засобах масової інформації, розробка неурядових доповідей та оглядів про стан забезпечення права на підприємницьку діяльність, лобіювання нормативних актів на рівні регіонів або галузей.

Громадські організації можуть виконувати свої функції в процесі соціального партнерства також на випередження: представники громадських організацій повинні включатися у склад органів, які вирішують адміністративні питання, що порушують права їх членів, їх висновок повинен стати вагомим під час прийняття рішень з таких питань.

Участь громадських організацій у дорадчих або паритетних органах, громадських слуханнях із питань, що стосуються права на підприємницьку діяльність, підготовка нормативних актів, що регламентують здійснення цього права має стати визнаним напрямком діяльності громадських організацій. Стратегічним напрямком діяльності громадських організацій є комплексна підтримка членів організацій, захист їх конституційних, соціальних, економічних прав, лобіювання і відстоювання їх інтересів, сприяння розвитку і співробітництву малих, середніх і приватизованих підприємств, розширенню сфери їх діяльності.

При активній участі громадських організацій значно зменшено адміністративний тиск на підприємців, запроваджено альтернативні схеми

оподаткування, впорядковано процедури розробки та прийняття регуляторних актів, скорочено перелік продукції, що підлягає обов'язковій сертифікації тощо. Найбільш впливові громадські об'єднання підприємців постійно піклуються про кадрове забезпечення малого підприємництва, професійну підготовку юнацтва до роботи в малому і середньому бізнесі, навчання молоді основам підприємництва, підтримки та розвитку молодіжного підприємництва в Україні. Так, наприклад, при Спільці підприємців малих, середніх і приватизованих підприємств України працює Учбовий центр «Професія», укладено договори про співробітництво з Київським державним лінгвістичним університетом, Київським гуманітарним інститутом, Європейським університетом тощо.

З метою об'єднання зусиль нарізно працюючих громадських організацій, рад, фермерських об'єднань, асоціацій та спрямування їх на рішення важливого завдання – економічної стабілізації в регіонах та правового захисту підприємців, проводяться бізнес-форуми: міжрегіональні та регіональні, засідання «круглих столів», семінари, наукові конференції, громадські слухання. За допомогою таких заходів громадські організації привертають увагу до свого регіону, розповсюджують інформацію про його можливості, демонструють стан розвитку підприємництва, допомагають налагодженню контактів та участі у спільній діяльності.

Саме громадські організації мають ініціювати залучення людей та єднати їх на основі спільних інтересів. Велика кількість членів громадських організацій є ознакою вагомості та значущості її в суспільстві. Це в свою чергу допомагає громадській організації швидше реалізувати спільні інтереси, такі як: лобіювання адаптованого до України законодавства для ведення малого бізнесу, налагодження міжнародних зв'язків. Отже, повноцінна реалізація першої функції – об'єднання людей для реалізації суспільних інтересів у визначеній статуті сфері, галузі чи секторі діяльності - є важливою передумовою успішного розвитку інших функцій в середині організації, але не єдиною.

Проте, на жаль, за статистикою працюють лише 8-9% від зареєстрованої кількості громадських організацій [102].

Для ефективного розвитку малого бізнесу важливою є також і інформаційна функція, яка полягає в інформуванні своїх членів про події, які відбуваються в соціально-економічній сфері країни. За умов сучасного розвитку інформаційних технологій, важливою складовою успішної діяльності та розвитку громадських організацій, на наш погляд, є наявність свого сайту, оскільки саме за допомогою електронної мережі Інтернет переважна частина людей сьогодні знаходить необхідну їм інформацію [93].

Успішному розвитку малого бізнесу сприяє використання міжнародного досвіду, налагодження міжнародних зв'язків.

Саме для вирішення цих питань необхідно підвищувати організуючу роль громадських організацій підприємців. Особливо хотілося б звернути увагу на використання сучасних інформаційних технологій: необхідно активізувати співпрацю із засобами масової інформації, розширювати коло інформаційних послуг через мережу Інтернет, збільшувати обсяги інформаційних бюлетенів, видавати спецвипуски, створювати при спілках на громадських засадах прес-служби.

Поряд із самоорганізованою недержавною підтримкою малих підприємств існує спеціалізована професійна. Цей вид підтримки припускає роботу некомерційних недержавних організацій, спрямовану на сприяння діяльності малих підприємств. До такого роду організацій належать ресурсні центри місцевого та регіонального розвитку, агентства розвитку малого підприємництва, Фонди підтримки підприємництва.

Між Держпідприємництвом України та Федерацією профспілок працівників кооперації та інших форм підприємництва України підписано угоду про співпрацю з питань підтримки та розвитку малого та середнього підприємництва, відповідно до якої у 18 регіонах створені громадські приймальні. Вони виступають інформаційними, аналітичними і консультаційними центрами, які надають допомогу підприємцям. На

виконання Указу Президента України від 15.07.00 № 906/2000 «Про заходи щодо забезпечення підтримки та подальшого розвитку підприємницької діяльності» [144] на всіх рівнях державного управління було створено понад 600 координаційних рад з питань розвитку підприємництва. Ці дорадчі органи дедалі активніше посідають важливе місце в структурі взаємодії органів виконавчої влади і громадських організацій, все більшу роль відіграють в забезпеченні державної підтримки підприємництва в регіонах. До складу координаційних рад на умовах паритетності входять представники різних громадських організацій регіонів.

Отже, значно підвищується роль політичних партій, а, відтак, і значення співпраці підприємницької спільноти і впливу підприємницької спільноти саме на політичні партії як організовані політичні сили [10].

Це новий формат взаємодії, яким ми раніше практично не користувалися. Вона повинна відбуватися на основі широких консультацій із національним бізнесом, а в їх основу має лягти низка непорушних принципів, недотримання або невиконання яких було би для партії апріорі неможливим. Ще в листопаді 2005 року на міжнародній конференції бізнес-кіл «Україна: бізнес і економічні пріоритети» було визначено, що повага до приватної власності та її недоторканність, свобода підприємництва, створення нових робочих місць - саме ці принципи повинні стати обов'язковими для програм провідних українських політичних партій, а водночас партії мають нести відповідальність перед вітчизняним бізнесом за їх неухильне дотримання.

Разом з тим партнерської взаємодії бізнесу та недержавних організацій практично дуже мало, або вона неефективна. У той час як за кордоном це цілком звичне явище. Наразі, міжсекторне партнерство, тобто взаємодія недержавних організацій з бізнесом, набуває особливої актуальності, зокрема в площині сталого розвитку. За результатами опитування порталу «Громадський Простір» виглядає так, наче бізнес не розуміє, для чого потрібна кооперація з третім сектором, і що воно взагалі таке: «неурядові організації». Можливо, в цьому частково винні і самі організації, які нерідко

не мають навіть медіа-плану, і ЗМІ, які досить неохоче пишуть про такі «нудні» теми. Якщо в США для найкрупніших недержавних організацій виділяються іноді сотні мільйонів доларів США, то в Україні максимум, на що вони можуть розраховувати, це на фінансування невеликих молодіжних проектів з бюджету МОН молодьспорту.

Однак, на відміну від розвинених країн Європи, малий бізнес в Україні переживає серйозні труднощі зростання. Постійні зміни у політиці та у законодавстві приносять нестабільність в економічне середовище, тим самим збільшуючи ризики ведення бізнесу та призводячи до банкрутства багатьох підприємств. Держава повинна звести до мінімуму поточні зміни у нормативно-правових актах. На відміну від великих підприємств, малий бізнес не має достатньо коштів, штатів та часу на моніторинг законодавства. Малий бізнес поки що не є повноцінним провідником ринкових інновацій та рушієм економічного зростання. Уповільненість та диспропорційність розвитку малого підприємництва в Україні визначається наявністю суттєвих проблем і перешкод, до яких відносять:

1. Надмірний розвиток корупції та бюрократизму.
2. Високий рівень оподаткування, що ставить під сумнів прибутковість діяльності малих підприємств, підвищує вірогідність банкрутства.
3. Відсутність ефективних механізмів кредитування та страхування суб'єктів малого бізнесу, незахищеність банківських установ від різноманітних видів ризику, пов'язаних із кредитуванням малих підприємств.
4. Недоступність бізнес освіти для персоналу малих підприємств, відсутність соціальних гарантій.
5. Політична та економічна нестабільність, а також суперечливість та ускладненість законодавства.

Основними напрямками підтримки малого бізнесу повинні бути:

- ефективне та досконале правове забезпечення, що має передбачити законодавче закріплення шляхів реалізації фінансово-кредитного та організаційно-консультативного напрямів державної підтримки громадян-

підприємців із подальшим втіленням цих положень у регіональних програмах підтримки підприємницької діяльності громадян;

- фінансово-кредитна підтримка, яка реалізується за допомогою прямих і непрямих форм;

- встановлення системи гарантованого доступу підприємців до кредитних ресурсів;

- створення різноманітних державних програм підтримки банківських установ, які кредитують малий бізнес;

- організаційно-консультаційне забезпечення, яке реалізується за допомогою розгалуженої інфраструктури розвитку малого підприємництва, що сприятиме інформаційному та консультаційному обслуговуванню громадян підприємців завдяки існуванню розширеної мережі організацій, включаючи організацію державної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації громадян-підприємців, залучення їх до виконання науково-технічних і соціально-економічних програм, здійснення поставок продукції (робіт, послуг) для державних і регіональних потреб;

- залучення громадських організацій та об'єднань, політичних партій, профспілок, недержавних організацій щодо підтримки та розвитку малого та середнього бізнесу.

Необхідно враховувати зарубіжні форми підтримки з метою застосування їх в наших умовах. Слід розширити прийняття комплексних державних заходів по стимулюванню створення нових малих інноваційних підприємств у різних галузях, що зумовить істотний вплив на збільшення долі високотехнологічної ринкової продукції та формування національної інноваційної інфраструктури, розвиток якої на сучасному етапі є важливим завданням.

Тому подальший розвиток підприємництва та збільшення його внеску в створення національного валового внутрішнього продукту, однозначно лежить у площині іншої моделі розвитку. Ця модель розвитку може бути тільки інноваційною. Світовий досвід підтверджує, що саме масове

запозичення сучасних технологій виробництва може бути фундаментом до переходу на іншу модель розвитку економіки всієї країни. І першопрохідцями в цьому напрямі можуть стати саме малі та середні підприємства. На наступні декілька років пріоритетними напрямками розвитку малого та середнього бізнесу повинні стати запозичення сучасних технологій для переробки продукції сільськогосподарського виробництва, виробництво товарів щоденного попиту, а саме: якісних продуктів харчування, ліків, нових матеріалів для будівництва житла.

2.2. Розвиток малого і середнього бізнесу у програмах політиків і політичних партій України

Як пише українська дослідниця О. Нікогосян, «Виникнення інституту багатопартійності є найважливішою ознакою становлення в країні громадянського суспільства. Партії сприяють більшій ефективності представницьких інститутів, а також виступають у ролі соціальних посередників, полегшуючи комунікацію між політичними елітами й суспільством по «вертикалі» і між окремими його сегментами по «горизонталі». Політичні партії за допомогою свого представництва у владі стають частиною законодавчої й виконавчої влади. У результаті громадянське суспільство інтегрується в державу, одержує владні важелі з прийняття державних рішень і розподілу ресурсів. Таким чином, у системі сучасної демократії партії покликані виступати каналом трансляції інтересів громадянського суспільства, головним посередником між ним і державою» [104].

Розглянемо заходи щодо підтримки малого та середнього бізнесу, які передбачено у програмах основних українських політичних партій.

Як відмічають дослідники, згадка політичними силами різної ідеологічної спрямованості у своїх програмах про необхідність підтримки малого і середнього бізнесу вказує на те, що, по-перше, в цьому секторі

економіки України є проблеми, по-друге, має і певне практичне значення для партій: можливість отримувати як фінансову, так і електоральну підтримку цієї категорії бізнесу є привабливим моментом для партій.

Крім цього, це є бажаним для партій і з тих позицій, що фінансова підтримка політичних партій малим і середнім бізнесом вимагає від партій прийняття політичних у більшості випадків підтримуваних громадянами України рішень, а також знизити залежність партій від фінансово-промислових груп [180].

Як зазначається у переважній більшості програм політичних партій, передвиборних програм кандидатів на пост Президента України (2010 р.), одним із напрямів їхньої діяльності є підтримка та сприяння розвитку малого та середнього бізнесу як фактору здійснення активної соціальної політики.

Так, ключовим напрямом державної економічної політики, як зазначається в програмі Партії регіонів, повинна стати реальна підтримка малого і середнього бізнесу, що сприятиме формуванню в українському суспільстві доміанти ініціативних людей, які забезпечуватимуть економічне зростання, створення робочих місць, соціальну стабільність і насиченість ринку [151].

З метою успішного розвитку приватного підприємництва Партія регіонів пропонує:

- розробку і реалізацію ефективних державних і регіональних програм соціальної підтримки громадян, які мають намір займатися підприємницькою діяльністю (зокрема шляхом пільгового кредитування);

- відкриття при органах місцевого самоврядування інформаційно-консультаційних центрів для представників малого бізнесу. Такі центри слід укомплектовувати кваліфікованими фахівцями, які б надавали підприємцям юридичні консультації, допомогу у проведенні маркетингових досліджень, пошуку приміщень і необхідного устаткування для організації та ведення

бізнесу. Відповідні послуги для підприємців-початківців повинні надаватися безкоштовно;

- максимальне спрощення порядку реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності. В населених пунктах необхідно створити розгалужену мережу адміністративних установ, що працюють за принципом «єдиного вікна» і надають в найкоротші терміни повний спектр комплексних управлінських послуг, пов'язаних з реєстрацією юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців;

- забезпечення лібералізації дозвільних процедур у сфері господарювання, недопущення необґрунтованого збільшення переліку видів підприємницької діяльності, що підлягають ліцензуванню. При цьому основний обсяг повноважень у сфері ліцензування підприємницької діяльності повинен переміститися з центрального рівня на рівень регіональних органів, що дасть змогу зекономити час і кошти суб'єктів господарювання;

- збереження чинної системи спрощення оподаткування для суб'єктів малого бізнесу та встановлення для новоствореного сімейного бізнесу податкових канікул;

- розроблення і впровадження системи спрощеного оподаткування для середнього бізнесу;

- спрощення доступу малого і середнього бізнесу до кредитних ресурсів;

- значне скорочення кількості перевірок діяльності суб'єктів підприємництва;

- недопущення дублювання функцій у системі органів контролю;

- стимулювання лізингових операцій з придбання основних фондів малими й середніми підприємствами.

У програмі політичної партії «Народний Блок Литвина» [152] щодо сприяння розвитку малого та середнього бізнесу передбачені такі заходи:

- зменшення податкового навантаження на нього;

- спрощення процедури отримання мікрокредитів;
- створення державної системи підтримки підприємців-податківців;
- правовий захист малих і середніх підприємців;
- очищення тендерних процедур від паразитування комерційних структур;
- вжиття рішучих заходів з недопущення рейдерства в Україні.

Разом з тим, у програмі зазначається, що в ході здійснення комплексної реформи податкової системи необхідно передбачити введення прогресивної системи оподаткування, запровадження системи соціальної відповідальності капіталу, що передбачає суттєве підвищення ставок податкового навантаження для представників великого бізнесу.

Так, лідер Київської організації Народної партії В. Пилипишин вважає, що «Простота й прозорість правил оподаткування, простота визначення податкової бази, мінімізація процедур обліку, їхня доступність для професійно не підготовленої людини, а також спрощеність процедури контролю – це те, чого потребує малий та середній бізнес з боку держави» [13].

Блок Литвина визначає зменшення податкового навантаження на малий і середній бізнес в Україні як необхідну умову для розвитку середнього класу, як основи громадянського суспільства. В першу чергу, це оптимізація оподаткування та соціальний захист. Податки мають бути чіткі та зрозумілі. Вони повинні захищати людей. Це мають бути податкові канікули, щоб люди могли стати на ноги, це мають бути кредити і так далі. Щодо соціального захисту, то люди, які працюють в цій сфері мають отримати справедливе ставлення до себе. Сьогодні вони не мають декретних, лікарняних, є фактично беззахисними, власник може у будь-який час звільнити їх без жодних пояснень. На думку Литвина, для захисту малого та середнього бізнесу потрібно якомога швидше прийняти чіткі та зрозумілі рішення. «Люди, які працюють на ринках, повинні мати ті ж права, ті ж можливості, які мають всі» [89].

Представник Блоку Литвина Валерій Баранов вважає, що «малий бізнес взагалі не потрібно розглядати як суб'єкт оподаткування. Цих людей потрібно сприймати як тих, які не пішли до країни вимагати якихось преференцій, а самі себе забезпечили. І не тільки себе, а й свою сім'ю і ще 2 - 3 людей». Він зазначає, що є бізнесмени, які готові платити і більші податки, але «вони хочуть бачити, куди підуть гроші, вони хочуть отримувати результат» [12].

У програмі політичної партії «Наша Україна – Народна Самооборона» [153] також передбачені положення щодо підтримки розвитку малого й середнього бізнесу, а саме:

- створення стабільності та справедливої податкової системи;
- зниження основних податкових ставок;
- встановлення єдиних умов оподаткування;
- гарантування збереження та розвитку спрощеного оподаткування малого й середнього бізнесу;
- об'єднання інтересів підприємців, науковців, влади та громадян у формуванні чесних правил гри;
- реалізації перспективних програм соціально-економічного розвитку.

В ході розробки законопроектів щодо внесення змін до Податкового кодексу України ряд депутатів від НУНС також внесли до нього свої поправки та зміни.

Так, народний депутат Ксенія Ляпіна ініціювала пропозицію щодо надання права фізичним особам-підприємцям самостійно вирішувати питання про сплату ними Єдиного соціального внеску. Законопроект № 9020 з такою її пропозицією був зареєстрований в парламенті 19 липня 2011 року. В проекті фізичні особи-підприємці, які вибрали спрощену систему оподаткування, та члени їхніх сімей виключаються з переліку платників податків, які вказані у ст. 4 Закону України «Про збір та облік Єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування». Суми єдиного внеску такими платниками (для себе та членів сімей, які беруть участь у підприємницькій діяльності) повинні згідно з проектом визначатися ними

самостійно. Добровільна ж участь у сплаті внесків у солідарну систему пенсійного страхування буде слугувати умовою зарахування терміну підприємницької діяльності в страховий стаж, необхідний для отримання пенсії [83].

Парламентарії від НУНС вважають за доцільне залишити спрощену систему оподаткування для підприємців, відмінити облік податкової різниці.

Про підтримку підприємництва, яке виключає експлуатацію найманої праці, зазначається і в програмі Комуністичної партії України [150].

При цьому, як вказується, партія бере до уваги подвійний характер дрібних і середніх підприємців – вони й працівники, вони і власники.

Таким чином, розвиток малого підприємництва дозволив забезпечити роботою мільйони людей.

Лідер комуністів Петро Симоненко зазначає, що фракція комуністів завжди голосувала за підтримку розвитку малого та середнього бізнесу. Будучи кандидатом на пост Президента України (2010 р.) від Блоку лівих і лівоцентристських сил Петро Симоненко в прямому ефірі однієї з телекомпаній Луганщини заявляв про те, що «держава стимулюватиме підприємців, а не витискатиме з них останні сили» [134].

Також він зазначав, що «ліві сили» пропонують:

- стимулювати малий та середній сектор підприємництва за рахунок звільнення їх від оподаткування терміном на 2-3 роки;
- запровадити податкові канікули для тих, хто хоче чесно працювати та створювати робочі місця [134].

На прес-конференції у м. Дзержинську Донецької області лідер Компартії України заявляв, що Блок лівих сил, прийшовши до влади, відмінить податок на додану вартість для малого і середнього бізнесу, тому що «додаткове податкове навантаження заводить малий і середній бізнес у глухий кут, що, як наслідок, сприяє зменшенню кількості робочих місць і скороченню заробітної плати» [135].

Він зазначав, що ставши главою держави, він зменшить податковий тиск на підприємців, що політика у сфері малого і середнього бізнесу в жодному разі не відобразиться негативно на економіці країни і поповненні державного бюджету. Блоком лівих сил розроблена програма сприяння розвитку малого та середнього бізнесу в Україні, що передбачає:

- надання податкових канікул малому бізнесові для створення робочих місць;

- через державний сектор економіки підприємці матимуть можливість брати участь у реалізації програм щодо виробництва тієї чи іншої продукції, тобто вони отримуватимуть державну програму замовлень.

Лідер комуністів вважає, що для відродження економіки і становлення малих і середніх підприємців потрібно надавати їм можливість брати дешеві кредити та надавати пільги. Це дасть можливість створювати робочі місця, захистити український ринок, зменшуючи імпорт і продаючи вітчизняну продукцію.

В листопаді 2010 року спроби відмінити спрощену систему оподаткування для підприємців викликали їх масові протести, які потім проявилися в Податковому майдані.

Стосовно цього, народний депутат від фракції КПУ С. Кілінкаров вважає, що в розробці такого важливого документу, як Податковий кодекс, повинні брати участь всі сторони, зацікавлені в прийнятті цього документу, так як він стосується всіх: і підприємців, і найманих працівників, і всіх, хто отримує пенсії. Якщо ми хочемо розвивати та будувати, то, на його думку, необхідно створити соціально активну групу людей-підприємців та стимулювати їх [172]. Необхідно давати їм дешеві кредити, щоб вони могли працювати та розвиватися, що в свою чергу дасть можливість поповнювати бюджет податками. Адже нині в структурі бюджету податки малого й середнього бізнесу складають біля 6 відсотків, а в усіх цивілізованих країнах цей відсоток є вищим в десятки разів [172].

Будь-яка людина, яка працює у сфері підприємництва, зазначає він, завжди хоче знати, на який кінцевий результат вона виходить, чи зможе забезпечити рівень зарплати для своїх працівників, чи зможе оформити їх офіційно на роботу, щоб вони платили податки. Тому в Податковий кодекс потрібно вносити такі зміни, які б суттєво не утискали інтересів ні держави, ні малого бізнесу. Держава повинна контролювати та створювати умови для того, щоб всі платили податки в межах законів, не надаючи преференції будь-кому з тим, щоб виконати соціальні зобов'язання.

В ході підготовки до прийняття в країні нового Податкового кодексу (прийнятий 02 грудня 2010 року), ряд пропозицій та доповнень були внесені народними депутатами від фракції «Блок Юлії Тимошенко» у Верховній Раді України.

Так, зокрема, народним депутатом О. Ляшком було запропоновано звільнити на один рік фізичних осіб-підприємців або малі підприємства від сплати місцевих податків і зборів, також орендної плати за користування комунальним майном з метою сприяння розвитку пріоритетних для конкретної територіальної громади видів діяльності. Внесено пропозицію про спрощення процедури виділення підприємцям земельних ділянок, державного та комунального майна з метою передачі в оренду без права викупу та передачі в суборенду. Таким чином, необхідно зафіксувати в Кодексі норму про те, щоб підприємці отримали право впродовж 30 років усувати виявлені органами державного контролю порушення без сплати штрафів. Внесено пропозицію і про те, щоб підприємці, котрі не використовують найману працю інших осіб і займаються виключно виробництвом, платили тільки місцеві податки та збори.

Міністр економіки опозиційного уряду, член фракції БЮТ Андрій Сенченко критично віднісся до положення проекту нового Податкового кодексу через те, що його автори не врахували пропозицію про введення податку на депозити та, замість цього, внесли пропозицію щодо введення податку на дивіденди. Він не погоджується з тим, що проект Кодексу

передбачає введення податкових канікул на 5 років для податку з прибутку підприємств. На його думку, це передбачає можливість створення «міні офшорів» та «нових податкових дір». Він вважає, що новий податковий закон передбачає тиск на малий та середній бізнес у декілька разів. «На сьогоднішній день ніякий бізнес у нашій країні не відчуває себе комфортно – ні малий, ні середній, ні великий і це не залежить від політичних уподобань представників того чи іншого виду бізнесу» [15].

Окремі корективи в діяльність сфери малого та середнього бізнесу передбачено законопроектом № 8521 «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України (щодо спрощеної системи оподаткування обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва)», внесеним до Верховної Ради в травні 2011 року.

Коментуючи основні положення законопроекту народний депутат, член парламентської фракції Партії регіонів, голова комітету Верховної Ради з питань фінансів, банківської діяльності, податкової та митної політики В. Хомутиннік зазначив, що пропонується звільнити підприємців-інвалідів та підприємців-пенсіонерів, які не використовують найману працю від сплати єдиного соціального внеску, відмінити штрафні санкції за несплачені 2010-го року внески до Пенсійного фонду [25]. До того ж, він відмітив, що з часу дії нового Податкового кодексу кількість податкових перевірок зменшилась майже удвічі [25].

Зазначеним законопроектом вводиться мораторій на планові та позапланові перевірки суб'єктів малого підприємництва, де введено в дію положення, які відносяться до спрощеної системи оподаткування. Він зменшує навантаження щодо єдиного соціального внеску. Передбачається відміна обмежень по віднесенню на затрати платника податків, на прибуток витрат, на придбання товарів (робіт, послуг) у фізичних осіб – платників єдиного податку; фізичним особам, які працюють на єдиному податку, дозволено реєструватися платниками ПДВ.

Цей законопроект, вважає В. Хомутич, повинен задовольняти вимоги влади, бізнесу та громадянського суспільства, адже він значно удосконалив систему спрощеного оподаткування та виведе малий бізнес з «тіні».

Розглянемо основні положення передвиборних програм кандидатів на пост Президента України стосовно розвитку малого і середнього бізнесу.

Питанням малого та середнього бізнесу в передвиборній програмі кандидата на пост Президента України Тимошенко Ю.В. відведено окремий параграф, у якому зазначається, що буде започатковано систему податкових пільг для банків залежно від обсягу наданих довгострокових кредитів для початку бізнесу, а також держава візьме на себе частину ризиків надання «стартових» кредитів. Кредитні ставки будуть зменшені до Європейського рівня, кредитування бізнесу перейде на довгострокову основу від 5 до 10 років. Буде зменшено податкове навантаження, скасовано окремі податки, зокрема і ринковий збір [119].

За зменшення податкового навантаження саме для підприємців-виробників вітчизняної продукції наголошується в передвиборній програмі лідера партії «Сильна Україна», кандидата на пост Президента України Тігіпка С.Л. Він вважає, що спрощення податкової системи та зниження основних податків дозволить зробити перший крок до поліпшення інвестиційного клімату в країні та виведення бізнесу з тіні [120].

Лідер партії «Фронт змін» Яценюк А.П. у своїй передвиборній програмі наголошує на необхідності радикально знизити не тільки податкове, а й адміністративне навантаження, не тільки на підприємців, а й на роботодавців. Він звертає увагу на те, що держава повинна надати дійсну свободу для розвитку приватної ініціативи у сфері малого та середнього бізнесу, забезпечити ефективну співучасть у процесі модернізації країни для українського приватного бізнесу [124].

За зниження податкового навантаження для підприємств малого і середнього бізнесу, які створюють нові робочі місця, зазначив у своїй

передвиборній програмі і кандидат на пост Президента України, лідер Партії регіонів Янукович В.Ф. Програмою також передбачено:

- забезпечення пріоритетності стимулювання підприємств малого і середнього бізнесу шляхом надання їм доступу до кредитних ресурсів;
- прийняття нового Податкового кодексу;
- надання податкових канікул для малого бізнесу на 5 років.

У програмі констатується, що малий та середній бізнес потребують не лише уваги, а й захисту з боку держави [123].

Впевненість у тому, що корупція чиновників не зможе перешкоджати малому і середньому бізнесу, висловив у своїй передвиборній програмі лідер партії «Наша Україна», кандидат на пост Президента України Ющенко В.А.. З цією метою він передбачав запровадити трикутник «мовчазної згоди» при проведенні державної реєстрації, додатково обмежити кількість перевірок [122].

Малі податки для малого бізнесу передбачені у передвиборній програмі лідера політичного об'єднання «Свобода», кандидата на пост Президента України Тягнибока О.Я.. За рахунок малих податків має бути зменшено економічний тиск на дрібне та середнє підприємництво [121].

Ввести поняття «сімейного мікробізнесу», який буде повністю звільнений від податків протягом трьох років, пропонувала у своїй передвиборній програмі кандидата на пост Президента України Богословська І.Г. [112].

Лідер Народної партії, кандидат на пост Президента України Литвин В.М. у своїй передвиборній програмі відзначив такі ключові завдання щодо сприяння малому та середньому бізнесу:

- зменшення податкового навантаження;
- спрощення податкової системи та процедур отримання кредитів;
- створення державної системи підтримки підприємців-початківців;
- введення в практику заявного характеру реєстрації підприємств [115].

Член фракції НУНС, кандидат на пост Президента України Гриценко А.С. у своїй передвиборній програмі на пост Президента України, так як і Тігіпко С.Л., передбачає підтримку бізнесу, який створює робочі місця, реформу податкової системи в частині удосконалення оподаткування малого та середнього бізнесу. «У моїй країні кожен підприємець сплачуватиме податки державі, а не хабар чиновнику, а за несплату відповідатиме перед законом», - зазначив він. Разом з тим, він категорично заявляє: «Моя країна не дозволить бізнесу керувати владою!» [113].

«З бізнесу треба зняти будь-які зайві податки, стягуючи лише Єдиний державний податок у розмірі 10 відсотків – «десятини», - зазначив у передвиборній програмі кандидат на пост Президента України, самовисуванець Противсіх В.В.. Це, на його думку, має дати змогу людям «розправити крила» та створити багато нових робочих місць, скоротити непомірну кількість податківців та фіктивних служб [117].

Одним із головних шляхів сприяння прискоренню структурних змін в економіці країни кандидат на пост Президента України, лідер Соціалістичної партії Мороз О.О. вважає підтримку вітчизняного виробника, розвиток підприємництва [116].

Як і кандидат на пост Президента України Янукович В.Ф., так і кандидат на пост Президента України, лідер Народно-демократичної партії Супрун Л.П. також у своїй передвиборній програмі передбачає необхідність реформування Податкового кодексу, запровадження податкових канікул для малого бізнесу на 5 років. Разом з тим, вона вважає за необхідне створення спеціалізованої фінансово-кредитної системи для підтримки малого і середнього бізнесу відповідно до кращих європейських стандартів [118].

Лідер Української народної партії, кандидат на пост Президента України Костенко Ю.І. у своїй передвиборній програмі щодо розвитку малого та середнього бізнесу передбачає такі кроки:

- зниження податкового тиску;

- зміну умов подання звітності та оподаткування малих підприємств із запровадженням для них правил подання звітності один раз на рік та сплату податків не частіше двох разів на рік;

- створення умов для розвитку малого і середнього бізнесу, що дає робочі місця [114].

Слід погодитися з авторами, які роблять висновок, що з одного боку, партії агрегують і представляють вимоги громадянського суспільства до державної бюрократії, але з іншого боку - вони діють як агенти цієї бюрократії, захищаючи державну політику перед населенням [104].

Одним із таких прикладів є прийняття законопроекту, який стосується спрощеної системи оподаткування малого бізнесу, який розглядався на сесії Верховної Ради України у вересні 2011 року.

Основним поштовхом для його прийняття стали численні масові протести підприємців, які в листопаді 2010 року перетворились на Податковий майдан. До Податкового кодексу було внесено підприємцями та громадськими організаціями майже 4000 поправок.

Разом з тим, за даними Держкомстату України з початку 2011 року кількість створених приватних підприємств, фізичних осіб-підприємців та товариств із обмеженою відповідальністю значно зменшилася у порівнянні з 2010 роком. Натомість набагато більше стало припинених об'єктів господарювання.

Дані ДПАУ свідчать про те, що новий Податковий кодекс зменшив в державі кількість фізичних осіб-підприємців на 30 % у порівнянні з тим же періодом у минулому році. Окрім того, з січня місяця 2011 року на 36 % зросла кількість підприємців, які закрили свій бізнес, всього свою діяльність припинило 56613 суб'єктів [136].

В державі сьогодні помітні процеси переміщення значного капіталу за кордон. Підприємці переносять свій бізнес в сусідні держави, активно займаються інвестуванням компаній в Бразилії, Грузії, Африці.

У тому, що Податковий кодекс містить серйозні небезпеки для малого та середнього бізнесу, впевнений і ряд представників громадських організацій.

Так, заступник голови Національного фонду профспілок України Г. Кабанченко зазначив, що в прийнятому Податковому кодексі:

- не дотримано принципу рівності підходу до потреб, інтересів і прав великого, середнього і малого бізнесу. Для великого зменшують ПДВ, податок на прибуток, дають податкові канікули, залишають схеми виведення грошей за кордон у офшорні зони. Для малого – посилюють податковий тиск, обмежують свободу господарювання (зокрема, згадану свободу торгівлі підприємців і підприємств, які працюють на єдиному податку з підприємствами-юридичними особами, участь у тендерах, можливість прямого імпорту товарів);

- збережено основну причину мінімізації й тінізації зарплати – великий податковий тиск на фонд зарплати. Він навіть збільшиться за рахунок диференціації і збільшення податку на доходи фізичних осіб;

- збережено можливості і податкові схеми виведення капіталів у офшорні зони;

- механізм відшкодування ПДВ, як і раніше, зберігає такі параметри, які не дають права на автоматичне відшкодування цього податку більшості підприємств;

- збільшено, зроблено більш жорсткими і репресивними повноваження і форми діяльності податкової інспекції. Незважаючи на те, що найбільш дискримінаційні статті після зауважень Президента з Кодексу було видалено, неприйнятні права податкової на перевірки залишились без змін (ст.75). Найбільш небезпечною для бізнесу є стаття 80, яка дозволяє податківцям проводити перевірки без попереднього повідомлення. Підстави для такої перевірки є цілком антиконституційними і суперечать багатьом іншим чинним законам. Наприклад, така перевірка, може бути організована не в результаті відповідних слідчих і судових рішень, а лише на підставі «підозри»

тих або інших державних органів щодо законності діяльності підприємця або підприємства або ж дзвінка ображеного споживача;

- платники єдиного податку (крім тих, хто працює у сфері інформаційних технологій, консалтингу, маркетингу, реклами) у більшості своїй тепер не матимуть права продавати свої товари і послуги підприємствам, які перебувають за загальною системою оподаткування, оскільки останнім Кодекс забороняє враховувати відповідні витрати у собівартості їхньої продукції і послуг;

- механізм обов'язкового застосування касових апаратів, визначений у Кодексі, а також вітчизняні реалії їх використання знищать нинішній досить простий і прозорий бухгалтерський облік у малому бізнесі, зроблять його громіздким, заплутаним, дорогим і обтяжливим для значної більшості підприємців.

Поза увагою законодавчої і виконавчої влади залишається ще більший пласт соціально-економічних і виробничо-трудова проблем малого бізнесу. Їх врегулювання знаходиться далеко за межами податкового законодавства і, як показали останні події, потребує не лише державної, але й громадської опіки та контролю.

По-перше, проблеми законодавчо-нормативного, правозахисного та адміністративного врегулювання стану й діяльності ринків, малих і середніх закладів торгівлі, а саме:

- врегулювання питань перебування ринків та інших підприємств у комунальній або приватній власності;

- проблема землевідведення;

- захист ринків і малого бізнесу від злочинних угруповань та чиновницького рекету;

- законодавчого визначення механізмів та правового закріплення гарантій захисту інвестицій підприємця у інфраструктуру ринку або певного населеного пункту;

- розробки і узгодження економічно обґрунтованих тарифів на послуги, які надаються підприємцям державними органами та на ринках;

- з'ясування фактичної кількості законних суб'єктів оподаткування та забезпечення прозорості процедури наповнення міських, селищних і сільських бюджетів за рахунок загальнодержавних та місцевих податків.

По-друге, питання законодавчо-нормативного та адміністративного врегулювання соціально-економічних відносин працівників ринків, торгівлі та підприємців малого і середнього бізнесу з керівництвом ринків або певних населених пунктів.

У цій групі найактуальнішими є:

- проблема захисту інвестицій підприємців у інфраструктуру ринку або населеного пункту під час укладання відповідних договорів оренди;

- усунення практики укладання нових або продовження старих договорів оренди через посередників;

- обов'язкова фіксація у договорах оренди і неухильне дотримання домовленостей між керівництвом ринків та підприємцями щодо забезпечення справедливих умов праці і відпочинку та захисту інших соціально-економічних інтересів і прав людей, які працюють на ринку або малому підприємстві.

По-третє, систематичні і масові порушення виробничо-трудоових, соціально-економічних та інших інтересів і прав, а саме:

- незаконне обмеження розмірів;

- затримку або не виплату зарплати;

- проблеми пенсійного забезпечення й інших видів соціального страхування – лікарняних, обов'язкових оплачуваних і додаткових відпусток, матеріальної допомоги;

- про питання охорони і покращення умов праці тощо.

По-четверте, проблеми оподаткування фізичних осіб-підприємців малого і середнього бізнесу. Найгострішою проблемою цієї групи донедавна була проблема заміни ринкового збору 15 % податком. Після прийняття

Податкового кодексу найбільше питань пов'язано буквально з усіма видами оподаткування малого бізнесу і підприємців - фізичних осіб.

Однією з ключових ознак громадянського суспільства є рівність його факторів. У відкритому громадянському суспільстві політичні партії, громадські організації, щоб досягти зазначеної мети, змушені домовлятися, доходити компромісів [94].

Прикладом такого компромісу, результатом, можна сказати, співпраці влади, бізнесу та громадськості і стала нова редакція Податкового кодексу.

Практика виборів в Україні показує, що переважна більшість виборчих стратегій побудована на гаслах ідентифікації, що дозволяє політикам розпорошувати аудиторію виборців. Політичні програми пишуться «зверху» і пропонуються виборцям. Упродовж багатьох років незалежності України, малий бізнес у нашій країні розвивається як завдяки, так і всупереч існуючій позиції і політиці держави та влади. Великі партії орієнтуються на всі верстви населення, серед яких переважають бідні прошарки, що потребують соціального захисту.

Так, за період 2010-2012 рр. завдяки зусиллям влади спрощено порядок реєстрації та ведення бізнесу, здійснено перехід на спрощену систему оподаткування для підприємців з річним оборотом до 20 млн. грн., встановлено стартовий розмір виплати для організації підприємницької діяльності в розмірі 30 тис. грн., знижено податок на прибуток на 7 %, кількість ліцензованих видів робіт скорочено в 10 разів – до 200.

Реалізація основних положень передвиборної програми Партії Регіонів «Від стабільності – до добробуту» [127] передбачає надання малому бізнесу доступних банківських кредитів, податкових канікул для ІТ-компаній та інноваційних проектів, перехід на електронну форму податкової звітності, скасування обов'язкової сертифікації у сфері послуг, скорочення кількості перевірок і обмеження функцій силових органів, зменшення податку на прибуток до 16 % у 2014 році.

У передвиборній програмі Об'єднаної Опозиції «Батьківщина» [125]

зазначені такі заходи щодо підтримки розвитку малого та середнього бізнесу:

- прийняття Кодексу економічного зростання замість нинішнього Податкового кодексу, який, на їхню думку, «душить» підприємців;
- зменшення кількості податків, зниження їх ставок, спрощення процедури сплати;
- спрощення процедури відкриття і закриття бізнесу;
- зменшення кількості позапланових перевірок;
- надання доступних кредитів для підприємців шляхом реалізації масштабної програми кредитування розвитку підприємницької ініціативи;
- компенсація державою новоствореному бізнесу відсоткових ставок за кредитами;
- зменшення кількості дозволів і ліцензій та скорочення часу їх отримання;
- запровадження спеціального (стимулюючого) режиму оподаткування сімейного підприємництва як основи, головної рушійної сили відродження малого бізнесу.

Зниження податків для самозайнятих громадян є одним із шляхів побудови нової сучасної економіки, в центрі якої – найповніше задоволення матеріальних і духовних потреб людей, як одного із ключових завдань Комуністичної партії України, зазначених в її передвиборній програмі «Повернемо країну народу!» [126].

Як і Об'єднана Опозиція «Батьківщина», так і Всеукраїнське об'єднання «Свобода» [111] у своїй передвиборній програмі «Своя влада – Своя власність – Своя гідність на СВОїй, БОгом ДАній землі» передбачає запровадження соціально справедливої спрощеної системи оподаткування, зменшення фіскального тиску держави на всі верстви суспільства, які виробляють національний продукт, зокрема на дрібне та середнє підприємництво, запровадження прогресивної шкали оподаткування за принципом: «малий бізнес – малі податки, великий бізнес – великі податки», надання безвідсоткових цільових державних кредитів на відкриття власної

справи.

Представники Політичної партії «УДАР (Український Демократичний Альянс За Реформи)» [129] Віталія Кличка вважають, що нинішня податкова система «перекриває кисень» малому та середньому бізнесу. Якщо на початок 2010 року в Україні нараховувалось 6 млн. 400 тис. підприємців, то на початок 2012 року їх кількість зменшилася на 2 мільйони. Реалізація передвиборної програми «Від успіху людини – до успіху країни» Політичної партії «УДАР» передбачає спрощення режиму оподаткування шляхом переформатування податкової системи, функціонування єдиного вікна для обслуговування підприємців.

А ось нові партії вибирають орієнтацію на економічну активну частину суспільства.

Так, зокрема, передвиборна програма партії «Україна – Вперед!»[128] містить у собі десять пріоритетів економічного плану «НОВА ЕКОНОМІКА – НОВА КРАЇНА». Одним із головних пріоритетів є:

- державна підтримка експортної експансії не лише великих, а й малих та середніх виробників;

- активний захист інтересів українських виробників за кордоном.

Важливим також є поліпшення умов ведення малого та середнього бізнесу. Процвітаючий малий та середній бізнес, зазначається в програмі, - це резерв стабільності держави. Гнучкий та динамічний за своєю природою, він пом'якшує коливання економіки та забезпечує зайнятість «середнього класу».

Як бачимо, багато позицій програм основних політичних партій і програм кандидатів на пост Президента України співпадають, наприклад: зниження податків для бізнесу, що свідчить про актуальність цих проблем для України і дає надію на те, що вони будуть реалізовані, незалежно від того, хто буде знаходитись при владі, а хто в опозиції.

Таким чином, розвиток малого і середнього бізнесу є одним із найпріоритетніших напрямів розвитку економіки. Основними видами підтримки діяльності малих підприємств є державна та недержавна (самоорганізована та спеціалізована професійна). Саме громадянське суспільство як система неполітичних, незалежних від держави суспільних інститутів потребує фінансової, моральної, інформаційної та іншої підтримки не тільки з боку держави, але й бізнесу. Оптимальним варіантом налагодження ефективної співпраці між владою, бізнесом та громадянським суспільством є створення різноманітних бізнес-асоціацій, інформаційно-аналітичних центрів, які активно реалізують у своїй діяльності принцип соціальної відповідальності бізнесу. Однак форми співпраці з громадськими об'єднаннями підприємців ще не вичерпані. До того ж, варто глибше вивчити і активніше запозичувати світовий досвід з питань співпраці між державним та приватним сектором.

Політику держави у сфері розвитку малого та середнього бізнесу, виробництва товарів і надання послуг не можна відривати від соціальної політики, яка має подвійний характер.

Активний характер соціальної політики передбачає діяльність її суб'єктів, спрямовану на створення умов для найповнішої реалізації соціального потенціалу суспільства, гарантування соціальної безпеки людини.

Разом з тим, пасивний характер соціальної політики (надання різного роду соціальної допомоги) веде до зростання інфляцій, утвердження в суспільстві утриманських настроїв. Важливо вміти чітко визначати ту мету, яка виділяє ці дві протилежні моделі соціальної політики, щоб вчасно переходити до цивілізованих форм та видів соціального захисту населення.

Розвиток малого і середнього бізнесу є одним із напрямів діяльності політичних партій та інститутів громадянського суспільства.

Це сприятиме формуванню в українському суспільстві осередку ініціативних людей, які забезпечуватимуть економічне зростання, створення робочих місць, соціальну стабільність, насиченість внутрішнього ринку.

Крім того, реальною є підтримка сфери малого підприємництва, лише з боку тих політичних партій та окремих політичних діячів, які обіймають посади в уряді, центральних органах виконавчої влади, входять до парламентської більшості у Верховній Раді України.

Процеси здійснення дієвих економічних і соціальних реформ в країні пов'язуються із становленням громадянського суспільства, основу якого має становити середній клас, котрий має формуватися за рахунок прискореного розвитку малого та середнього бізнесу.

У відкритому громадянському суспільстві політичні партії, громадські організації, щоб досягти зазначеної мети, повинні домовлятися, доходити компромісів.

Таким чином, інститути громадянського суспільства мають прагнути розв'язувати важливі для всього соціуму проблеми, привертати до них загальну увагу, коли треба - змушувати державу корегувати свою політику в потрібному для суспільства напрямі. Адже саме в громадянському суспільстві головною діючою силою є люди зі своєю системою запитів та інтересів, відповідною системою цінностей.

Саме створення потужного середнього класу, який є соціальною основою демократії і громадянського суспільства, ліквідації соціальної прірви між багатими та бідними, є головною метою більшості як передвиборних, так і загалом політичних програм різного роду партій.

Зроблено висновок про те, що громадянське суспільство, зокрема організовані групи підприємців (асоціації, товариства, об'єднання), поки ще не є авторитетною силою, що впливає на вироблення й реалізацію політичних рішень, прийнятих стосовно малого й середнього бізнесу. Це є однією з основних причин того, що державна політика з підтримки малого й середнього бізнесу поки що є недостатньо ефективною.

Хоча кожна політична партія задекларувала у своїй політичній програмі необхідність підтримки малого й середнього бізнесу, жодна із цих партій не прагне агрегувати й артикулювати інтереси малих і середніх підприємців. Крім того, незважаючи на те, що в складі політичної еліти (виконавчої й законодавчої влади) багато бізнесменів, більша частина підприємців нікого з них не вважає своїми представниками.

РОЗДІЛ 3

ПОЗИТИВНІ НАСЛІДКИ РОЗВИТКУ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ ЯК ФАКТОР СТАБІЛЬНОСТІ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ

3.1 Подолання бідності в системі факторів політичної стабільності

Світ ніколи ще не був настільки багатий, як сьогодні. І в той же час більше мільярда людей на планеті, в основному в країнах, які розвиваються, живуть у надзвичайній убогості та бідності. Боротьба з бідністю визнана одним з найважливіших завдань світової громадськості.

На початку XXI сторіччя боротьба з бідністю стала однією з найбільш вагомих проблем і найбільш важливим завданням соціальної політики більшості країн світу [92].

Усвідомлення гостроти цієї проблеми підтверджується тим, що 17 жовтня 2012 року уся світова спільнота відзначала Міжнародний день боротьби з бідністю, визначений резолюцією Генеральної Асамблеї ООН, прийнятою 22 грудня 1992 року. Метою проведення цього Дня є підвищення рівня усвідомлення необхідності боротьби за ліквідацію бідності у всіх країнах, особливо в країнах, що розвиваються, - необхідності, яка набула першочергового значення в контексті процесу розвитку. Цей День дає можливість визнати зусилля і боротьбу людей, які проживають в умовах крайньої бідності, дає їм шанс заявити про свої проблеми, а також можливість визнати те, що бідні групи населення є тими, кого злидні стосуються в першу чергу.

У вересні 2000 року відбулася найбільша в історії зустріч світових лідерів - Саміт Розвитку Тисячоліття ООН. Представники 189 країн світу, в тому числі і Україна, підписали Декларацію [45], зобов'язуючись виконати до 2015 року вісім глобальних Цілей Тисячоліття. Головною ціллю

Декларації було визначено першу ціль «Подолання абсолютної бідності й голоду», за якою прийнято до виконання два завдання:

- скоротити удвічі частку населення, добовий дохід якого менше 1,25 дол. США;

- скоротити частку населення, яка потерпає від голоду.

Україна, як держава-підписант «Цілей розвитку тисячоліття ООН», має виконати ряд завдань щодо зменшення рівня бідності до 2015 року. Наразі, за словами експертів, найбільш проблемним є зменшення кількості тих, чиє споживання менше за прожитковий мінімум. Показники тут зростають, і до категорії ризику входять вже не тільки пенсіонери, але й сім'ї з дітьми. «В 2011 році частка такого населення становила 25,8% проти 23,5% у 2010 році», – говорить Катерина Рибальченко [203].

По суті в Україні відбувається процес постійного відтворення бідних з одночасним формуванням у них особливої субкультури бідності. Свобода від бідності – це не тільки права людини, насамперед – це обов'язок держави! Тому Міжнародний день боротьби з бідністю – добра нагода активізувати зусилля органів влади, бізнесу, всього суспільства для подолання цього ганебного явища [204].

Генеральний секретар ООН К. Аннан відмітив: «Цілі тисячоліття мають глобальний характер, але те, що зумовить їх досягнення чи недосягнення, відбуватиметься в кожній окремій країні. В кожній країні потрібно знайти вірний склад політики – саме той, що відповідає місцевим умовам»[29]. Щодо досягнення ЦРТ на глобальному рівні, то Адміністратор ПРООН М. Браун зазначив: «Світ не може залишатися нейтральним, коли багатьом людям відмовляють у фундаментальних правах людини. Бездіяльність – не вихід. Внесок кожного з нас має значення» [29].

Боротьба з бідністю завжди була актуальною темою, актуальною настільки, що Європейський Союз 21 січня 2010 року офіційно відкрив Європейський рік боротьби з бідністю й соціальною ізоляваністю. Така ініціатива спрямована на те, щоб привернути увагу громадян, урядовців і

соціальних партнерів до проблем подолання бідності в Європі. Вона має також мобілізувати сторони для боротьби проти злиднів, для зміцнення соціальної інтеграції і соціального діалогу.

Таким чином, бідність як глобальне соціальне явище існує в усіх країнах світу.

Бідність часто стає на перешкоді стабільності суспільства і його подальшого розвитку. Навіть в економічно розвинених країнах бідність стає загрозою, коли вона перетворюється на застійну, тобто спостерігається довготривалий стан бідності індивідів, сімей, де бідними є не одне покоління.

Бідність є однією з найгостріших соціально-економічних проблем сучасної України. За визначенням, прийнятим Євросоюзом 1984 року, бідними вважаються «люди, чиї ресурси (матеріальні, культурні та соціальні) настільки низькі, що вони виключаються з мінімального способу життя, прийняттого для країни, у якій вони проживають» [23].

Проблема бідності в Україні традиційно розглядається як одна з найбільш актуальних соціальних проблем, на вирішення якої спрямовано різні державні заходи в сфері соціального захисту населення. До таких заходів можна віднести Стратегію подолання бідності [149], що була затверджена Указом президента від 15 серпня 2001 року (де вперше офіційно в Україні було дано визначення поняття «бідність»). Стратегія визначила систему пріоритетів на коротко-, середньо- та довгострокову перспективу. Відповідно до її завдань та пріоритетів, розроблено Комплексну програму.

Водночас комплекс заходів з подолання бідності в Україні, згідно з Стратегією 2001 року, на наш погляд, обмежувався лише пасивними методами соціальної політики, які неспроможні кардинально змінити ситуацію. Ті заходи, що механічно підвищують розміри соціальної допомоги на невеликі відсотки до мізерної суми державної допомоги, яка виплачується малозабезпеченим верствам населення, не просто не забезпечують очікуваний ефект, але й перешкоджають можливостям дійсно підвищити рівень життя цим категоріям громадян.

Усе вищезазначене свідчить про актуальність та гостроту проблеми бідності, офіційним визнанням є те, що Президент України В.Ф. Янукович на другий день після вступу на посаду – 26 лютого 2010 року видав Указ «Про невідкладні заходи з подолання бідності» за № 274/2010 від 26.02.2010 р. [145], де визначено, що подолання бідності, передусім її найгостріших проявів, є найважливішим пріоритетом у здійсненні реформ в Україні – соціальній державі, яка має на меті впровадження європейських стандартів життя, одним із основних напрямів якого є відновлення та стимулювання економічного зростання. Основними завданнями у цьому напрямі є:

- запровадження нових механізмів відновлення виробництва;
- стимулювання економічного зростання та соціального прогресу;
- створення умов для забезпечення стабільного розвитку галузей промисловості.

Згідно цього указу була затверджена Постанова від 31 серпня 2011 р. «Про затвердження Державної цільової соціальної програми подолання та запобігання бідності на період до 2015 року» [142].

Метою цієї програми є подолання та запобігання бідності на період до 2015 року, зменшення кількості бідного населення серед працюючих, сімей з дітьми, особливо багатодітних, дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, безпритульних дітей, безробітних інвалідів, пенсіонерів, бездомних осіб, в сільській місцевості та запобігання хронічній бідності.

Якщо знову обмежитися планом заходів, а не конкретними механізмами їх реалізації, то, на нашу думку, розроблення чергової програми з боротьби із бідністю буде позбавлене принципово нових підходів до вирішення цієї проблеми, свідчитиме про фрагментарність державної політики, звуження її до можливості подолання наслідків, а не ліквідації причин. Від тактики виживання необхідно переходити до стратегії розвитку, від боротьби з бідністю – до зростання середнього класу.

Інструментом для визначення поширеності бідності та ступеня зuboжіння населення є межа бідності. Люди вважаються бідними, якщо їхні

прибутки або споживання нижчі за певний рівень, що його визначають як межу бідності.

Головною метою побудови межі бідності є визначення числа бідних і розробка програм, що покращують її стан. Для досягнення цієї мети необхідно визначити рівень прибутку, нижче за який людей можна вважати бідними, і вирішити, наскільки можна підвищити прибуток цих людей. Межа бідності – поріг, що потребує втручання суспільства в життя індивіда, має поєднуватися з такими показниками, як мінімальна заробітна плата, мінімальна пенсія, допомога з безробіття, на дітей, із гарантованим мінімальним доходом на одну людину.

На сьогодні в Україні межею бідності є рівень прожиткового мінімуму. Цей показник виражає реальну мінімальну вартість життя в нашій країні [26, с. 24].

Межа бідності має бути встановлена на такому рівні, щоб унеможливити отримання допомоги працюючим, пенсіонерам, чії пенсії мають бути не нижче за межу бідності, одержувачами допомоги з безробіття, а також тим, які мають дітей, на яких надається допомога. Передбачається, що сукупні доходи сім'ї з чотирьох людей, де дорослі отримують мінімальну заробітну плату, або є безробітними і отримують допомогу з безробіття, або є пенсіонерами, а діти отримують дитячу допомогу, мають бути вищі за межу бідності. В цьому випадку претенденти на отримання соціальної допомоги залишаться дійсно соціально уразливі і потребуватимуть піклування суспільства [70].

Незважаючи на те, що «бідність» є поняттям інтернаціональним, кожна країна встановлює свій поріг, межу бідності, залежно від добробуту суспільства. В основі цього явища лежать також як загальні для всього світу причини, так і конкретні, особливі для кожної держави.

Розглянемо характерні риси, особливості української бідності. Наприклад, диференціація рівня бідності залежно від місця проживання, економічного розвитку регіону.

Так, рівень зареєстрованого безробіття на кінець 2011 року у таких областях, як: Житомирська, Черкаська, Кіровоградська становив від 3,2 до 3,0 відсотків населення. Найменший рівень було зареєстровано у таких областях, як: Донецька (1,0 %), Одеська (1,1 %), Луганська (1,3 %) [47, с. 186].

До бідності значною мірою схильні жителі малих міст із непрацюючими містоутворюваними підприємствами, а також громадяни, які проживають у віддалених сільських районах. Крім того, основною ознакою української бідності є те, що в нашій країні існує проблема бідності серед працюючих. Зайняті мають стабільне джерело доходу, але при цьому не мають можливості вести повноцінний спосіб життя. Знижена ціна праці, особливо серед працівників бюджетної сфери, затримання заробітної плати і таке інше сприяють стійкому формуванню категорії незаможних із середовища працюючого населення. В. Кір'ян проблему запобігання бідності зайнятого населення розглядає «... з позицій мотивованої продуктивної праці через створення необхідних матеріальних стимулів і досягнення задоволеності працюючих цими умовами» [71, с. 16].

При цьому, незважаючи на деяке скорочення населення, що живе в крайній бідності, вже сформувалася стійка категорія (5-6 %) хронічно бідних – «соціального дна, мабуть, остаточно втрачених для суспільства. В усякому разі, їх ресоціалізація потребує величезних зусиль і для когось виявиться вже не потрібною».

Найбільшу уразливість у плані бідності показали домогосподарства з великим числом утриманців, жінки (особливо самотні, літні) і діти. Оформилася остаточно тенденція бідності до відтворення. Усе більше недоступні для бідних платне медичне обслуговування і освіта, відсутні стандарти соціального обслуговування, невідвідування дітьми освітніх установ, дитяча бездоглядність, рання наркоманія і алкоголізм забезпечують відтворення бідного населення [177].

Високий ступінь нерівності в розподілі прибутків – це той чинник, що постійно підживлює середовище бідності. Так, співвідношення прибутків: 10% найбагатших і 10 % найбідніших груп населення - в Україні становить 14:1 (за гранично критичного співвідношення відповідно до світової практики 10:1).

Бідні громадяни соціально пасивні і неорганізовані, не мають політичного голосу на місцевому і загальнонаціональному рівнях, не відстоюють свої конституційні права на гідний рівень життя. Чинні політичні партії також не розглядають завдання з ліквідації бідності як першочергові. В результаті інтереси бідного населення не захищаються ними самими, ні будь-якими політичними структурами.

І хоча бідність з'явилася в Україні не сьогодні, та є не тільки наслідком криз і прорахунків у проведенні реформ: нині вона перетворилася й на проблему майбутнього. І тому дослідження проблем бідності в Україні набуває дедалі більшого значення з погляду виявлення соціально вразливих верств населення, визначення її базових причин і створення ефективно діючої соціальної політики зі зниження її масштабів. Головна проблема полягає в тому, що в Україні немає комплексної системи, яка б ефективно вирішувала проблеми бідності. Держава не займається політикою попередження бідності, а лише бореться з її наслідками.

За словами Джорджа Сороса, головною причиною злиднів та бідності в усьому світі є неефективність державного управління [43].

Проблема бідності населення в Україні набуває ще більшого звучання в умовах фінансово-економічної кризи, яка суттєво вплинула на соціально-економічний стан України. Світовий досвід свідчить про те, що у часи економічних та політичних криз проблема бідності надзвичайно загострюється та часто-густо здатна досягти масштабів соціальної катастрофи [155].

Економічні негаразди неминуче призводять:

- до зниження розміру заробітної плати;

- зростання заборгованостей із її виплати;
- зростання утриманців за рахунок звільнених та безробітних, що веде внаслідок цього до зниження рівня доходів населення та зростання частки бідних.

Існуючий стан свідчить, що сьогодні проблема боротьби з бідністю в Україні – це найпріоритетніше завдання для держави і суспільства. Безперечно, бідність є ганебним явищем для держави, соціальна місія якої полягає в забезпеченні добробуту для всіх верств населення з метою створення умов для максимального розвитку особистості та гарантування високого рівня соціального захисту та соціальної безпеки.

Головним інструментом забезпечення добробуту для всіх верств населення є активна соціальна політика. Активний характер соціальної політики передбачає насамперед діяльність її суб'єктів, спрямовану на створення умов для найповнішої реалізації соціального потенціалу людини й суспільства, сутнісних сил особистості у процесі соціального розвитку [166, с. 33-35].

Нині особливо важливим напрямком здійснення активної соціальної політики є діяльність, спрямована на утвердження соціальної стабільності суспільства, в основі якої лежить надійна соціальна безпека людини, її добробут, соціальна захищеність. У цьому зв'язку вищими пріоритетами активної соціальної політики мають стати дійова система заходів, спрямована на стимулювання людського потенціалу, зростання економічної активності населення як самодостатньої цілі. Соціальна політика, що націлена на посилення соціальної безпеки людини на основі збільшення її реальних доходів, має набути виключно активного, а не пасивного характеру, коли вона зводиться до державної благодійності, яка стимулює споживацькі настрої та інфляційні процеси у країні.

Соціальна політика, метою якої є підвищення рівня соціальної безпеки й добробуту населення, соціального захисту людини, має виходити з реального стану економіки країни, не абсолютизуючи при цьому політику

збільшення доходів саму по собі. Навіть за умов значного ослаблення соціальної безпеки населення, погіршення його добробуту, соціальної захищеності, істотного зниження рівня життя більшості, що характерно для України, соціальна допомога, підтримка з боку держави не може мати загального, тотального характеру, а повинна бути адресною, мати диференційований характер з урахуванням ступеня захищеності людини, її віку, соціального статку, працездатності та інших чинників і стосуватися насамперед найуразливіших верств населення.

Саме активна соціальна політика й повинна створити стабільну, надійну соціальну базу для ринкових, соціальних перетворень, перетворення соціального чинника на важливу домінуючу прискореного економічного зростання, формування умов, що гарантуватимуть соціальну безпеку населення, яка має створюватись безпосередньо населенням, кожним працюючим. Самодостатність соціальної безпеки має регулюватися на основі особистої відповідальності людини-трудівника як основного її суб'єкта.

Активна соціальна політика має сприяти створенню соціально-економічної бази для розширення соціального поля й кількості тих її суб'єктів, для яких внутрішня особиста відповідальність є основною детермінантою реалізації власної соціальної безпеки, які переважно або абсолютно вільні від зовнішніх чинників, насамперед від системи державного соціального захисту.

Такий активний зміст соціальної політики не лише не суперечить цілям ринкової економіки, а й сприяє її здійсненню, стимулюючи ринкову продуктивність, задіює соціальні чинники економічного зростання (бо не можна надалі розглядати соціальну сферу лише з погляду споживача фінансових і матеріальних ресурсів) задля досягнення цілей соціальної спрямованості ринкових перетворень.

Основним завданням активної соціальної політики має стати зміщення акцентів при її здійсненні з домінуючого в суспільстві сподівання, що соціальні проблеми будуть розв'язані державними органами, з тотальної

державної благодійності, з високою часткою безкоштовних соціальних послуг до переорієнтації працездатного населення в соціальному захисті, соціальному забезпеченні на власні професійно спроможні сили й можливості формування відповідних соціально-економічних умов для створення й зміцнення кожним трудівником власного добробуту, умов для соціального самозахисту за рахунок особистого внеску на основі саморегуляції власного потенціалу.

Активна соціальна політика має бути спрямована на дійову підтримку потенційно активних підприємливих громадян, на створення умов для їхньої творчої соціально-економічної активності, розширення соціального простору й свободи саморегуляції та самореалізації їхнього потенціалу. Важливо, щоб у суспільстві були поступово сформовані такі базисні морально-етичні, нормативні цінності, як елемент духовності, менталітет народу, які б адекватно оцінювали дух високої творчої самодіяльності, самореалізації ділового потенціалу людини, її самовіддачі. Без цього негативні аспекти соціальної логіки ринку, його стихійні моменти, пасивність і неповороткість деяких державних органів, покликаних регулювати ринок праці, зайнятість, постійно гаситимуть соціально-економічну ініціативу, активність населення, розширюватимуть і без того велике соціальне коло розчарованих і соціально пасивних, злиденних. Втративши надію знайти свою соціальну нішу в житті, ці верстви суспільства неминуче підриватимуть позитивну динамізацію суспільного, соціального життя, істотно збіднюючи ресурси соціальної мобільності, які є об'єктивною основою активної соціальної політики.

У регулюванні державою соціальних процесів завжди надзвичайно важливо бачити межу, яка відділяє активну соціальну політику, що робить наголос на заходах, котрі стимулюють продуктивну працю як основу самозахисту, від пасивної політики, суть якої полягає у спрямуванні на державний захист, державний патерналізм. З одного боку цієї межі – соціальна політика як чинник соціального прогресу, позитивної соціальної динаміки на основі саморегуляції людського потенціалу, з іншого – соціальна

політика як чинник соціального регресу, негативної логіки соціодинаміки, що:

- ослаблює стимули до праці;
- знижує активність;
- стимулює «зрівнялівку»;
- дестимулювання виробництва;
- генерацію інфляції ;
- соціальну нестабільність.

Довгостроковою стратегією соціальної політики має стати перехід від пасивних до активних способів, методів її здійснення на всіх основних напрямках.

Слід підкреслити, що лише активний характер соціальної політики є основою зростання економічної незалежності людини. В Україні ми відроджуємо незаслужено забуті поняття: дух господаря, підприємництва, творчої діяльності, самореалізації, самовіддачі кожного активного громадянина.

Пасивна (патерналістська) модель соціальної політики передбачає створення централізованої системи масових грошових виплат, доплат, компенсацій, субсидій та ін.

Мета такої політики – підтримка певного рівня платоспроможності населення і певного оптимального рівня споживання, які офіційно встановлюються нормативно-правовими актами. Головним джерелом масштабних централізованих виплат, як правило, є державний бюджет [176].

Пасивними заходами є соціальна допомога – це допомога суспільства особі або сім'ї, яка не має достатніх засобів існування. Соціальна допомога по суті є адресною, адже вона надається лише тим, хто її потребує. Через соціальну допомогу соціальний захист виконує лікувальну, реабілітаційну функцію, яка полягає в тому, щоб допомогти людям, які потрапили у скрутну життєву ситуацію, зубожіли, вийти з цього стану і не опинитися на узбіччі суспільства.

Водночас, ще важливішими є заходи, спрямовані на запобігання ситуаціям, що загрожують добробуту людини, на стимулювання активності особи. Соціальний захист виконує превентивну, запобіжну функцію, захищаючи особу та її сім'ю від втрати прибутку, що пов'язано з безробіттям, старінням, хворобою або смертю, і поліпшення добробуту сім'ї через соціальні служби та за рахунок грошової допомоги на виховання дітей. Система соціального захисту включає:

- соціальне страхування;
- програми зайнятості;
- охорони здоров'я тощо.

Сьогодні більшість політиків і соціологів переконані, що, якщо ми не включимо механізми «реабілітації» суспільства в цілому, ми можемо втратити більшість населення («злиденні духом – бідні, а бідні не думають про майбуття»).

Пасивний характер соціальної політики, який спирається лише на державну благодійність веде до зростання інфляційних процесів, утвердження в суспільстві утриманських настроїв, зниження ділової активності. А це шлях до суспільного регресу.

Отже, соціальний захист передбачає як пасивні, так і активні засоби підтримки доходів.

У країнах з перехідною економікою соціальна політика має як активний, так і пасивний характер.

Надзвичайно важливо відзначити ту межу в реальному соціально-економічному полі, яка виділяє ці два протилежні характери дії соціальної політики, щоб вчасно перейти до цивілізованих методів саморегулювання соціального буття та соціального захисту людини та особистості.

Головний спосіб боротьби з бідністю – це підвищення рівня життя, це надання громадянам можливості гідно працювати, підвищувати свій рівень добробуту. Для сучасної України бідність стала не тільки хронічним явищем, визначаючи спосіб життя більшої частини населення, але і фактором

поляризації суспільства, його поділу на дуже заможних і дуже бідних при катастрофічному зменшенні середнього прошарку суспільства.

Як зазначив Президент України В.Ф. Янукович, підводячи підсумки перших 100 днів свого президентства, що зусилля влади повинні бути спрямовані на формування середнього класу в країні, адже 30 відсотків людей нині живуть за межею бідності [27].

Вважаємо таку позицію правильною, саме середній клас є основою соціальної та політичної стабільності в країні, він підтримує реформи і перетворює їх в життя.

Згідно з даними Світового банку за майновим станом до середнього класу у країнах, що розвиваються, зараховують громадян, прибуток яких становить від 4 до 17 тисяч доларів на рік. Ці громадяни, як правило, заробляють на життя власною працею, вони є найбільш активними суб'єктами на ринках праці, товарів та послуг [98].

Традиційними індикаторами, які беруться за основу для аналізу характеристик середнього класу є:

- матеріально-майновий стан;
- професійний статус;
- рівень освіти.

Одним з головних стратифікаційних критеріїв належності до середнього класу виступає рівень прибутку (в розрахунку на душу населення), достатній не тільки для задоволення першочергових життєвих потреб (в їжі, одязі, необхідних товарах споживання, житлі), але й для реалізації зростаючих потреб.

Другим критеріальним показником належності до середнього класу є професійний статус громадянина – це, передусім, кваліфіковані працівники, так звані «білі» та «сині» «комірці».

Нарешті, окремим критерієм ідентифікації представника середнього класу є рівень освіти, що формує відповідну політичну та правову культуру особистості.

Підсумковим чинником ідентифікації представника середнього класу є його активна громадянська позиція, готовність до активних форм захисту прав та свобод, обізнаність позалекторальними засобами суспільно-політичної участі. Разом з тим, соціально-політична поведінка представників середнього класу є найбільш раціональною та найбільш прогнозованою.

Історично існують два альтернативні напрями соціальних змін у суспільстві і формування середнього класу, як основного шару населення, або утворення соціально-поляризованого суспільства з двома головними соціальними групами: багатими та бідними. Перший напрям науковці визначають як рух по, так званому, європейському шляху, другий – по латиноамериканському.

Середній клас притаманний будь-якому як індустріальному, так і постіндустріальному суспільству, його не можна ні утворити, ні ліквідувати. Він посідає проміжне місце між вищими і нижчими класами суспільства, а також бере на себе інтегруючу функцію, виступає стабілізуючим посередником між цими протилежними соціальними класами, який урівноважує суспільство і тим самим пом'якшує протистояння між ними. Адже невелика частина багатих і величезна кількість бідних роблять Україну нестабільною.

В Україні ще не сформовано середній клас, але в соціальній структурі населення є групи, які мають частину таких ознак, а саме:

- належний рівень доходів;
- високий рівень освіти і кваліфікації;
- помірний політичний консерватизм;
- зацікавленість у підтримці соціальної та політичної стабільності;
- неприйняття ідеології маргіналізації тощо.

Потужний середній клас – це:

- домінування в суспільстві активної життєвої позиції (прагнення самостійно забезпечувати добробут своєї родини);

- наявність внутрішніх джерел інвестування (населення інвестує значну частину зароблених коштів у бізнес, освіту, життя, тощо);
- висока платоспроможність населення і відповідно масштабний внутрішній ринок (попит породжує пропозицію, що веде до економічного зростання, збільшення зайнятості, прибутків, тощо);
- домінування демократичних принципів державного управління, зокрема прийняття управлінських рішень за участю населення, звітність органів влади.

На відміну від цього, соціальна поляризація може перекреслити розвиток демократичних засад державного устрою, намагання побудувати соціально орієнтовану економіку, становлення України як стабільної міцної держави.

Багато дослідників вважають створення середнього класу головним соціальним інтересом України, стратегічною соціальною метою реформування економіки й суспільства. Як справедливо зазначає Е. Лібанова, «становлення середнього класу в реформованому українському суспільстві має відбуватися не шляхом створення принципово нового, неіснуючого в Україні соціального угруповання, а шляхом поступової трансформації відповідних соціальних груп і способу їхнього життя». І далі: «Створення середнього класу не досягається розробкою спеціальних програм чи окремих заходів, але ця мета має проходити червоною ниткою через всю урядову діяльність та реформи законодавства» [87, с. 11].

В Україні процес формування середнього класу, що відповідав би за майновим статусом та рівнем особистих прибутків критеріям розвинених країн, перебуває на початковому етапі. Це пояснюється, насамперед, низьким рівнем життя населення. Крім того, велика кількість людей, які наближаються до статусу середнього класу, отримують значну частину прибутків без реєстрації і без сплати податків. Це зумовлює певну суперечливість їхніх відносин з державою, а отже, й труднощі на шляху реалізації своєї суспільної функції – бути основою соціально-політичної стабільності.

Іншою особливістю формування середнього класу в Україні є те, що його соціальною основою, на відміну від західноєвропейських країн, є не власники, а фахівці – наймані працівники, попит на яких є найбільшим в умовах інноваційної моделі економічного розвитку. На думку вітчизняних експертів, через різні причини протягом тривалого періоду в Україні сформувалася експортоорієнтована економіка, що здатна бути конкурентоспроможною на зовнішніх ринках лише переважно за рахунок дешевої робочої сили. Відтак, маємо унікальну ситуацію, коли більша частина висококваліфікованих працюючих, які б мали становити ядро середнього класу, за рівнем прибутків перебуває на межі або за межею бідності.

На думку фахівців, феномен «середнього класу» в Україні позбавлений базових матеріальних ознак: переважну більшість населення (95 %) за оцінками соціологів можна кваліфікувати як малозабезпечені або такі, що перебувають за межею бідності. Отже, єдиним критерієм, що можна застосовувати при аналізі стану та рівня середнього класу у вітчизняних умовах, є самоідентифікація громадян з точки зору власної приналежності до середнього класу. Згідно з даними різних соціологічних опитувань кількість громадян, які відносять себе до середнього класу, коливається в межах 50 % [98].

На нашу думку, це пов'язано із тим, що ще за радянських часів багато людей отримало вищу освіту, і багато з них схильні відносити себе до середнього класу саме за цим критерієм. Але за іншими ознаками, такими, як: рівень доходів або стиль життя - їх не можна віднести до середнього класу саме за цим критерієм. До цього слід додати, що засоби масової інформації пропонують досить позитивний образ «середнього класу», і, мабуть, людям подобається відчувати свою приналежність до нього. Вважаємо, якщо у людей є подібні орієнтири і вони ставлять на меті потрапити до середнього класу, то це хороша ознака того, що й усе суспільство рухатиметься вперед.

Однією з атрибутивних ознак середнього класу є високий рівень громадянської активності. Середній клас, з одного боку, є прихильником суспільної стабільності, а з іншого – суб'єктом громадської активності, яка отримує свій вияв у різноманітних формах – від участі у виборах представницьких органів влади та органів місцевого самоврядування до самодіяльного об'єднання, з метою досягнення тих чи інших суспільно значимих цілей або захисту (через протестні акції) порушених прав і свобод людини і громадянина. Саме в якості суб'єкта громадянської активності середній клас може розглядатися як соціальна основа громадянського суспільства.

Пріоритетними напрямками державної політики щодо формування середнього класу в Україні, на нашу думку, повинні бути:

- підтримка працюючого населення;
- забезпечення випереджаючого зростання заробітної плати;
- захист інтелектуальної власності і зміцнення на цих засадах становища висококваліфікованої робочої сили;
- підтримка малого підприємництва.

Стратегічними кроками державної політики на шляху формування середнього класу мають стати:

- створення умов для розвитку малого бізнесу та стимулювання інвестиційної й інноваційної діяльності підприємств шляхом послаблення податкового тиску;
- збільшення на законодавчому рівні вартості частки праці в одиниці продукції товарів та послуг;
- запровадження обов'язкової диференціації оплати праці в залежності від кваліфікації працівника (рівень освіти, трудовий стаж тощо);
- розгортання програм будівництва соціального та комунального (муніципального) житла із залученням коштів фізичних осіб-забудовників, на законодавчому рівні має бути закріплена практика вилучення з обсягів прибутків фізичних осіб, що підлягають оподаткуванню, коштів,

спрямованих на будівництво (придбання) житла економ-класу зазначеними особами;

- активізація громадянської активності шляхом удосконалення процедур щоденної прямої демократії (налагодження систематичної роботи дорадчих структур, особливо на місцевому рівні);

- удосконалення законодавчого поля застосування практики місцевих референдумів.

Фундаментальною основою у формуванні середнього класу є малий та середній бізнес. Малий та середній бізнес виступає важливим джерелом фінансового та організаційного забезпечення соціального захисту, вносить значний внесок у зменшення соціальної напруги і демократизації ринкового господарства.

Малий та середній бізнес нині став невід'ємною складовою сучасного українського суспільства. Прошарок людей, які займаються малим бізнесом, є одним із основних джерел забезпечення соціально-економічної активності населення. Ці реальні групи людей можна віднести до середніх прошарків, до середнього класу, який відповідає новим майновим та суспільним відносинам, які здатні легко адаптуватися до всіх не дуже глобальних змін в суспільстві. Вони мають специфічну субкультуру відносин, ставлення до влади та державної політики. Особливість їх діяльності складають тісні стосунки з пересічними громадянами та мало захищеними верствами населення, яких в Україні більшість.

Істотним напрямком локалізації бідності виступає саме державна політика розвитку малого і середнього бізнесу, який виступає об'єктивною основою формування середнього класу як важливої умови консолідації суспільства та подальшого розвитку його громадянських структур. Частка малого і середнього підприємництва в нашій країні є ще низькою, на рівні 15 – 20 % ВВП. Малий і середній бізнес – основа стабільності країни, перспектива для вирішення проблем зайнятості та подолання бідності як негативного явища в суспільстві.

Вся сукупність взаємопов'язаних і взаємообумовлених ознак середнього класу дає змогу цьому угрупованню виконувати особливі суспільні функції. Так, у країнах з розвинутим громадянським суспільством представники малого та середнього бізнесу складають 10 – 20 відсотків населення і вони є головною рушійною силою та запорукою добробуту середнього класу цих країн.

Підприємці, як власники малого та середнього бізнесу історично були основою середнього класу. Саме цей суспільний прошарок був носієм ідеології та політологічних постанов, які забезпечили виконання стабілізаційних функцій держави. Він є основою соціальної та політичної стабільності в країні, головною складовою громадянського суспільства, платником податків, котрий формує державний та місцевий бюджет. Крім того, він визначає платоспроможність населення, внутрішній ринок країни, через участь у різних системах страхування забезпечує інвестиційний потенціал, формує моральні стандарти суспільства, виконує функції носія демократичних і політичних свобод.

Розвиток демократії, становлення громадянського суспільства і формування середнього класу – це взаємопов'язані процеси.

Із загальної сукупності населення 37 % підприємців мають повну вищу освіту, що вдвічі перевищує середній показник на Україні. Найбільш поширеною є технічна освіта - (31,3 %), підприємців з вищою освітою та економічною - (10,8 %). Більшість власників малого та середнього бізнесу становлять чоловіки (71,1 %), середній вік підприємців – 42 роки. Завдяки високій економічній активності та професійно-освітньому потенціалу підприємці мають доволі високі прибутки. 19 % підприємців відносять себе до представників середнього класу, що у 8,6 разів більше, ніж у середньому по країні [48].

Отже, з розвитком підприємництва в Україні ми все більше наближаємося до побудови стабільного громадянського суспільства, основу якого складає саме середній клас.

Поширення «тіньової» моделі суспільно-економічних відносин обумовило обмеженість легальних можливостей зайнятості та прибутків, ускладнило розвиток малого та середнього бізнесу. Як наслідок, вітчизняний середній клас фактично позбавлений однієї з головних статусних характеристик – готовності (можливості) захисту демократичних прав і свобод, що спричинило звуження каналів реалізації публічної політики.

Постійно зростає кількість підприємців – фізичних осіб та власників малих підприємств. Втім, через відсутність сприятливого підприємницького клімату значна частина малих підприємств вимушено переходить у тінь. Це підтверджується і громадською думкою, що ототожнює діяльність власників малих підприємств із систематичним порушенням законодавства: 61,3 % громадян переконана, що малий та середній бізнес в Україні розвивається переважно у тіньовій сфері. На думку переважної більшості опитуваних, причиною цього є корупція. Приватні підприємці, які перебувають у конфлікті із законодавством, не можуть підтримувати політичну і соціальну стабільність, тобто не повною мірою відповідають критеріям середнього класу.

Малий бізнес можна вважати одним із головних чинників не тільки відтворення середнього класу, становлення нової соціальної структури суспільства в умовах трансформаційної економіки, але й зниження соціальної напруги «між владою та найбільш уразливими прошарками населення» [130, с. 85.].

Діяльність підприємця є результатом взаємостосунків із соціальним середовищем. «Соціальна справедливість поведінки підприємця», - зазначає Н.В. Балабанова [7], - визначається його значимістю в суспільстві, відчуттям причетності до важливих суспільних справ, а також можливістю реально впливати на економіку міста, району, держави. Якщо ці мотиви є, то це свідчить про свідому настанову підприємців на соціальний діалог із суспільством та державою. Так, бажання підприємця досягти матеріального добробуту, професійної самореалізації, є його мотиваційним рушієм

діяльності. Але в нього не входять такі соціальні мотиви діяльності, як можливість бути корисним суспільству (8,7 %) та впливати на життя інших людей та регіону (3,2 %) [7].

Розвиток діалогу залежить від усвідомлення самими підприємцями потреби та необхідності в налагодженні партнерських відносин з суспільними інституціями громадян. Свідомий підхід та відповідальність представників малого та середнього бізнесу у вирішенні соціальних проблем певного регіону, участь у реалізації державних соціальних програм – все це є свідченням небайдужості підприємців до розвитку суспільства в цілому.

Проблема взаємодії держави і громадянського суспільства є значимою у житті будь-якої демократичної країни. А перспективи розвитку відкриваються тільки тоді, коли держава і громадянське суспільство не лише розпочнуть діалог, але й встановлять між собою стійку взаємодію, активну участь громадянського суспільства у справах держави і одночасно в реалізації запитів та інтересів людей.

Становлення і розвиток громадянського суспільства в Україні передбачає передусім повсюдне формування потужного прошарку працюючих власників як основи середнього класу та подальшу локалізацію бідності широких верств сучасного українського соціуму. Ефективна боротьба проти бідності та злиденності неможлива без розвитку громадянського суспільства, активної участі людей у прийнятті рішень, зокрема щодо розподілу ресурсів, контролю за їх використанням та викорінення корупції.

Об'єднання ресурсів держави і ділових кіл є вкрай необхідним для суспільства, держави і для самого бізнесу. Соціальне партнерство держави і бізнесу дозволить укріпити інститути державної та приватної власності, підвищити ступінь довіри до держави, змінити «обличчя» бізнесу в очах населення в позитивну сторону.

Як пише А.Сіленко, що у країнах Західної Європи вже накопичений багатий досвід в області соціального партнерства. Тому для України

повчально і корисно знати його, але не для сліпого його копіювання, а з метою відбору кращого, що може бути використане в нашій країні з урахуванням її соціально-політичних і культурно-національних особливостей [165].

Участь бізнесу у вирішенні соціальних проблем свідчить про його соціальну відповідальність. Під нею у більшості випадків мається на увазі добровільна участь бізнесу в задоволенні життєво важливих запитів суспільства, його відповідальне відношення до проблеми стабільного розвитку. За роки реформ, метою яких проголошувався суспільний добробут, не відбулося навіть щонайменшого поліпшення життя наших громадян. Навпаки, погіршилися показники з оплати праці основної маси найманих робітників, підвищився рівень безробіття, погіршилася якість харчування, основна частина населення втратила доступ до традиційних видів відпочинку і проведення дозвілля.

Держава, що йде шляхом реформувань, повинна усвідомити, що політичні й економічні перетворення набудуть стійкого характеру лише за умови, якщо більшість населення відчує тенденцію, нехай до незначного, але все ж таки поліпшення життя. До того часу буде зберігатися загроза політичної стабільності. Ця тенденція не буде означати загального задоволення якістю свого життя, але дасть змогу досягти певної соціальної рівноваги, що є важливою умовою політичної стабільності. Тривалість періоду соціальної рівноваги залежить від чекання населення, яке готове терпіти, але не вічно. Якщо протягом декількох років буде переважати спад або стагнація господарської діяльності, кредит терпіння вичерпається. Масові антиреформаторські настрої можуть призвести до влади сили, що прагне повернення державного соціалізму або встановлення інших форм авторитарності. «Було б наївно очікувати, що у знедолених людей виявляться достоїнства, необхідні для повноцінної участі в демократичних процесах. Ці люди значно більшою мірою беззахисні перед погрозами і легше піддаються тиску, що має місце в політичному житті» [202]. Як справедливо зауважують

західні політологи, «серйозний підхід до демократії припускає застосування певних заходів, що обмежують ступінь класової нерівності й гарантують усім громадянам задоволення їхніх насущних потреб» [202].

Таким чином, підвищується роль соціальної політики в збереженні політичної стабільності.

Малий і середній бізнес є тією сферою економіки, яка за підтримки держави, що включає розумну податкову політику, могла б істотно змінити соціально-економічну ситуацію в країні. Тому одним із пріоритетних напрямів соціальної політики в перехідний період повинна стати державна підтримка підприємництва.

Соціальна функція малого та середнього бізнесу глобальна.

По-перше, підприємства малого й середнього бізнесу здатні поглинати незайняту робочу силу, а отже, знижувати соціальну напруженість, викликану високим безробіттям. Так, в 2010 році створено 30,1 тис. робочих місць в малому і середньому бізнесі, що в 1,3 рази більше, ніж в 2009 році [131].

Отже, бізнес здатен зменшити рівень безробіття, а це важлива задача соціальної політики держави.

По-друге, підприємництво формує соціальну базу для створення середнього класу – гаранта політичної стабільності. Не можна ігнорувати й той факт, що розвиток малого і середнього бізнесу – це найбільш дешевий шлях до ринку, що закладає глобальні основи економічного зростання в країні, забезпечує політичну й соціальну стійкість системи. Заходи щодо державної підтримки малого і середнього бізнесу спрямовані на створення економічних стимулів і сприятливих правових умов для його розвитку, надання матеріальних ресурсів на вигідних умовах.

Саме гарантія стабільності щодо володіння власністю є генератором проведення реформ в будь-якій державі. Наявність власності у громадян можна розглядати як основу для самоствердження і самореалізації, саморозвитку, особистої безпеки, опори для сім'ї, нації і в цілому держави.

Здійснюючи політику, спрямовану на розвиток малого та середнього бізнесу, держава створить позитивне середовище для розв'язання таких невідкладних завдань, як прискорення структурної перебудови економіки, забезпечення ринку товарами та послугами, створення конкуренції, поповнення місцевих бюджетів, боротьба з безробіттям тощо. Саме підприємства малого і середнього бізнесу здатні вирішити ці гострі проблеми, оскільки не потребують значного стартового капіталу й мають високу оборотність ресурсів [165].

Отже, підводячи підсумки вищевикладеному, можна зробити висновок, що саме від ступеня розвитку малого й середнього бізнесу залежить зростання добробуту суспільства, формування середнього класу. Оскільки населення підтримує ту політичну владу, яка піклується про підвищення рівня життя, соціальну захищеність людей, це означає, що сприяння розвитку малого і середнього бізнесу стане фактором легітимності політичної влади.

Особливістю нинішнього періоду, що переживає Україна, є пересікання економічного та політичного аспектів реформування. Так, якщо економічна проблема полягає в тому, щоб розробити ефективні заходи щодо боротьби з бідністю, то політичне завдання зводиться до того, щоб досягти легітимності влади, яка можлива лише у випадку підвищення рівня життя населення.

Визначаючи подальші шляхи подолання бідності в Україні, необхідно виходити з того, що працездатна частина населення має бути забезпечена роботою і гідною заробітною платою, що дозволить викоринити бідність серед працюючих громадян і суттєво знизити рівень бідності серед малозабезпечених, соціально вразливих верств населення.

Вирішення завдань підвищення життєвого рівня всього населення, подолання бідності, зменшення розшарування створює підґрунтя для ефективного збереження і відтворення трудового потенціалу, розвитку охорони здоров'я, освіти, культури, інших галузей соціальної інфраструктури [159].

Сучасний стан рівня життя населення України потребує підвищення якості життя найбільш чисельних (а не лише найбідніших) прошарків населення, що стане підґрунтям для формування середнього класу – основи стабільності суспільства.

На наш погляд, головні зусилля держави на подолання та запобігання бідності в Україні мають концентруватися на таких основних напрямках:

- зменшення безробіття та скорочення низькооплачуваної зайнятості;
- сприяння формуванню середнього класу як основної соціальної групи, що підтримує реформи і перетворює їх в життя через розвиток малого і середнього бізнесу;

- зменшення в Україні податкового тиску та створення конкурентоздатних умов для ведення бізнесу;

- впроваджувати в практику соціального управління системи не соціальних мінімумів, а соціальних стандартів з позиції нормальної життєдіяльності людини. Прибутки повинні забезпечувати не тільки харчування та придбання найнеобхіднішого одягу, але й оплату житла, медичну допомогу, освіту. Тобто «споживчий кошик» для визначення прожиткового мінімуму має бути доповнено витратами на купівлю або оренду житла, платні послуги охорони здоров'я, освіти, утримання дітей в дошкільних закладах тощо.

З цією метою є необхідним:

- визначення прожиткового мінімуму на новій методологічній основі;
- прийняття дієвих заходів для виведення бізнесу із тіні, що сприятиме поповненню місцевих і державного бюджету та можливості збільшення ресурсів для підтримки найбільш уразливих груп населення;

- стимулювання економічного зростання на базовому рівні як головної передумови зростання прибутків населення та подолання бідності.

3.2. Сучасна державна політика зайнятості населення України

В умовах формування інноваційної економіки в Україні проблеми зайнятості набувають першочергового значення, так як зайнятість населення віддзеркалює стан економіки країни загалом та окремих її сегментів [107].

Зайнятість – як соціально-економічне явище – суспільно корисна діяльність громадян, пов'язана із задоволенням особистих та суспільних потреб. Економічна сутність зайнятості передбачає відображення участі частини населення у створенні суспільного продукту. Соціальна сутність зайнятості характеризує потребу людини в суспільно корисній праці та задоволенні матеріальних і духовних потреб внаслідок отримання прибутку [51, с. 299-306].

У практиці державного управління політика зайнятості є не тільки частиною соціальної політики, а й являє собою інтегральну складову макроекономічного регулювання. Велике значення у зв'язку з цим набуває розробка механізмів вбудовування параметрів зайнятості в загальну схему соціально-економічного розвитку.

Питання сучасної державної політики зайнятості населення України було предметом наукових досліджень О.В. Вороненька, В.М. Галицького, І.Ф. Гнибіденка, В.В. Дмитрієва-Заруденка, Б.С. Довжик, О.В. Журби, М.І. Іншина, Р.Л. Капченка, О.М. Могильного, С.В. Попова та інших вчених.

Практика використання методів впливу на зайнятість виявила два типи уявлення стосовно політики держави на ринку праці – активної і пасивної [20, с. 141].

Адміністративно-організаційні методи спрямовані на впровадження активної політики держави на ринку праці.

Активна політика – це спрямування дій на підвищення конкурентоспроможності робочої сили і розширення сфери докладання праці з метою запобігання безробіттю і збільшення чисельності зайнятих.

Так, наприклад, у США, де в даний час надається перевага активній соціальній політиці, скорочення безробіття є стійкою тенденцією, помітною, починаючи з 1992 року [164].

Важливою складовою активної соціальної політики є надання прямих послуг або ваучерів на оплату послуг. Останнім часом у багатьох країнах здійснювалася заміна грошових трансфертів (допомоги) на пряме або непряме надання соціальних послуг. Так, фінансована державою служба з надання допомоги по догляду за дітьми стала позитивним прикладом суспільної інвестиції, що, як вважається, дає кращий ефект, ніж просто грошові трансферти, тому що часто поєднується з продуктивною поведінкою, роботою [164].

Наприклад, в Австралії соціальний захист здійснюється через надання «концесійних карт», що дають право придбати за зниженими цінами різні товари і послуги. У США клієнти системи соціального забезпечення одержують «ваучери на харчування». У багатьох країнах забезпечується харчування дітей у школі.

Сьогодні елементи активної соціальної політики успішно впроваджуються в країнах Центральної і Східної Європи. Так, розмір соціальної допомоги, наданої громадянам Чехії, залежить не тільки від майнового стану заявника, але і від ступеня його активності після виходу з кризової ситуації. Ті громадяни, які не планують у найближчому майбутньому включитися у виробничий процес без поважних на те підстав, можуть розраховувати лише на мінімальну допомогу держави (гаряче харчування один раз на день, тимчасове житло тощо).

У Польщі з метою вилучення з категорії юридично претендуючих на допомогу з безробіття, але фактично не безробітних, у багатьох місцевих центрах з надання соціальної допомоги обов'язково враховують умову виконання одержувачем будь-якої соціальної роботи [164].

У сучасній Швеції державою проводиться активна політика в області зайнятості, спрямована на зниження безробіття, а не боротьба з її наслідками. Соціальна політика Швеції особливу увагу приділяє розробці заходів, направлених на забезпечення професійної підготовки і перенавчання осіб, що стали безробітними, створення нових робочих місць у державному

секторі економіки, географічної мобільності населення і робочої сили шляхом надання субсидій і кредитів на переїзд сімей із районів з надлишком робочої сили в райони, де є вакантні місця, доступу населення до інформації про наявні вакантні місця тощо.

Сьогодні рівень зайнятості в Україні залишається низьким порівняно з рівнем зайнятості у багатьох країнах Євросоюзу. Зростання рівня зайнятості в Україні головним чином стримується як через незадовільні умови праці на робочих місцях і низький рівень заробітної плати працівників, так і через невідповідність професійно-кваліфікаційного рівня робочої сили потребам економіки та ринку праці [140].

Недосконалість, недостатня гнучкість, структурна диспропорційність ринку праці України призвели в кризовий період 2008-2010 рр. до застосування власником і адміністрацією підприємства вимушених відпусток, скорочення робочого дня та звільнення працівників. Ці процеси найбільше охопили транспортну (30,1 %), лісову (12,9 %), будівельну (9,7 %) галузі та промисловість (9,1 %), тому безробіття лише на кінець 2008 року було в межах 1,4 млн. чоловік. Максимальну кількість безробітних зафіксовано в Тернопільській (5,1 %), Черкаській (4,9 %), Рівненській (4,7 %), Полтавській (4,7 %) та Чернігівській (4,7 %) областях [48].

Причинами сучасного становища ринку праці є не лише світова фінансова криза 2008-2010 рр., а й не вирішені внутрішньодержавні проблеми:

1. Недостовірність та приховування інформації про істинний стан ринку праці, про його перспективні можливості і про можливо-використовувані механізми реформування ринку праці в перспективі.

2. Відсутність відповідного рівня зайнятості виробничій динаміці. В докризовий період до зайнятого населення, за новою методологією Держкомстату, з 2005 року стали відносити службовців Збройних сил України, самозайнятих.

3. Низька продуктивність праці, що призводить до низького рівня оплати праці. В Україні продуктивність української робочої сили на 40 % нижча, ніж у країнах Центральної та Східної Європи. Нинішні проблеми заробітної плати постійно перебувають у полі зору уряду. Намагаючись вирішити дану проблему, особливо щодо малозабезпечених верств населення, уряд підвищує мінімальну заробітну плату, збільшує тарифні ставки та посадові оклади низькооплачуваним категоріям персоналу. Автоматично підвищення зарплат відбувається в інших працівників, що призводить до ряду негативних наслідків в бюджетній сфері: зменшуються премії, знімаються доплати, працівників відправляють у неоплачувані відпустки, переводять на скорочений робочий тиждень, проводять скорочення. Приватний сектор, зменшуючи прибутки, менше відраховує до бюджету, затримує виплату зарплат. Зростають ціни та інфляція.

Також серед ряду причин зниження реальної зарплати в українському суспільстві є те, що кожний 13-ий працюючий в Україні досяг пенсійного віку, їх продуктивність праці є низькою.

4. Ще однією проблемою України є нерівномірний розподіл трудових ресурсів по території держави, а саме:

- основна концентрація характерна для східних регіонів (понад третина від працюючого населення країни);
- найбільший міграційний приріст характерний для м. Києва;
- найбільший вплив робочої сили відбувається із Чернівецької, Івано-Франківської, Черкаської та Київської областей;
- надлишок робочої сили характерний для Дніпропетровської, Донецької та Харківської областей;
- тривале безробіття охопило Житомирську, Івано-Франківську, Рівненську, Тернопільську області [48].

5. Українські вчені визначають найважливішою проблемою ринку праці – деформацію в галузевій структурі та професійно-кваліфікаційному складі.

Причиною низького рівня кваліфікації можна назвати матеріальну мотивацію, обмежену можливістю працевлаштування, відсутність гарантії стабільності виробничої діяльності за фахом, невідповідність структури професійної освіти перспективним потребам ринку праці за кваліфікаційним рівнем та професійною структурою. Відповідно виникає кадровий дефіцит для тих виробництв, які дозволили собі застосування техніко-технологічних новацій. 18 квітня 2008 року у м. Києві на II Міжнародній конференції «Корпоративна соціальна відповідальність: Цивілізована економіка, цивілізоване суспільство» відзначалося, що у 2008 році кадровий дефіцит є однією з основних перешкод для розвитку економіки [133].

Всесвітній Економічний Форум, досліджуючи конкурентоспроможність країн, відзначає, що ринок праці України має певні резерви щодо підвищення конкурентоспроможності робочої сили, особливо серед країн, що переходять з першої стадії розвитку (залежності економіки від факторів) до другої стадії (залежності від ефективності), а саме:

- за показником якості початкової освіти Україна посідає 49-те місце серед світових країн;
- за доступом до вищої освіти – 17-те;
- за якістю математичної і природничо-наукової освіти – 44-те;
- за якістю всієї освітньої системи – 47-ме;
- за практикою наймання і звільнення персоналу – 17-те;
- за відношенням продуктивності праці до заробітної плати – 26-те;
- за здатністю до інновацій – 40-ве місце [39].

Позитивних позицій набирається лише 18 проти 92 позицій недоліків.

Активність соціальної політики держави повинна проявлятися в її націленості на забезпечення соціально-прийнятного рівня зайнятості, сприянні «переливу» робочої сили за галузями, територіями, видами діяльності в інтересах зростання продуктивності праці при максимально можливій соціальній підтримці безробітних. Тобто активна політика держави

в галузі зайнятості спрямована на забезпечення роботою незайнятих активних громадян.

В Україні вона реалізується за допомогою таких інструментів, як Державна та регіональні програми зайнятості населення, які передбачають низку активних заходів щодо розширення сфери докладання праці. Активні заходи державної політики – це комплекс організаційно-економічних і правових дій, які впливають на зміну співвідношення попиту і пропозиції робочої сили.

На характер активної політики держави в галузі зайнятості впливають об'єктивні та суб'єктивні чинники. До об'єктивних чинників належать:

- економічний стан держави. Чим вищий економічний ріст, тим більші фінансові можливості для впровадження різноманітних активних заходів щодо розширення сфери докладання праці. І навпаки, із скороченням виробництва такі заходи обмежуються;

- ступінь відповідності національних трудових норм міжнародним. Чим він вищий, тим ефективніше впроваджуються активні заходи;

- політична стабільність. Вона забезпечує прогнозованість процесів і здійснення заходів довгострокового плану.

Суб'єктивним чинником, що впливає на характер активної політики держави в галузі зайнятості є непрофесіоналізм окремих суб'єктів у виконавчих та в інших гілках влади, внаслідок чого не виконується комплексний підхід до проблем зайнятості з негативними наслідками.

Розглянемо окремі найбільш впливові заходи активної політики держави в галузі забезпечення зайнятості населення. В цілому до активних заходів відносяться:

- створення додаткових робочих місць;
- надання інформаційних та профорієнтаційних послуг;
- організація банку вакансій, пошук підходящої роботи, сприяння у працевлаштуванні громадян;
- допомога громадянам у відкритті своєї справи;

- працевлаштування неконкурентоспроможних верств населення на заброньовані робочі місця;
- сприяння самозайнятості та підприємницькій діяльності;
- поліпшення конкурентоспроможності робочої сили за рахунок організації професійного навчання, перенавчання та підвищення її кваліфікації;
- організація тимчасових громадських робіт;
- припинення вивільнення громадян на термін до шести місяців у разі неможливості їх працевлаштування, переселення в іншу місцевість та ін.

Розглянемо основні види активних заходів. Так, в Україні оплачувані громадські роботи – це загальнодоступні й такі, що не потребують, як правило, спеціальної професійної підготовки види трудової діяльності безробітних або частково незайнятих громадян [20, с. 143].

Громадські роботи організуються з метою надання тимчасової роботи громадянам, котрі втратили роботу, а також для забезпечення роботою осіб передпенсійного віку і для трудової реабілітації тих, хто мав значну перерву у професійній діяльності.

Організація громадських робіт здійснюється державними адміністраціями за участю органів ДСЗ. Види та обсяги робіт визначаються, виходячи із ситуації, яка склалася в конкретному районі або регіоні. Це можуть бути сезонні сільськогосподарські роботи, ліквідація наслідків стихійних лих, прибирання вулиць і територій окремих підприємств та ін. Робочі місця для проведення таких робіт створюються також у сфері побутового обслуговування, охорони здоров'я, соціального страхування.

Направлення на громадські роботи здійснюється органами ДСЗ. Із громадянами, які дали згоду на участь у таких роботах, укладаються трудові договори. Оплата праці здійснюється за фактично виконану роботу, але не нижче мінімального розміру встановленого законодавством. За безробітними зберігається допомога по безробіттю і соціальні гарантії, включаючи право на пенсію.

Роль громадських робіт у подоланні безробіття постійно зростає. Про це свідчить зростання чисельності зайнятих на них громадян. Якщо у 2010 році тих, хто працював на громадських роботах, було 312,30 тис. осіб, то у 2011 році їх кількість збільшилася до 363,0 тис., що на 14,1 % більше, ніж у 2010 році [46].

Однак, це – не межа. Охоплення безробітних громадськими роботами слід розширювати і надалі, зокрема й за рахунок їх нових видів, на яких можна буде застосовувати і висококваліфіковану працю.

На підтвердження цього наведемо такий приклад. Під час особливо жорсткої кризи з масовим безробіттям у Сполучених Штатах було прийнято закон, який передбачав виділення 3,3 млрд. дол. (на ті часи – 1933 р. – це була величезна сума) на громадські роботи, причому ці роботи являли собою зайнятість безробітних у широкому діапазоні: від розчистки хащ і ремонту доріг до будівництва нових військових кораблів. Була навіть створена спеціальна адміністрація громадських робіт. Завдяки цим та деяким іншим заходам зайнятість лише за три місяці зросла на 4 млн. осіб.

Рівень конкурентоспроможності громадян на ринку праці вирішальною мірою залежить від ступеня оволодіння ними відповідно до своєї професійної придатності тією професією, що користується попитом на конкретному регіональному ринку праці. А це залежить від якості поставленої профорієнтаційної роботи з незайнятим населенням. Так, у Німеччині, наприклад, виділяють багато коштів на профорієнтаційну роботу, вважаючи, що якісна профорієнтація – це велика продуктивність праці, висока якість продукції, значна стабільність кваліфікованих кадрів.

Професійна орієнтація – це комплексна система науково обґрунтованих форм, методів та засобів впливу на особу з метою оптимізації її професійного самовизначення на основі врахування особистісних характеристик кожного індивіда та попиту на ринку праці [20].

Професійна орієнтація складається з професійної інформації – нагромадження і розповсюдження відомостей про зміст і перспективи

сучасних професій; професійної консультації – взаємодії індивіда і професійного консультанта з метою допомоги у виборі професії; професійного добору – профілактичного обстеження індивіда з метою визначення конкретних професій, найпридатніших для оволодіння даним індивідом; професійного відбору – професійного діагностичного обстеження особи, спрямованого на визначення ступеня її придатності до окремих видів професійної діяльності згідно з нормативними вимогами [20].

Якщо в 2010 році профорієнтаційними послугами було охоплено 3831157 осіб, то в 2011 році такими послугами скористались 4268942 особи [46].

Професійне навчання включає первинну професійну підготовку, перепідготовку і підвищення кваліфікації незайнятих громадян, а це є важливим активним заходом державної політики зайнятості з тієї точки зору, що він підвищує конкурентоспроможність робочої сили і робить гнучкішим ринок праці.

Так, у 2011 році до професійного навчання за направленням державної служби зайнятості було залучено 215,6 тис. безробітних громадян, що на 6,1% більше, ніж у 2010 році. При цьому рівень охоплення професійним навчанням зріс з 14,7 до 15,4 % [46].

Первинна професійна підготовка незайнятих громадян спрямовується на оволодіння ними спеціальними знаннями, уміннями і навичками за професіями, які користуються попитом на даному регіональному ринку праці або необхідності для самозайнятості. Мається на увазі, що ці громадяни не мали професій.

Перепідготовка громадян, котрі вже мають професію або спеціальність, здійснюється з метою оволодіння спеціальними знаннями, уміннями, навичками за новою професією (спеціальністю) вивільненими працівниками, безробітними та іншими незайнятими громадянами, яким не може бути запропонована підходяща робота за наявною у них професією.

Підвищення кваліфікації працівників спрямовано на розширення та

поглиблення їх знань, умінь і навичок за раніше набутими професіями (спеціальностями) до рівня, який відповідає сучасним вимогам науки і техніки, а також на опанування знаннями, котрі сприятимуть повній та продуктивній зайнятості [20].

Професійне навчання незайнятих громадян, перепідготовка та підвищення кваліфікації працівників мають бути основним засобом активної політики держави щодо запобігання безробіттю. В Німеччині, Швеції, Франції, Італії, Великобританії та інших розвинутих країнах більше, ніж половина безробітних охоплена даними видами активних заходів. Вважається, що за трудове життя (30-40 років) робітник повинен здобути не менше трьох-чотирьох професій для того, щоб бути конкурентоспроможним на ринку праці.

В Україні поки що професійному навчанню (узагальнюючий термін, який передбачає первинну професійну підготовку, перепідготовку і підвищення кваліфікації) незайнятих громадян не приділяється достатньої уваги, про що свідчить його динаміка. Професійне навчання громадян відбувається на навчальних базах вищих закладів освіти, професійно-технічних закладів освіти, підприємств, установ і організацій, у навчальних центрах служби зайнятості. Але слід підкреслити відносно невелику частку тих працівників, які проходять навчання на підприємствах. Так, зокрема, у 2010 році їх кількість становила 89,2 тис. осіб, то в 2011 році вже зменшилась на 12,6 тис. осіб і склала 76,6 тис. осіб [46].

Підприємства за останні сім-вісім років скоротили витрати на вказані цілі, що для них же й обертається втратами.

Зовсім невелику питому вагу (лише 2 %) становлять ті, хто навчався на базі навчальних центрів ДСЗ. Це пояснюється нерозвинутістю цієї бази через відсутність необхідних коштів.

Розширення сфери докладання праці за рахунок введення в дію робочих місць та збереження діючих сприяє прямому зниженню безробіття. Роль цього фактора в активних заходах важко переоцінити. Адже це можливо

лише в умовах значного поживлення економічної та інвестиційної активності в країні.

Однак формування ринку робочих місць у методологічному плані - досить складна справа. Методологією цієї проблеми в Україні займаються багато вчених. Концентровано і сучасно вона викладена професором В.В. Онікієнком [20], який цілком справедливо вважає, що саме зайнятість і є наслідком існування робочих місць як фізичних одиниць і стимулів, які визначають масштабне співвідношення попиту і пропозиції робочої сили.

Визначальним фактором ринку робочих місць в Україні є структурні зрушення, викликані умовами перехідної економіки, а саме:

- характером розподілу і перерозподілу робочої сили між матеріальною, невиробничою та іншими сферами економічної діяльності;
- структурними зрушеннями у формах господарювання;
- розвитком ринкових форм зайнятості;
- технічною і технологічною модернізацією робочих місць.

Важливою характеристикою робочого місця, що безпосередньо впливає на сукупний попит на робочу силу, є його вартість. Вона складається з витрат на робочу силу, вартості засобів і предметів праці. В різних галузях економіки ця вартість суттєво відрізняється. Вартість робочого місця постійно зростає через інтенсивний розвиток високих технологій, інформаційних систем та необхідності створення робочих місць за міжнародними стандартами.

Як зазначає В.В. Онікієнко, процес створення й збереження існуючих ефективних робочих місць в умовах дії взаємопов'язаних і часто різнонаправлених факторів має бути керованим й активізуватися через механізм економічного стимулювання. Методологічний підхід до розробки цього механізму полягає у визначенні пріоритетних напрямів, виявленні ефективних форм і методів регулювання даного процесу.

Пропозиція економічних робочих місць збільшується за рахунок робочих місць, продовжених ринковими стимуляторами дрібних підприємців у сфері виробництва, посередницьких послуг, інформаційних служб,

домогосподарств та інших, стимулювання яких не потребує значних інвестицій. Особливістю цієї сфери є досить значне перевищення економічних робочих місць, що стає ефективним під час здійснення таких заходів:

- розвиток інфраструктури посередницьких послуг щодо організації та обслуговування фізичних робочих місць;
- розвиток соціальної інфраструктури (житла, комунального транспорту, освіти) з урахуванням особливостей розвитку території;
- створення банку даних з обліку економічних робочих місць;
- державна підтримка даної сфери через пільгове кредитування та інші заходи.

Самозайнятість населення – це зайнятість громадян суспільно-корисною діяльністю, яка здійснюється не за наймом і дає працівникові прибуток. Самозайнятість населення, як активний захід впливу держави на зайнятість, є відносно молодим видом діяльності. На думку О.В. Позняка, під самозайнятістю в широкому значенні варто розуміти як індивідуальний, так і суміжний з нею різновид зайнятості – діяльність, пов'язану з докладанням праці на мікропідприємствах (з кількістю зайнятих до 50 осіб).

Аналіз самозайнятості в Україні здійснюється на основі інформації обстеження домогосподарств з питань економічної активності населення. Так, у 2011 році самозайнятих осіб становила 5,4 % населення [33].

Основну частину самозайнятих складають сільськогосподарські професії – 66,4 % від їхньої загальної чисельності. Більшість самозайнятих становлять жінки – 51,43 %, особи передпенсійного віку – 9 %.

Державна політика сприяння самозайнятості має виходити з того, що розвиток її є засобом вирішення соціальних проблем, а не економічного зростання. У той же час пасивна політика держави в галузі зайнятості передбачає її відповідальність за становище найманих працівників і роботодавців на ринку праці. У цьому випадку формується своєрідний

ринковий державний патерналізм. Пасивна політика здійснюється пасивними заходами, до яких належать:

- реєстрація та облік безробітних і незайнятих громадян, які шукають роботу;
- організація системи надання допомоги з безробіття;
- здійснення як грошових, так і не грошових форм підтримки безробітних і членів сімей, котрі знаходяться на їх утриманні.

Ці заходи не впливають на співвідношення попиту та пропозиції робочої сили і в умовах нашого ринку праці не регулюють зайнятість населення.

Однак, країни з ринковою економікою не застосовують окремо або активну, або пасивну політику. Залежно від моделі ринку праці та економічного стану країни в державній політиці зайнятості присутні і активні, і пасивні заходи з перевагою тих або інших. Оскільки найефективнішим соціальним захистом працездатних громадян є надання робочих місць усім бажаним працювати, то перевагу в більшості країн з розвинутою ринковою економікою віддають активним заходам, спрямованим на розширення сфери докладання праці. На основі цього необхідно витримувати раціональні пропорції витрат на такі заходи. Витрати на активні заходи в розвинутих країнах складають від 20 до 40 %, а іноді 50 % від загальних коштів, спрямованих на регулювання зайнятості [20].

Активна політика зайнятості фінансується за рахунок цільових асигнувань державного і місцевих бюджетів [197, с. 51].

Все населення країни науковці та практики (за методологією міжнародних організацій праці) поділяють на:

- економічно активне населення;
- економічно неактивне населення;
- населення молодше 15-ти;
- населення старше 70-ти років [194].

Частина населення, яка кількісно складається із зайнятих та безробітних, які на даний момент не мають роботи, але бажають її одержати, представляють собою економічно активне населення (робочу силу), яка пропонує свою працю для виробництва товарів і наданням різноманітних послуг.

За даними Держкомстату, кількість економічно активного населення станом на 01.10.2011 року становила 22143,4 тис. осіб, з яких - зайнятих 20426,1 тис. осіб, безробітних – 1717,3 тис. осіб [48].

З цього випливає, що в Україні існує певна частина людей, які потребують і шукають роботу.

Слід зауважити, що в Україні за останні роки склалася несприятлива соціально-демографічна тенденція, яка визначається скороченням частки населення молодшого від працездатного і працездатного віку і збільшенням частки населення старшого працездатного віку.

Крім того, відзначається падіння рівня добробуту економічно активного населення. Якщо на початковому етапі радикальних економічних перетворень (1992 – 1995 рр.) значну частку бідних традиційно складали, так звані, найбільш вразливі верстви населення (пенсіонери, інваліди, багатодітні сім'ї тощо), то сьогодні кризовий тягар все більш виразно переміщається в сторону «економічно активних бідних» - тих працездатних членів суспільства, які за характером зайнятості (незайнятості) або з інших причин отримують низькі прибутки і внаслідок цього не можуть прогодувати себе й свою сім'ю.

На нашу думку, проблеми, що потребують негайного вирішення стосовно стану соціального захисту економічно активного населення, можна згрупувати таким чином:

1. Нормативно-законодавчі проблеми, до яких можна віднести:
 - вдосконалення механізму захисту прав працівників;
 - забезпечення соціальних гарантій вивільненим працівникам;
 - забезпечення контролю за дотриманням трудового законодавства;

- розробку комплексної системи соціальних стандартів щодо економічно активного населення тощо.

2. Соціально-економічні проблеми пов'язані з низьким рівнем життя, з обмеженням розвитку підприємництва через мінливість системи оподаткування, недостатність джерел фінансування та кредитування, з втратою кваліфікованих робітників, з обмеженими сферами працевлаштування, з відсутністю механізму попереджувальних заходів з недопущення зубожіння та розвитку безробіття, з перерозподілом трудових ресурсів з легального сектора економіки в «тіньовий», з посиленням соціальної напруги та політичної нестабільності.

Соціально-трудові відносини є ключовим елементом будь-якої економічної системи. Поняття «соціально-трудові відносини» торкається різних аспектів взаємодії працівника, роботодавця і держави: профорієнтації і професійного навчання, прийому та звільнення працівників, нормування й оплати праці, її умов та якості, трудової мотивації, вирішення конфліктів, пов'язаних з трудовою діяльністю, питань соціального забезпечення тощо [138].

Підґрунтя сучасних наукових уявлень щодо соціально-трудових відносин в різні часи закладено такими мислителями, як: Ф. Енгельс, А. Маслоу, У. Петті, Д. Рікардо, А. Сміт та ін.. Серед українських вчених – це: С.І. Бандур, М.І. Долішній, В.І. Куценко, В.М. Новіков, В.М. Петюх та ін.

Можна виділити кілька рівнів розуміння соціально-трудових відносин.

Перший взаємопов'язаний з концептуалізацією трудових відносин на основі обраної соціологічної теорії (метатеорії), другий – створення відповідних моделей «соціального механізму» управління соціально-трудовими відносинами (конфліктами) та їх соціально-технологічним забезпеченням на основі першої, третій рівень – взаємопов'язаний з моделями соціального механізму регуляції трудової поведінки, четвертий – створення моделей соціально-економічної поведінки сторін у соціально-

трудовому конфлікту на основі попередніх моделей. Фактично, маємо рівні концептуалізації за її етапами. Дані моделі можуть взаємно доповнювати одна одну у процесі як дослідження, так і прикладного застосування, тобто мають взаємозворотний, інверсійний характер.

До суб'єктів соціально-трудових відносин належать індивіди, соціальні групи, спільноти, організації, що керуються певними інтересами та виявляють себе в сфері соціально-трудових відносин. «Суб'єкти соціально-трудових відносин – це не особистості, а представники соціально-професійних груп як носіїв різних інтересів: окремі групи працівників, роботодавці (держава, адміністрація підприємства)» [56], зокрема, профспілки.

Дослідники звертають увагу на те, що у західній соціології з соціально-трудових відносин розрізняють термін «промислових відносин» (INDUSTRIALRELATIONS) від терміну «трудових відносин» (LABOUR RELATIONS), де смислове значення першого багатіше за друге і включає останнє в себе у вигляді основної складової частини. Тут трудові відносини є підсистемою промислових відносин, яка надає «особливе значення взаємодії між організаціями найманих працівників та іншими зацікавленими сторонами» [4].

На наш погляд, вищезазначені підходи правомірно застосовувати під час стабільного існування суспільства шляхом використання структурно-функціонального аналізу на основі соціологічних теорій структурного функціоналізму, перш за все Т. Парсонса та Р. Мертона.

Але це не заважає трактуванню поняття «соціально-трудові відносини» у більш широкому спектрі стосунків між працівниками і роботодавцями: «сюди входить все, що впливає на характер стосунків між працівниками і роботодавцями, в тому числі відносин профспілки – керівництво і колективні трудові відносини з державою, якщо вона є роботодавцем» [157, с.108].

Соціально - трудові відносини – сукупність економічних, соціально - психологічних, адміністративних та правових методів і норм, спрямованих на

включення робочої сили в процесі праці та її відтворення на основі ринкових механізмів: попиту, пропозиції, ринкової ціни.

Соціально-трудові відносини – це комплекс взаємовідносин між найманими працівниками та роботодавцями в умовах ринкової економіки, націлених на забезпечення високого рівня та якості життя людини, колективу й суспільства в цілому [175].

В організаціях мають місце два рівні трудових відносин: індивідуальний і колективний [132]. Індивідуальний передбачає відносини найманого робітника з роботодавцем у зв'язку із заробітною платою, умовами праці та іншими взаємообов'язками, передбаченими трудовим договором. Вони виникають у процесі прийняття працівника на роботу та укладанні контракту і можуть змінюватися в залежності від обставин: припинятися в результаті звільнення чи виходу на пенсію робітника. Колективний рівень трудових відносин пов'язаний з об'єднанням в інститути, що представляють колективні інтереси (профспілки, виробничі і робітничі комітети) та їх взаємодію від імені як роботодавців, так і найманих робітників. Тобто, це відносини між соціальними, кваліфікаційними, профспілковими групами та їх організаціями у зв'язку із збереженням чи покращенням умов трудової діяльності [79].

Соціальне співробітництво сторін відбувається на основі нормативної бази, але характер цих відносин може бути як формальним, так і неформальним. Оптимальними формами взаємодії партнерів виступають переговори щодо підписання договорів, консультації, сумісна робота в комісіях, комітетах, фондах, контроль за виконанням додаткових домовленостей, врегулювання колективних трудових спорів, участь найманих працівників в органах управління підприємством та ін. При наявності такого механізму кожна із його сторін має можливість оптимально реалізувати свої інтереси, створюючи основу для соціально-економічної стабільності.

Соціально-трудові відносини безпосередньо впливають на ефективність роботи підприємств, визначаючи основи стабільності на цьому.

Ці відносини виникають між учасниками виробництва у ході їхньої взаємодії стосовно винагороди за працю, її умов, зайнятості, форм і методів управління конфліктними ситуаціями, тобто вони визначають взаємовідносини суб'єктів у соціально-трудої сфері.

За роки незалежності держави утворилася цілісна система соціально-трудої відносин, яка характеризується постійною взаємодією між сторонами соціального діалогу - найманими працівниками, роботодавцями і державними органами виконавчої влади та місцевого самоврядування, насамперед, з питань трудої діяльності та соціального захисту громадян. Ця взаємодія відбувається на рівні підприємств, регіонів, галузей та держави, і залежно від наявності відповідних суб'єктів та предмет діалогу має дво- чи тристоронній характер.

Права та інтереси найманих працівників традиційно представляють професійні спілки, що відповідає загальносвітовій практиці. Право громадян на участь у профспілках гарантоване Конституцією України (ст. 36), Конвенцією МОП № 87 про свободу асоціації та захист прав на організацію (1948 р.), Пактом ООН про економічні, соціальні і культурні права (1966 р.), Європейською соціальною Хартією (1966 р.), ратифікованою Україною (2006 р.).

За роки реформ українські профспілки зменшили свою чисельність на 11 млн. членів, і тенденція до скорочення зберігається, на що головним чином впливають міграція, структурні зміни в економіці і, відповідно, на ринку праці та глобалізація.

Сторону роботодавців представляють власники підприємств безпосередньо, а найчастіше уповноважені ними органи чи фізичні особи, які відповідно до законодавства здійснюють право найму і використання робочої сили та інші функції з управління та організації виробництва.

З метою представництва і захисту своїх прав та інтересів роботодавці можуть на засадах добровільності і рівноправності утворити організацію роботодавців, яка, як і профспілка, є громадською неприбутковою

організацією, а організації роботодавців, у свою чергу, утворити об'єднання роботодавців чи вступити до них. Право роботодавців на свободу об'єднання захищене законом.

Втім, з часу, що пройшов від прийняття Закону України «Про організацію роботодавців», однією з проблем соціального діалогу в Україні сьогодні залишається недостатня структурованість та активність сторони роботодавців, що у певних випадках суттєво ускладнює його реалізацію, особливо на регіональному та галузевому рівнях. Зокрема, проблема ідентифікації власника і наявності у його представників необхідних повноважень часто є стримуючим фактором у процесі колективних переговорів.

Держава як суб'єкт соціально-трудових відносин виступає, як правило, у двох іпостасях: вона є роботодавцем і здійснює управління об'єктами державної власності, і також виконує іншу важливу функцію – створення законодавчих актів, спрямованих на регулювання відносин між усіма суб'єктами та є гарантом дотримання їх прав арбітром.

У системі соціально-трудових відносин держава представлена органами виконавчої влади і органами місцевого самоврядування.

На державному рівні виконавча влада представлена Кабінетом Міністрів України, Фондом державного майна України, міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади.

Координацію представників центральних органів виконавчої влади здійснює Міністерство праці та соціальної політики як головний орган з питань функціонування і розвитку системи соціального діалогу в країні.

На галузевому рівні інтереси держави представляють міністерства, відомства, державні виробничі об'єднання, наділені відповідними повноваженнями щодо участі у соціально-трудових відносинах. Переважно – це участь в укладанні галузевих угод, проведення консультацій, обмін інформацією з іншими сторонами.

На адміністративно-територіальному рівні сторону держави традиційно представляють обласні та районні державні адміністрації, які беруть участь у колективних переговорах як партнери однієї угоди і формують, як окрема сторона, обласні ради соціального партнерства, обласні правління Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування з тимчасової втрати працездатності. У деяких регіонах у договірному регулюванні соціально-трудових відносин беруть участь органи місцевого самоврядування.

На виробничому рівні інтереси держави в соціально-трудовах відносинах представляють уповноважені органи та особи, які здійснюють управління державною власністю і наділені правом найму на роботу. Головним органом, який здійснює управління державною власністю в акціонерних товариствах, є Фонд державного майна та його регіональні відділення.

Важливою формою діалогових відносин суб'єктів соціально-трудовах відносин на різних рівнях є колективні переговори та консультації, предметом яких є у широкому плані - узгодження інтересів сторін у процесі вироблення та реалізації соціально-економічної політики держави, а у більш вузькому змісті – питання розвитку вітчизняного виробництва, зайнятості, оплати й умов праці, соціального захисту працівників та членів їх сімей. У забезпеченні ефективної взаємодії сторін соціального діалогу значну роль відіграють Генеральні угоди, що укладаються на державному рівні з 1991 р.

Існуючі механізми договірного регулювання колективних трудових відносин на галузевому рівні сьогодні мають певні перешкоди, пов'язані з недостатньою сформованістю галузевих організацій роботодавців, відсутністю чіткого механізму визначення сфери дії галузевих угод. Крім того, перехід на міжнародні стандарти статистики (стандарт поширення даних Міжнародного валютного фонду), що здійснюється Україною на виконання відповідної Державної програми, в деяких випадках призводить до руйнування існуючих механізмів соціального діалогу, оскільки класифікації

галузей народного господарства та видів економічної діяльності мають істотні відмінності. У той самий час учасники або сторони соціального діалогу як інституції були утворені раніше саме за галузевою ознакою.

Експерти МОП відокремлюють три головних недоліки у сфері договірною регулювання колективних трудових відносин в Україні:

- «відсутність структурованих організацій роботодавців приватного сектора, бізнесу;
- недостатньо структурований процес соціального діалогу, його поляризація (він реалізується на загальнодержавному рівні та на підприємстві);
- суперечність у законодавстві не лише з соціально-трудова, а й економічних відносин, якою регулюються підприємницькі стосунки» [171].

Сучасний стан соціально-трудова відносин відображає суперечності між ціною та вартістю робочої сили, між інтересами найманих працівників та роботодавців, а також відображає наявні деформації трудових цінностей, рівень конфліктності у суспільстві внаслідок недосконалої державної політики, яка понад десятиріччя проводилася ціною соціальних втрат.

Суттєвим недоліком соціально-трудова відносин, який перешкоджає розвитку трудового потенціалу, є значний підрив законодавчо прийнятих трудових прав, гарантій, вимог від рівня їх фактичної реалізації. Основні проблеми, пов'язані з соціально-трудова сферою підприємств, проявляються, як правило, у характері трудових відносин і особливостях соціального клімату в трудових колективах. Найбільша напруга спостерігається в колективах у той час, коли відбувається найбільше падіння реальної заробітної плати. Всі ці проблеми залишаються нагальними, хоча останнім часом у цій сфері спостерігаються певні, хоча й незначні, але позитивні зрушення. Продовжується тенденція підвищення ефективності використання робочої сили на виробництві, зростання відпрацьованого робочого часу та зменшення його втрат. Значення профспілкових комітетів на підприємствах значно знизилось, і на цьому етапі вони практично не

виконують одну з найважливіших своїх функцій - захисту прав працівників. Новостворювані підприємства часто відмовляються від утворення профспілкових організацій, що знижує ефективність роботи та укладання колективних договорів і їх виконання. Ґрунтовна підготовка, затвердження і контроль виконання колективних договорів, надання їм великого значення сприяють позитивним змінам у соціально-трудових відносинах на підприємстві, встановленню доброго психологічного клімату в колективі тощо. Така ситуація пов'язана з багатьма обставинами, зокрема у багатьох трудових колективах залишається формальне ставлення до колективних договорів. Це пов'язано з тим, що не відбулись кардинальні зміни у психології працівників щодо їх участі в управлінні виробництвом. Акціонери, що не входять до керівного складу не в змозі впливати на прийняття управлінських рішень.

Таке положення у соціально-трудо́вій сфері викликає незадоволення людей, спричиняє виникнення конфліктів.

Тобто система договірних відносин між роботодавцями та найманими працівниками ще не стала у повній мірі ефективним механізмом регулювання трудових відносин. Такий стан справ у соціально-трудо́вих відносинах на підприємствах вказує на те, що реальний поворот реформ до соціальної зорієнтованості йде вкрай повільно, невизначено, суперечливо. Виникає необхідність розробити нові підходи вирішення ряду проблем, а також механізмів реалізації соціальних заходів у сфері оплати та охорони праці, ефективної зайнятості.

Серед напрямів удосконалення соціально-трудо́вих відносин досить важливим є:

- розвиток виробничої демократії, що полягає у ширшому залученні працівників до прямої участі в управлінні виробництвом, залученні працівників до різних форм колективної організації праці з елементами самоуправління;

- забезпечення органічної вбудованості соціально-трудових відносин в загальну структуру державної соціальної політики.

У ситуації, що склалася в Україні, державні методи регулювання соціально-трудових відносин повинні бути наступними:

- врегулювання оплати праці працівників бюджетної сфери;
- запровадження єдиного відсотка прибуткового податку для працівників усіх форм власності;
- зменшення навантаження з нарахувань на заробітну плату;
- коригування оплати праці працівників, професії яких єдині для всіх галузей;
- зменшення рівня безробіття;
- підвищення рівня життя населення.

Складовою глобальних змін у соціально-трудовій сфері є трансформація зайнятості, а саме – модифікація традиційних та виникнення абсолютно нових її форм. Ці зміни активно впливають на основні параметри ринку праці (попит, пропозицію, ціну робочої сили, появу нових суб'єктів та інститутів тощо).

Радикальні зміни в інституті зайнятості – це об'єктивна відповідь економічної системи та її соціально-трудової складової на виклики динамічних змін - технологічних, організаційних, мотиваційних, демоекономічних, споживчих тощо. Водночас це є свідченням розвитку відносин постіндустріальної економіки (економіки знань) у функціонуванні сучасного ринку праці. Нова ієрархія факторів економічного розвитку, інтенсивне впровадження нових прогресивних технологій і, передусім, інформаційно-комунікаційних, все більше зумовлюють як трансформацію форм зайнятості, так і зростання вимог до суб'єктів трудової діяльності [168].

В Україні, як і в більшості країн світу, також відбувається глибинна трансформація зайнятості. Йдеться про зміну її основних форм, видів та змісту. Вже сьогодні принциповими інноваціями у сфері зайнятості можна вважати лізинг персоналу, дистанційну зайнятість, нестандартні графіки

робочого часу тощо. Нової якості набуває гнучкість ринку праці у різноманітних її формах та проявах. Зазначені процеси у сфері зайнятості суттєво впливають на соціально-трудову сферу, адже під їх впливом змінюється як структура, так і зміст соціально-трудових відносин.

Можна виокремити низку взаємопов'язаних процесів, які відбулися у світовій практиці за останні 10-15 років і набувають усе більших масштабів, інтенсивності, змінюють зайнятість і усталені параметри ринку праці, а саме:

- поширення нових, нестандартних форм зайнятості і моделей організації робочого часу;
- посилення диференціації сегментів ринку праці під впливом нової ієрархії факторів виробництва;
- підвищення гнучкості та мобільності сегментів ринку праці, орієнтованих на інтелектуально та інформаційно-насичені технології;
- зміщення акцентів на якість трудового потенціалу, а отже, на якість освіти, навчання упродовж життя;
- формування і розвиток нових компетенцій, що їх потребує економіка знань;
- зміна багатьох компонентів соціально-трудових відносин на всіх рівнях ієрархічної структури суспільства.

Зазначені зміни стосуються як форми, так і змісту відносин у сфері праці. Складовою цих змін є масове застосування атипових трудових договорів (контрактів), як наслідок, з одного боку - це підвищення гнучкості ринку праці, а з іншого – формування нової якості робочої сили. За цих умов нагальною стає індивідуалізація соціально-трудових відносин.

Теоретико-методологічні і прикладні аспекти трансформації інституту зайнятості є результатом застосування нестандартних (нетипових) її форм та впровадження нових моделей організації робочого часу. Саме ці взаємопов'язані процеси чи не найбільше впливають на інститут зайнятості та змістові характеристики соціально-трудових відносин.

Ю. Гардавський, В. Гімпельсон, Т. Заславська, С. Казес, Р. Капелюшников, А. Колот, А. Нешпорова, Т. Петрушина, Р. Ривкіна, М. Туленков присвятили свої дослідження відносинам різноманітних, зокрема, нетипових форм зайнятості на ринку праці.

Відносини зайнятості в Україні за радянських і пострадянських часів відображали модернізаційні зміни соціальних відносин, що супроводжували діяльність головних акторів суспільства у вигляді відповідних моделей.

Модель відносин зайнятості в Україні за радянських часів характеризувалась відсутністю офіційного ринка праці, наявністю єдиного роботодавця (уособленого державою), майже «довічним» працевлаштуванням на одному робочому місці (що кваліфікувалось як суспільнонабута цінність), відсутністю соціальних амортизаторів, наприклад, профспілок, що захищають зайнятість як один з економічних інтересів (своїх членів – найманих працівників) й інших організацій громадянського суспільства тощо.

Радянські підприємства були надійно захищені від впливу кон'юнктури світових ринків шляхом планово-централізованої організації виробництва. Жорстке регулювання зайнятості надавало високий рівень захищеності та стабільності працівникам, навіть за рахунок «роздутих» штатів.

За радянських часів гнучкі форми зайнятості були винятковими та обмежувались лише представниками творчих і вільних професій. З кінця 1980-х років гнучкі форми зайнятості стали більш розповсюдженими та доступними для більшої кількості категорій, особливо за рахунок кооператорів [61, с. 86].

З початком політичних і соціально-економічних реформ відбулись значні зміни, які зазнали ринки праці адміністративно-командних економік, що раніше існували в Центральній та Східній Європі й Центральній Азії.

Модель відносин зайнятості в Україні за пострадянських часів за спрощеною схемою складалась у два етапи. Перший етап характеризувався намаганням переходу до ринкових відносин, приватизацією державної власності, всеохоплюючим «роздержавленням», коли держава поступово

«віддавала» більшість своїх функцій як арбітр і роботодавець, паралельно створюючи державну службу зайнятості. Саме у той час народжуються соціальні амортизатори як певні запобіжники тиску роботодавця на найманого працівника: офіційні профспілки намагаються прилаштуватися до нових процесів, з'являються нові профспілки (альтернативні), створюються громадські організації, наприклад, Український координаційний комітет сприяння зайнятості населення, організації роботодавців та їх об'єднання тощо. Запрацював ринок праці, відносини зайнятості починають комерціалізуватися у вигляді послуг приватних організацій. Створено повну інфраструктуру ринкової економіки, властивої саме для українських реалій життя, на засадах олігархічного капіталу.

Саме на другому етапі на ринку праці країни з'являються гнучкі (нетипові) і (нестандартні) форми зайнятості, завдяки яким капітал намагається мінімізувати свої витрати і без того дешеvu робочу силу за допомогою запозичених, завдяки глобалізації, технологій впровадження «гнучкої зайнятості». Поширення гнучких форм праці відповідало потребі роботодавців налагодити виробничий процес, та врегулювати витрати відповідно до ринкових умов.

Структурні зміни зайнятості пов'язані з переходом від індустріалізму до постіндустріалізму. Який у пострадянських економіках зачепив найбільш динамічні (завдяки швидкій реакції) структурні елементи, зокрема, зайнятість.

Під гнучкими формами розуміють трудові контракти з обмеженою тривалістю (з фіксованим строком дії та короткострокові контракти), роботу за агентськими угодами (роботу на фіксований короткий період, надану через кадрові агенції), часткову зайнятість, зайнятість на кількох робочих місцях та трудові угоди між сторонами на певний вид роботи чи діяльності. Останні дві форми особливо тісно пов'язані з неформальною зайнятістю [64, с. 48].

З точки зору В.Є. Гімпельсона, Р.І. Капелюшнікова, набір нестандартних (нетипових, атипових) форм зайнятості охоплює: неповну

зайнятість (part-time employment); понад нормовану зайнятість (overtime employment); тимчасову зайнятість на основі трудових договорів, розрахованих на певний строк (temporary or fixed-term employment); випадкову зайнятість (casual employment); зайнятість на основі договорів цивільно-правового характеру (contract work); зайнятість у компаніях, що здійснюють лізинг персоналу (temporary work agencies); вторинну зайнятість (secondary employment); неформальну зайнятість (informal employment), до якої належить зайнятість індивідуальним (неінкорпорованим) підприємництвом; зайнятість з найму у фізичних осіб; зайнятість у домашньому господарстві виробництвом товарів для подальшого продажу; зайнятість у формальному секторі, що не реєструється [103].

До нетрадиційних форм зайнятості, які набувають дедалі більшого поширення на світовому ринку праці, належать: зайнятість на умовах неповного робочого часу або неповна зайнятість; зайнятість на умовах строкових трудових договорів; тимчасова, непостійна зайнятість, а також запозичена праця; вторинна зайнятість; дистанційна зайнятість; зайнятість на основі договорів цивільно-правового характеру; неформальна зайнятість, а також самозайнятість; нереєстрована зайнятість у формальному секторі.

Слід враховувати, що межі між різними формами нестандартної зайнятості є розмитими та рухомими. Що ж стосується самого поняття «нестандартна зайнятість», то, визначаючи його сутність і характерні риси явища, більшість дослідників ринку праці і зайнятості цілком виправдано відштовхуються від протилежного, а саме – дефініції стандартної зайнятості. Під останньою розуміється зайнятість за наймом у режимі повного робочого дня на основі безстрокового трудового договору.

Довгостроковим і глибинним джерелом нестандартної зайнятості є симбіоз двох факторів, що діють у просторі й часі. Йдеться про те, що зростаюча потреба роботодавців (попит на нетипову зайнятість) поєднується з одночасною трансформацією пропозиції праці. Серед чинників, що продукують підвищення попиту на нетипову зайнятість, виділимо:

- структурні зрушення у процесі переходу від масового конвеєрного виробництва до виробництва, що притаманне постіндустріальній економіці (економіці знань);

- посилення глобальної конкуренції;

- значне розширення сектору послуг;

- небували масштаби застосування інформаційних та комунікаційних технологій;

- наростання гнучкості ринку праці і виробництва.

Зміни у структурі пропозиції робочої сили стимулюються дією таких чинників:

- зростаюче залучення жінок, молоді, у тому числі студентів, до активного економічного життя;

- підвищення добробуту домогосподарств;

- комп'ютеризація та зростання технічного оснащення домогосподарств;

- поступове перетворення «людини економічної» на «людину творчу»;

- підвищення значущості нематеріальних мотивів у поведінці людей та їх життєдіяльності загалом.

Статистичні дані, матеріали спеціальних досліджень свідчать, що поширення нестандартної зайнятості є характерним для всіх країн світу. Як зазначають російські дослідники цієї проблематики В. Гімпельсон і Р. Капелюшников, розширення масштабів нестандартної зайнятості – це не короткотривала аномалія і не політичний прорахунок, які можна усунути за допомогою відповідних «правильних» законів або інших заходів державної економічної політики. Тут проявляється глобальна тенденція, що має глибоке соціальне, економічне, політичне та технологічне коріння.

Поширеною формою нестандартної зайнятості є зайнятість на умовах неповного робочого часу, про масштаби якої свідчать такі дані: за матеріалами Міжнародного бюро праці, у 2006 році в країнах Європейського Союзу – 15 (Австрія, Бельгія, Велика Британія, Греція, Данія, Ірландія,

Іспанія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Німеччина, Португалія, Фінляндія, Франція, Швеція) - одне з п'яти робочих місць було робочим місцем з неповною зайнятістю.

Працівники, які перебувають у стані тимчасової зайнятості, мають, як правило, гірші умови роботи порівняно з тими, що працюють на умовах постійного трудового договору. Це проявляється у нижчій заробітній платі, відсутності гарантій зайнятості, звуженні соціального забезпечення, обмеженому доступі до програм професійного розвитку і кар'єрного зростання, мізерних соціальних послуг, що їх надає підприємство, труднощах з отриманням кредитів на житло тощо.

До позитивних рис тимчасової зайнятості можна віднести те, що перспективному працівникові вона надає шанс отримати постійну роботу. Наприклад, якщо молодий працівник продемонструє свої здібності, отримає практичний досвід, то роботодавець буде зацікавлений продовжити термін дії трудового договору з таким працівником. У країнах ЄС – 15 протягом 1995-2001 рр. третина працівників, які мали тимчасові контракти, дістали можливість перейти на постійні умови найму.

Вагомою складовою трансформації трудових відносин останнім часом стала дистанційна зайнятість. Масштаби і темпи поширення дистанційної зайнятості у розвинутих країнах світу є значними і мають тенденцію до прискорення. За наявними оцінками, у європейських країнах частка працівників, що можуть перебувати у стані дистанційної зайнятості становить від 10 до 22 % загальної чисельності зайнятих.

Нині консенсусу в розумінні основних рис та ознак дистанційної зайнятості в науковому співтоваристві поки не існує. Так само, як не досягнуто згоди з питань, які характеристики має містити це поняття. Форми застосування дистанційної зайнятості надзвичайно різноманітні, а хаотичність і швидкість поширення цього явища тягне за собою появу нових термінів і понять.

У науковій літературі набули нові поширення два поняття – «телеробота» і «теледоступ». Термін «телеробота» (telework) використовується як синонім до поняття «теледоступ до робочого місця» і застосовується в Європі, а «теледоступ» (telecommuting) здебільшого використовується в США. У 1990 році МОП запропонувала тлумачити телероботу як «діяльність на віддаленому від офісу чи виробництва робочому місці завдяки новим комунікаційним технологіям» [168].

Звернімося й до визначення телероботи, що його запропонував Конгрес професійних спілок Великої Британії, - це дистанційна робота, що здійснюється за допомогою інформаційних і телекомунікаційних технологій.

Можна навести низку інших визначень телероботи, які є однотипними: в усіх наголошується на двох ключових характеристиках телероботи – наявність певної відстані від класичного, традиційного місця роботи і використання інформаційно-комунікаційних технологій.

Вважаємо, що для комплексної характеристики даної форми зайнятості більш доцільним є використання не термінів «теледоступ», «телеробота» тощо, а поняття «дистанційна зайнятість». У трактуванні Г.І. Салахєєвої, дистанційна зайнятість – новий вид зайнятості, формами вияву якого є низькокваліфікована робота вдома, кваліфікована робота вдома та мобільна дистанційна робота. Г.І. Салахєєва до переваг цієї форми зайнятості зараховує економію часу і грошей на проїзд до місця роботи, гнучкий графік роботи, появу нових трудових перспектив для людей з обмеженими можливостями, забезпечення засобів існування для тих громадян, які не можуть знайти традиційного місця роботи, а також ефективний спосіб зниження рівня безробіття.

Основними характеристиками дистанційної зайнятості є віддаленість робочого місця, ненормований робочий час, віртуальність середовища, у якому протікає трудова діяльність, використання інформаційних та комунікаційних технологій, гнучкість соціально-трудоких відносин.

До першочергових завдань задля забезпечення легітимності дистанційної зайнятості та створення умов для її ефективного застосування слід віднести:

- унормування статусу та прав дистанційно зайнятих працівників;
- урахування специфіки організації праці дистанційно зайнятих працівників та захисту їхніх інтересів у практиці колективно-договірного регулювання соціально-трудових відносин (соціального діалогу);
- встановлення відповідальності роботодавців за умови та безпеки праці дистанційно зайнятих працівників;
- уведення моніторингу та контролю діяльності у цій сфері зайнятості;
- коригування державної політики зайнятості з урахуванням специфіки електронного сегмента ринку праці;
- активізацію досліджень, що мають науково опрацювати інституціональні засади розвитку дистанційної зайнятості у контексті захисту прав та інтересів суб'єктів соціально-трудових відносин на даному сегменті ринку праці.

На ринку праці багатьох країн світу вже тривалий час застосовується нетипова форма зайнятості, що отримала назву запозиченої праці. У дещо спрощеному трактуванні, запозичена праця – це форма нетипової зайнятості, яка передає цього працівника в розпорядження іншого роботодавця.

Поширення інституту запозиченої праці тісно пов'язане з розвитком агентств зайнятості, які, власне, надають послуги у цій сфері. Спочатку агентства зайнятості обслуговували малі підприємства, перебираючи на себе надання послуг з оренди робочої сили за певну винагороду для виконання допоміжних функцій: охорона приміщень, їх прибирання, кур'єрське обслуговування тощо. Згодом агентства зайнятості значно урізноманітнили свої послуги та розширили їх масштаби. Наприклад, у США різні обслуги послуг, що їх надають агентства зайнятості, перевищують \$250 млрд. Цьому сприяв розвиток законодавчої бази на національному та міжнародному рівнях, яка визначила послуги із запозиченої праці як окремий вид діяльності

та унормувала діяльність агентств зайнятості. У 1997 році на 85-й сесії МОП було прийнято Конвенцію № 181 та затверджено Рекомендацію № 188, предметом яких є діяльність приватних кадрових агенцій.

Послуги запозиченої праці у світі зростають у середньому на 20-25 % за рік, а кількість фірм, які спеціалізуються на таких послугах, збільшується у півтора рази. У США, наприклад, послуги із запозиченої праці нині надають 2 тис. фірм, що за обсягом становить понад 25 % кадрового ринку країни. Завдяки фірмам, що надають послуги із запозиченої праці, у США працевлаштовується близько 10 млн. чоловік, а в країнах ЄС – майже 7 млн. чоловік. У Європі найбільша частка працівників, зайнятих за контрактами запозиченої праці, має місце в Ірландії, Греції, Італії.

У зарубіжній та вітчизняній практиці використовують кілька видів (схем) застосування запозиченої праці, а саме: лізинг персоналу, аутстафінг персоналу, аутсорсинг персоналу.

У науковців поки що немає єдиного тлумачення поняття «лізинг персоналу». Лізинг персоналу З. Прохоров розглядає як форму тимчасового або строкового залучення персоналу зі сторони. На думку А. Піскунова, лізинг персоналу передбачає такий метод використання людських ресурсів, який полягає у наданні однією організацією в розпорядження іншої (фактичного роботодавця) фахівців необхідного профілю та кваліфікації для виконання певних функцій на користь цієї організації. За визначенням А. Решетнікової, лізинг персоналу – це новий вид бізнесу, який, з одного боку, забезпечує ринок праці кваліфікованими фахівцями, тобто задовольняє потреби певного сектору економіки, а з другого – приносить прибуток. Існує й визначення лізингу в соціально-трудої сфері як форми використання будь-якого нематеріального активу стороною, що не володіє цим активом у повному обсязі.

Згідно з нормами світової законодавчої практики лізинг у соціально-трудої сфері має властивості платності, багатоциклічності та терміновості.

Водночас лізинг персоналу є надзвичайно складним поєднанням орендних кредитних відносин та посередництва.

Використання роботодавцями різноманітних схем лізингу персоналу зумовлено певними перевагами цієї форми залучення персоналу, серед яких основними є такі:

- можливість набору необхідної кількості персоналу певних якісних характеристик у найкоротший термін;
- скорочення адміністративних та деяких інших витрат на ведення кадрового діловодства, бухгалтерського обліку тощо.;
- зниження витрат на тимчасове залучення висококваліфікованих фахівців;
- можливість мінімізувати витрати, пов'язані з оподаткуванням фонду оплати праці;
- залучення потрібної кількості персоналу відповідно до сезонності виробництва.

Утім застосування роботодавцем набору різних схем лізингу має й свої недоліки, які будуть розглядатися далі.

Різновидом запозиченої праці є аутсорсинг персоналу. Останній розшифровується буквально як «залучення персоналу». Суть цієї схеми запозичення полягає в тому, що організація передає одну або кілька своїх непрофільних функцій іншій організації на засадах цивільно-правової угоди. Організаційно-економічний механізм аутсорсингу є таким: працівники перебувають у штаті організації – надавача персоналу, виконують свої трудові функції, обслуговуючи організацію – замовника персоналу. Наприклад, на підставі цивільно-правової угоди одна організація (що надає персонал) виконує в іншій організації (що його замовляє) такі функції, як охорона приміщень, їх прибирання, обслуговування комп'ютерних мереж тощо.

Аутсорсинг, як вид запозиченої праці, виник у США та згодом поширився практично на всі країни світу. Але потенційні можливості,

переваги та недоліки аутсорсингу належним чином ще не досліджені, а для практики його застосування характерним є домінування методу спроб і помилок. Поверхневими є оцінки науковців щодо доцільності застосування цієї інновації на ринку праці. Західні фахівці надають переважно позитивну оцінку аутсорсингу персоналу, який здатен, на їхню думку, забезпечити зниження видатків на утримання персоналу, передати супутні ризики компанії - провайдеру робочої сили, досягти вищої ефективності роботи залучених підрозділів. Оцінки вітчизняних фахівців щодо переваг аутсорсингу та доцільності його поширення на українському ринку праці є стриманішими, оскільки, як свідчать результати досліджень, відбувається масове порушення прав працівників, погіршення їх соціальної захищеності тощо.

До нових, нетипових форм зайнятості належить і аутстафінг персоналу, що, як уже зазначалося, є складовою інституту запозиченої праці. Аутстафінг – оформлення у штат спеціалізованого агентства співробітників, що працюють у компанії, котра з тих чи інших причин не має наміру утримувати цей персонал у себе. Організаційно-економічний механізм аутстафінгу є таким:

1. Компанія-замовник виводить за межі штату частину своїх співробітників та передає їх кадровому агентству;

2. Агентство формально виконує для працівників функції роботодавця, але фактично вони й далі працюють у тій самій компанії.

3. Як роботодавець, кадрове агентство виконує весь спектр притаманних функцій:

- укладає трудові контракти з персоналом та виконує усі функції, що пов'язані з їх реалізацією;

- веде кадрове діловодство;

- здійснює відрахування у фонди соціального страхування та утримує податок з прибутків фізичних осіб;

- оформляє лікарняні листи, відпустки;

- надає необхідні довідки тощо.

Отже, у межах організаційно-економічного механізму запозиченої праці в цілому можна виокремити класичну та інші технології наймання й використання запозичених працівників. Класична технологія запозичення у цій царині є такою.

Спеціалізована фірма (агентства зайнятості) набирає у свій штат працівників для виконання замовлень, які надходять від підприємств та іноді від фізичних осіб, на послуги цих працівників. Агентство зайнятості, надаючи послуги згідно зі статутними документами, передає працівників підприємству-замовнику в оренду на певний період та на визначених умовах. Ця форма запозичення має назву «лізинг персоналу». Для агентства зайнятості надання послуг з лізингу персоналу – це вид підприємницької діяльності, що приносить прибуток. Інші технології запозичення персоналу та його використання (аутсорсингу, аутстафінг) є модифікацією зазначених раніше відносин між трьома сторонами – агентством зайнятості, підприємством-замовником, працівником.

Міжнародні експерти з проблем ринку праці до переваг цієї форми зайнятості відносять:

- використання робочої сили на умовах запозичення дозволяє підприємствам швидко замінювати працівників, які відсутні з тих чи інших причин (відпустка, відрядження, хвороба тощо);

- запозичення дозволяє мати потрібну кількість працівників для оперативного виконання виробничих завдань (термінових, непередбачуваних, пов'язаних із сезонністю тощо);

- така форма залучення до роботи дає змогу гнучко змінювати кількісний і якісний склад працівників за різких коливань економічної кон'юнктури, наприклад, під продажу товарів, обслуговування міжнародних спортивних змагань, форумів, фестивалів тощо;

- запозичення персоналу на умовах, узгоджених з агентством зайнятості, дозволяє не в усіх, але в багатьох випадках оптимізувати витрати на персонал.

Міжнародні експерти з питань зайнятості справедливо називають і недоліки запозичення персоналу, які існують, коли роботодавець:

- а) прагне будь-що досягти економії витрат за статтею «заробітна плата»;
- б) намагається «урізати» соціальний пакет;
- в) прагне запозичення праці як засобу внесення розбрату в колектив;
- г) хоче посилити експлуатацію працюючих;
- г) намагається уникнути певних зобов'язань, що випливають з чинних законодавчих та договірних актів;
- д) планує використати певні схеми ухиляння від сплати податків;
- е) прагне економії за рахунок урізання соціальних гарантій, що їх мають постійні працівники.

Практика застосування запозиченої праці в Україні теж має свою історію та тенденцію до стрімкого розвитку. На перших етапах попит на працівників запозиченої праці формувався в основному з боку компанії з іноземним капіталом. Останніми роками під впливом загальносвітових тенденцій розвитку ринку праці та перманентних фінансових і економічних криз попит на послуги запозиченої праці набув неабияких масштабів, незважаючи на те, що ані трудове законодавство, ані інші галузі права не містять спеціальних норм, що мали б регулювати сферу запозиченої праці. Втім, і нині основними замовниками послуг запозиченої праці на українському ринку залишаються іноземні компанії або компанії з часткою іноземного капіталу.

Розвиток інституту запозиченої праці стримується через низку нерозв'язаних проблем організаційного та правового характеру. Залишаються недостатньо дослідженими механізми взаємодії суб'єктів запозиченої праці, їхні права та обов'язки, договірні засади відносин у цій сфері, способи

розв'язання конфліктів тощо. Далеко не розв'язаними залишаються організаційно-правові питання регулювання діяльності агентств зайнятості. Вітчизняне трудове законодавство не містить норм щодо використання запозиченої праці, проте і не забороняє її застосування.

Відносна новизна цієї проблематики для України потребує її наукового опрацювання і водночас критичного аналізу та адаптації зарубіжного досвіду до реалій вітчизняної економіки. Особливої уваги потребує дослідження таких проблем, як ліцензування агентств зайнятості, унормування статусу та прав працівників, які підпадають під інститут запозиченої праці, забезпечення охорони праці, технологія діяльності агентів зайнятості тощо.

В інтересах набуття правового статусу інститутом запозиченої праці вважаємо за потрібне:

- ратифікувати Конвенцію МОП № 181 «Про приватні агентства зайнятості» (1997 р.);
- ухвалити Закон України «Про захист прав працівників, яких наймають приватні агентства зайнятості з метою надання послуг третім особам»;
- використовувати у вітчизняній практиці норми, що містяться у Рекомендації МОП № 188 «Про приватні агентства зайнятості» (1997 р.).

І, насамкінець, акцентуємо увагу на тому, що нестандартні форми зайнятості, як і інші складові трансформації інституту зайнятості, – це багатопланові, багатовекторні, складні соціально-економічні явища сьогодення. Їх не можна оцінювати однозначно лише позитивно. Водночас вони не несуть на собі неодмінно негативний відбиток і не мають піддаватися суспільному осуду, призупиненню, обмеженню подальшого розвитку, дискредитації тощо. Ці явища закономірно впливають з реалій сучасного економічного і соціального розвитку, є віддзеркаленням, проекцією нової економіки на ринок праці. Ряд науковців вважають, що стандартна форма зайнятості, стандартна організація ієрархічних соціально-трудоких відносин є «історичною аномалією», тоді як різноманітні форми нестандартної зайнятості слід розглядати як загальне правило. Неупереджений аналіз стану

і закономірностей розвитку соціально-трудової сфери та сучасної економічної системи в цілому не дає переконливих доказів стосовно вичерпання потенціалу стандартної зайнятості та умов її застосування. Більше того, такий аналіз свідчить про передчасність застосування багатьох атипових форм зайнятості через брак належних умов для їх упровадження.

Сьогодні політика зайнятості повинна бути спрямована на встановлення і підтримання ефективних трудових відносин. У ній, на нашу думку, є необхідність відображення таких моментів:

- національне законодавство та практика трудових відносин мають сприяти зміні статусу зайнятості працівників з тимчасового (строкового) на постійний у тих випадках, коли робота, яку виконує працівник, має постійний характер;

- умови тимчасової зайнятості (строкові трудові договори, контракти) не повинні застосовуватися до працівників, які зайняті на постійній основі, чи виконують роботу, що не є тимчасовою за своїм характером;

- уряду слід забезпечити розробку та реалізацію заходів, спрямованих на запобігання втрати працівниками індивідуальних чи колективних трудових прав внаслідок дій, що супроводжують процеси змін в організації виробництва та праці, реструктуризації, приватизації підприємств, таких, як: поділ підприємства на частини, виділення з його структури нових юридичних осіб та ін.;

- необхідно створити національні правові механізми забезпечення ідентифікації роботодавця та перевірки наявності у нього відповідних повноважень на укладення індивідуального або колективного трудового договору;

- підвищення якості освітньої та професійної підготовки населення шляхом впровадження концепції освіти впродовж життя, забезпечення доступності освіти для населення, створення сучасних систем безпосереднього навчання на виробництві тощо.

Формування механізмів консультацій, попередження і вирішення спорів та/або адміністративні процедури визначення статусу працівників у сфері зайнятості мають стати важливою складовою національної системи трудових відносин.

Національні органи з питань праці мають проводити роботу щодо збирання статистичних даних, виявлення секторів і професійних груп з високими рівнями прихованої зайнятості, розробляти заходи щодо їх запобігання, рекомендації для працівників та роботодавців з питань регулювання трудових відносин і визначення статусу зайнятості.

Необхідним є удосконалення бази даних державних статистичних спостережень, яка має ефективно використовуватися не тільки для оцінки стану договірного регулювання колективних трудових відносин, а й для визначення його впливу на якісні характеристики зайнятого населення, як-от: рівень доходів, кваліфікації, конкурентоспроможності та інші індикатори людського розвитку.

Всесвітні тенденції зайнятості, що набули поширення в Європі, повинні стати орієнтиром для поступального руху України до світової господарської економічної системи визначальним напрямом трансформації національної системи працевлаштування [63].

Проголошений у європейській Стратегії зайнятості перехід до економіки знань базується на поєднанні наступних основних елементів, які безпосередньо впливають на зайнятість:

1. Інформаційні й комунікаційні технології, через розвиток яких підвищується швидкість обробки даних й інформації. Ці технології змінюють функціональне наповнення багатьох видів діяльності в економіці, а отже, вносять зміни в професії і залежать від переробки інформації.

2. Освіта й людський капітал. Цей аспект орієнтований на знання діяльності виробництва, наголошує на належному рівні підготовки та кваліфікації зайнятих працівників.

3. Нововведення та інновації. Знання стають самостійним товаром,

тому що сьогодні вони є визначальною структурною одиницею у вартості товарів і послуг. Отже, в цих умовах підвищується значимість і вартість живої праці, адже саме люди є носіями інтелектуального потенціалу [63].

Можна стверджувати, що перспективні напрями державної політики у сфері зайнятості мають враховувати імперативи та тенденції інформаційного типу розвитку, що визначається з наближення до економіки знань.

Специфіка обраної державою інноваційної моделі розвитку визначає перспективи зайнятості, особливості створення системи високопродуктивних робочих місць, розвиток інших видів діяльності, стратегію, тактику та сценарії здійснення політики зайнятості на державному і регіональному рівнях. Діяльність вітчизняного сектору бізнесу в розробці питання створення робочих місць науково-дослідного та інженерно-технологічного профілю має відчутно й гарантовано стимулюватися відповідною податковою політикою держави.

Адже стимулювання малого та середнього бізнесу визнано в усьому світі ефективним способом вирішення проблем економічного зростання та зайнятості [36, с. 85].

Його переваги порівняно з великим акціонерними корпораціями полягають у гнучкості та швидкому реагуванні на зміни ринку, незначній потребі у грошових та матеріальних ресурсах і високому потенціалі поглинання робочої сили. Здатність малого та середнього підприємництва створювати нові робочі місця є особливо важливо для України, оскільки ситуація на її ринку праці продовжує залишатися складною.

Для більш оперативного реагування ринку праці на потреби малого та середнього бізнесу в трудових ресурсах мають бути, на нашу думку, реалізовані такі заходи: створити при центрах зайнятості населення регіональні, а при Міністерстві соціальної політики України загальнонаціональний депозитарій вільних вакансій у сфері економічної діяльності, що дало б можливість оперативно працевлаштовувати вільну робочу силу з трудонадлишкових регіонів, особливо на сезонні роботи в

сільськогосподарський, транспортний, туристичний, торговельний сектори малого та середнього бізнесу; організувати моніторинг і контролінг розвитку підприємництва з метою оцінки ефективності формування приватного сектора та виявлення його впливу на економіку і зайнятість; впровадити в Україні досвід функціонування таких форм підтримки малого підприємництва, як бізнес-інкубатори, що виступають посередниками між фірмами, науковими центрами і місцевими органами влади, поєднуючи при цьому досвід господарювання, сучасні технології виробництва і управління, концентруючи капітал і знання з метою підготовки підприємців професіоналів; розроблені регіональні програми розвитку системи робочих місць, зокрема і в сфері малого та середнього підприємництва, адаптовані до вимог робочої сили, в першу чергу незайнятого населення та безробітних; визначити першочергові завдання державної політики щодо припинення деградації робочої сили на основі адаптації її до нових умов трудової діяльності, професійної перепідготовки і підвищення кваліфікації; стимулювання малого та середнього бізнесу до створення додаткових робочих місць пільговим, наданням місцевих ресурсів, надання в оренду земельних ділянок та виробничих площ.

Державній політиці зайнятості, яка тісно переплітається з аспектами державної інноваційної та промислової політики, доцільно використати такі переваги національної економіки, які навіть після трансформаційної кризи є доволі значними, а саме: потужний науково-технологічний потенціал, висококваліфіковані наукові та інженерно-технічні кадри; велика кількість об'єктів інтелектуальної (промислової) власності, що є матеріальною основою для створення високопродуктивних, «високоосвічених» робочих місць; високий рівень системи вищої освіти як економічна та інституційна основа системи неперервної освіти та випереджувальної підготовки працівників для динамічно змінюваних потреб національної економіки; потужний технологічний потенціал оборонних і суміжних з ними цивільних галузей, особливо машинобудування та приладобудування тощо.

Економічне зростання останніх років поставило перед Урядом України, органами регіонального управління, науковими колами, представниками бізнесу завдання опрацювати теоретико-методологічні основи переходу до інвестиційно-інноваційної моделі розвитку з метою визначення особливостей зайнятості у сфері її реалізації. В концептуальному плані мова йде про вибір моделі інноваційної політики, яка найповніше відповідає соціально-економічним, ментальним та культурно-історичним особливостям українського суспільства, з урахуванням національних традицій господарювання.

Процес інтеграції України до світової господарської системи формує як можливості, так і загрози для національного економічного розвитку та добробуту населення [178].

Так, запровадження європейських стандартів вартості робочої сили створює не лише можливості для підвищення рівня життя та зростання якості людського капіталу, а й загрози щодо втрати конкурентоспроможності вітчизняної продукції, згортання виробництва та скорочення масштабів сфери докладання праці.

Чинниками загроз, що збільшують вірогідність негативних наслідків інтеграції України до світового господарства для вітчизняної економіки та сфери докладання праці, можна вважати: домінування заниженої вартості робочої сили серед чинників конкурентної переваги вітчизняних підприємств на світових ринках; негнучкість системи професійного навчання та перекваліфікації працівників; великі обсяги прихованого безробіття; нерозвиненість ринкової інфраструктури й інститутів сфери самозайнятості, що ускладнює працевлаштування безробітних; слабкість зв'язку між зростанням платоспроможного попиту населення і збільшенням обсягів національного виробництва.

Серед можливостей, що виникають завдяки інтеграційним процесам, слід відзначити:

- зростання масштабів внутрішнього інвестування в розвиток соціальної сфери і відповідне поліпшення якості людського капіталу;
- створення передумов для поширення ефективних форм і методів організації виробництва і праці, що залишились недосяжними за заниженої вартості робочої сили.

Узагальненням позитивного потенціалу інтеграційних процесів щодо розвитку сфери докладання праці в Україні можна вважати перспективу зміни загальної моделі зайнятості вітчизняної економіки. Така зміна, у кращому випадку, може передбачати перехід від моделі, заснованої на екстенсивному використанні та заниженій вартості робочої сили, до моделі, визначальними рисами якої є інтенсивне використання і висока оплата людських ресурсів на ґрунті раціоналізації структури зайнятості, змісту і форм організації трудових процесів. Актуальне питання державного регулювання інтеграційних процесів – зробити їх поштовхом до раціоналізації зайнятості, а також запобігти руйнуванню усталених, сформованих у суспільстві механізмів і відносин щодо відтворення зайнятості і людського потенціалу.

За відсутності дієвих механізмів, що забезпечують мобільність і адаптивність ресурсів в економіці, адаптація структури економіки до умов членства в СОТ обмежується лише процесами згортання економічної діяльності. Як наслідок – скорочуються масштаби системи робочих місць за якісними параметрами (за умовами праці, прибутковістю праці, професійно-кваліфікованим рівнем зайнятих, соціальною захищеністю працюючих тощо). З вивільненням ресурсного потенціалу з галузей і секторів економіки, що виявлятимуться неконкурентоспроможними в умовах членства України в СОТ, у видах і секторах економіки, що збільшуватимуть обсяги виробництва, зовсім не обов'язково відбудуватиметься адекватне зростання масштабів сфери докладання праці і поліпшення її якісних показників.

Досягти збереження масштабів сфери докладання праці, соціальних стандартів, внутрішніх джерел зростання продуктивності й осередків розвитку національного виробництва в умовах адаптації до нового рівня

інтеграції економіки у світову господарську систему не можливе без спеціального державного регулювання, головними задачами якого мають бути:

- передбачення всього комплексу наслідків інтеграційних процесів щодо передумов розвитку сфери докладання праці в економіці України;
- виявлення загроз (чинників скорочення масштабів і погіршення структури сфери докладання праці в економіці України), зумовлених інтеграційними процесами;
- визначення способів запобігання таким загрозам і завдань державного регулювання зайнятості ринку праці щодо оптимізації впливу інтеграційних процесів на зайнятість в Україні;
- оцінка ресурсного забезпечення, необхідного для реалізації заходів державного запобігання загрозам, зумовленим інтеграційними процесами;
- розробка цільових програм державного регулювання розвитку сфери докладання праці в умовах інтеграції України у світову господарську систему.

Висновки до розділу 3

Механізми подолання бідності, що нині застосовуються в Україні, є недостатньо ефективними, про що свідчить високий її рівень. І тому вирішення цієї проблеми в Україні потребує розробки системи комплексних науково-обґрунтованих і більш дієвих заходів, які повинні враховувати профіль, специфіку та особливості формування і поширення бідності, причини її виникнення та засоби її подолання, а також нової, більш дієвої стратегії подолання бідності та механізмів її реалізації. Від тактики виживання необхідно переходити до стратегії розвитку, від боротьби з бідністю – до зростання середнього класу. Саме середній клас є основою соціальної та політичної стабільності в країні, він підтримує реформи і впроваджує їх у життя через розвиток малого та середнього бізнесу.

Головний спосіб боротьби з бідністю – це підвищення рівня життя, це надання громадянам можливості гідно працювати, підвищувати свій рівень добробуту.

Специфіка обраної державою інвестиційно-інноваційної моделі розвитку економіки визначає перспективи зайнятості, особливості створення системи високопродуктивних робочих місць, стратегію, тактику та сценарій здійснення політики зайнятості на державному та регіональному рівнях.

У галузі державного управління політика зайнятості – це не тільки частина соціальної політики, а й інтегральна складова макроекономічного регулювання.

Стрижнем національної соціальної політики повинна стати всебічна підтримка економічно активного населення, створення умов для його самореалізації. Потрібно враховувати регіональні аспекти політики зайнятості та впроваджувати елементи гнучких ринків праці.

Вирішення будь-яких питань соціально-економічного змісту в суспільному житті, щодо якого соціальні партнери вважають за потрібне досягти згоди, є предметом соціального партнерства, тобто системою відносин у соціально-трудої сфері, спрямованій на узгодження та захист інтересів найманих працівників і роботодавців.

Механізмом реалізації соціального партнерства виступає соціальний діалог – система колективних відносин між працівниками, роботодавцями та їх представниками, органами державної влади і місцевого самоврядування щодо реалізації трудових і соціально-економічних інтересів сторін шляхом колективних переговорів, консультацій, обміну інформацією, прийняття спільних рішень, застосування узгоджувальних процедур.

Нині в Україні на етапі трансформації економіки і формування основ громадянського суспільства формується, поки, модель соціально-трудої відносин, яку можна охарактеризувати як колективістсько-найманий тип праці із значною часткою державного патерналізму і елементами договірної регулювання.

Але очевидним є те, що українська модель соціально-трудова відносин має увібрати в себе кращі надбання існуючих доктрин щодо їх формування і регулювання, враховувати національні особливості та курс на євроінтеграцію. Важливо організувати за допомогою певних правил і процедур взаємодію сторін соціального діалогу таким чином, щоб система соціально-трудова відносин поступово трансформувалася на корпоративістську модель, у якій всі суб'єкти діятимуть злагоджено в інтересах формування та реалізації ефективної соціально-економічної політики, а її метою буде побудова держави загального добробуту.

Водночас міжнародний досвід вказує на те, що незалежно від того, чи базується система соціально-трудова відносин на законодавчих підставах, чи на добровільних домовленостях сторін, вона завжди демонструватиме свою життєздатність і ефективність, якщо зацікавленість у цьому всіх трьох сторін буде однаковою.

ВИСНОВКИ

В результаті дослідження розглянуті основні поняття і категорії: «соціальна політика», «соціальна держава», «бізнес», «малий бізнес», «середній бізнес», «підприємництво», «підприємець», «суб'єкт малого підприємництва». Дослідження понятійного апарату теми дисертаційної роботи стало можливим за рахунок поєднання наукових точок зору, що

притаманні різним галузям знання, а саме: політології, державному управлінню, економіці, соціології та ін.

В цілях дослідження розглянута динаміка розвитку понять «підприємець» і «підприємницька діяльність», внаслідок чого з'ясовано, що еволюція цих понять пов'язана з історією становлення обміну, виробництва і розподілу товарів і послуг, з рівнем розвитку науково-технічного прогресу.

За результатами аналізу різних підходів до диференціації сфер суспільства соціальна сфера виділяється у ряді основних. Одні автори розуміють соціальну сферу як сукупність великих соціальних (громадських) груп, з яких складається це конкретне суспільство, фактично ототожнюючи поняття «соціальна сфера суспільства» з поняттям «соціальна структура суспільства». Інший підхід розроблено представниками економічної науки. Активно використовуючи в науковому аналізі поняття «соціальна сфера», вони зводять її до невиробничої сфери, галузей послуг.

Основним, на наш погляд, являється підхід, згідно з яким соціальна сфера розглядається як стійка область діяльності людей з відтворення свого життя. Соціальна сфера пов'язується з сукупністю соціальних умов і чинників, що забезпечують життєдіяльність громадських груп і індивідів, їх відтворення, розвиток, вдосконалення. При такому її розумінні вона є цілісною, постійно такою, що змінюється підсистемою суспільства, простору реалізації соціальної функції суспільства. Саме у відношенні до неї набуває сенсу соціальна політика.

Аналіз ступеню розробленості проблеми показав, що у вітчизняній політологічній літературі є ряд фундаментальних наукових праць, присвячених різним аспектам соціальної політики України. В той же час доки ще немає комплексних політологічних досліджень політичних механізмів розвитку малого і середнього бізнесу, а також залишаються недостатньо розробленими теоретико-методологічні основи державно-управлінських механізмів розвитку цієї сфери.

В ході аналізу передвиборних програм політиків і політичних партій України виявлено, що в кожній з них зазначається про необхідність підтримки розвитку малого і середнього бізнесу, що дозволить створити клас ефективних власників. Проте у своїй більшості політики і політичні партії не пропонують конкретних механізмів підтримки бізнесу, а обмежуються загальними деклараціями.

Політичні механізми взаємодії держави і бізнесу є однією з важливих умов формування ефективної економічної політики, підвищення інноваційної активності, розвитку економічної і соціальної інфраструктури. Зроблений висновок про те, що політичні інститути є суб'єктом формування і розвитку малого і середнього бізнесу, а бізнес, як правило, впливає на формування політичної, соціальної, культурної системи суспільства.

Дослідження взаємовідносин держави та малого і середнього бізнесу показало, що поки вони не збалансовані. Державна політика в цій сфері часто зводиться до надмірного адміністративного тиску (перевірки, санкції, заборони та ін.). Бізнес зі своєї сторони намагається, за допомогою різних форм впливу на державні органи влади, лобіювати свої інтереси, не завжди співпадаючі з державними. Таким чином, політики встановлюють контроль над бізнесом, а бізнес намагається впливати на державну політику. В результаті створюється ґрунт для корупції, що має далеко політичні і правові наслідки.

Один із висновків дисертації полягає в тому, що змінилися і продовжують змінюватися стосунки держави і бізнесу, йде інтенсивна зміна еліт. Представляється, що взаємодія держави і бізнесу повинна орієнтуватися на розвиток системи вільного підприємництва, розвиток прав і свобод особи в економічній діяльності. Саме самостійність бізнесу об'єктивно робить його учасником соціально-політичного розвитку держави і суспільства. Роль держави в розвитку малого і середнього бізнесу повинна полягати в тому, щоб стимулювати ті сфери, які сприяють зростанню громадського добробуту.

Показано, що бізнес не лише зацікавлений у збереженні політичної стабільності відповідної території, оскільки це є найважливішою умовою поліпшення підприємницького і інвестиційного клімату, але і несе свою певну частку відповідальності за це.

В цілях інституціоналізації бізнес-співтовариства потрібна активна участь представників бізнесу в усіх сферах життєдіяльності суспільства. Інституціоналізація малого і середнього бізнесу є процесом соціально-політичного конструювання специфічного набору норм і правил, що визначає практику діяльності і взаємодії бізнесу з іншими громадськими підсистемами і соціумом в цілому. Можливість впливати на політичні процеси визначається соціальним потенціалом малого і середнього бізнесу, під яким слід розуміти розвиток бізнесу, що відповідає соціальним цілям суспільства, сприяючи досягненню соціального миру, безпеки і благополуччя громадян, дотримання прав людини.

Можна зробити висновок про те, що в Україні триває процес інституціоналізації і консолідації українського підприємництва, формуються і освоюються його цінності, установки, принципи. Про це свідчить передусім визнання провідними індустріальними країнами ринкового характеру української економіки, утворення на центральному і регіональному рівнях різних об'єднань, організацій, союзів промисловців і підприємців, що відстоюють інтереси українського бізнесу. В той же час поки ще передчасно вважати, що цей процес в Україні вже завершився і в країні сформувалося цивілізоване підприємництво, що відповідає світовим стандартам.

Аналіз розвитку малого і середнього бізнесу як напряму діяльності інститутів громадянського суспільства показав, що бізнес – це найактивніший суб'єкт громадянського суспільства, що володіє потужними фінансовими та іншими ресурсами, а тому активно самовизначається в соціальному просторі. Особливістю підприємницької діяльності є, насамперед, повна воля приватної ініціативи, приватного інтересу.

Громадські об'єднання підприємців – це свідомо консолідація зусиль

представників малого та середнього бізнесу, об'єднання в цілях відстоювання своїх інтересів Вони є ключовим і дуже дієвим елементом інфраструктури підтримки підприємництва. Це цікавий і мобільний інститут, який діє на засадах добровільності і самоврядності. Процес створення громадських структур підприємців в Україні нерозривно пов'язаний із відродженням України як самостійної незалежної держави та з розвитком малого бізнесу як окремої галузі народного господарства. Кількість підприємців, які входять до складу громадських організацій, значно збільшується протягом часу, так само як і сама кількість громадських організацій. Від винятково захисних функцій поступово здійснюється перехід до наступної стадії – цивілізованому лобюванню інтересів малого і середнього бізнесу в органах влади.

Разом з тим, вплив громадських об'єднань підприємців на темпи розвитку малого і середнього бізнесу ще не є достатньо потужним. Можливості підприємництва надто мало використовуються у вирішенні питань бідності, безробіття, наповнення державних і місцевих бюджетів, насичення товарних ринків, розв'язання соціально-побутових проблем. В окремих регіонах нерівномірно розвивається підприємництво, допускаються порушення законодавства з питань підприємництва, антимонопольного законодавства, порядку реєстрації та регулювання діяльності підприємницьких структур, обмеження вільного руху продукції тощо.

Порівняльний аналіз програм основних політичних сил України показав, що усі політичні партії і політики прагнуть продемонструвати свою зацікавленість у підтримці малого і середнього бізнесу. Немає жодної партії або політика, які у своїй програмі виступили проти розвитку підприємництва. Виявлено, що ліві політичні сили (Комуністична партія України), які традиційно виступають за підвищення податків, запропонували у своїй політичній програмі ввести для малого і середнього бізнесу податкові канікули.

Показано, що бідність є одним з найважливіших чинників політичної нестабільності, а значить проблема бідності є проблемою політичною. За

наявними даними в Україні спостерігається величезний дисбаланс між найбагатшими і найбіднішими. Зроблений висновок про те, що бідність є причиною зростання недовіри до політичних інститутів. Поширюються апатія, есканізм, самотність і як наслідок - знижується політична, зокрема, електоральна активність населення. Таким чином, бідність сьогодні багато в чому виступає як істотна загроза політичній стабільності українського суспільства.

В результаті дослідження визначені основні завдання сучасної державної політики зайнятості населення України. Обґрунтовано, що державна політика зайнятості повинна бути сфокусована на проведенні заходів, сприяючих створенню умов для найбільш повного використання потенціалу трудової та ділової активності працездатних громадян, протидіючи збіднінню населення і масовому безробіттю.

Складність розв'язання цієї задачі полягає в тому, щоб знайти баланс між законами ринкової економіки, що розглядають як норму вивільнення працівників у зв'язку з ліквідацією неспроможних підприємств, згортанням обсягів виробництва, і можливостями державного і регіонального рівнів управління для задоволення потреб населення в робочих місцях як джерелі засобів існування.

Виявлені найбільш впливові заходи активної політики держави в галузі забезпечення зайнятості населення: створення додаткових робочих місць; надання інформаційних та профорієнтаційних послуг; організація банку вакансій, пошук підходящої роботи, сприяння у працевлаштуванні громадян; допомога громадянам у відкритті своєї справи; працевлаштування неконкурентоспроможних верств населення на заброньовані робочі місця; сприяння самозайнятості та підприємницькій діяльності; поліпшення конкурентоспроможності робочої сили за рахунок організації професійного навчання, перенавчання та підвищення її кваліфікації; організація тимчасових громадських робіт.

Держава має розуміти стратегічне значення розвитку підприємництва, вирішення нагальних економічних і соціальних проблем неможливе без розвитку підприємницької сфери. Україні необхідна серйозна державна програма щодо створення сприятливих умов для розвитку підприємництва в країні, яка має передбачати мінімізацію фіскального й адміністративного тиску на малий бізнес, зниження вартості кредитних ресурсів, можливість реалізації інноваційних проектів тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Азьмук Н.А. Управління розвитком малого підприємництва на регіональному рівні : авторф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.02.03 «Організація управління, планування і регулювання економікою» / Надія Анатоліївна Азьмук. - К., 2003. - 19 с.

2. Акімов Д.І. Стабільне громадянське суспільство як чинник демократичного розвитку України / Дмитро Ігорович Акімов // Суспільні реформи та становлення громадянського суспільства в Україні : матеріали наук.-практ. конфер. за міжнар. участю (30 трав. 2001р., Київ). / За заг. ред. В.І. Лугового, В.М. Князева. – К. : Вид-во УАДУ, 2001. –Т.2. - С. 397-399.

3. Алейников А.В. Политический дизайн институциональной трансформации российского бизнеса / Андрей Викторович Алейников // Власть. – 2007. - № 10. – С. 60-66.

4. Арсеєнко А.Г. Соціально-економічний механізм регулювання трудових відносин (на прикладі США, Канади, Великобританії) / Анатолій Григорович Арсеєнко. – К. : Наукова книга, 1995. – 184 с.

5. Асаул А.Н. Организация предпринимательской деятельности : учебник / А.Н. Асаул, М.П. Войнаренко, П.Ю. Ерофеев / под ред. д э.н., проф. А.Н. Асаула. – СПб. : «Гуманистика», 2004. – 448 с.

6. Ахінов Г.А. Соціальна політика : навч. посібн. / Григор Артушевич Ахінов, Сергій В'ячеславович Калашніков. - М. : ИНФРА-М, 2009. - 272 с.

7. Балабанова Н.В. Від соціального стану до соціальної дії (малий бізнес і суспільство) / Наталія Вікторівна Балабанова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sociology.kharkov.ua/rus/chten>. - 01.php

8. Бейгул С.Б. Основи формування регіональної політики розвитку малого підприємництва : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / Світлана Богданівна Бейгул. – Харків, 2006. – 20 с.

9. Берницька Д.І. Державне регулювання розвитку малого бізнесу в регіоні : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.02.03 «Організація управління, планування і регулювання економікою» / Дарія Іванівна Берницька. - Львів, 2003. - 20 с.

10. Бізнес і політичні партії: вимоги розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ucipr.kiev.ua/publications/3652/lang/>

11. Біла С.О. Реформування соціальної сфери за умов суспільної трансформації в Україні / Світлана Олексіївна Біла // Суспільні реформи та становлення громадянського суспільства в Україні : матеріали наук.-практ. конфер. за міжнар. участю (30 трав. 2001р., Київ) / За заг. ред. В.І. Лугового, В.М. Князева. – К. : Вид-во УАДУ, 2001. –Т.2. - С. 59-60.

12. Блог Валерія Баранова. Малий бізнес взагалі не потрібно розглядати як суб'єкт оподаткування [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://narodna.org.ua/blogposts.php?>

13. Блок Литвина ініціює зменшення податкового навантаження на малий та середній бізнес [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unian.ua/news/208041-blok-litvina-initsiyue-zmenschennya-podatkovogo-navantajennya-na-maliy-ta-seredniy-biznes.html>

14. Бодров В.Г. Економіко-політичне сприяння малому і середньому підприємництву (МСП) – фактор структурних перетворень у перехідній економіці / В.Г. Бодров // Банківська справа. – 1999. - №1. – С. 53-54.

15. БЮТ ініціює збір підписів проти Податкового кодексу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://lb.ua/news/2010/08/04/59678_BYUT_initsiiruet_sbor_podpisey_pro.html

16. Варналій З.С. Державна політика підтримки малого підприємництва : монографія / Захарій Степанович Варналій. – К. : НІСД, 1996. – 122 с.

17. Варналій З.С. Економічна природа та особливості розвитку малого підприємництва в Україні : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : спец. 08.01.01 «Економічна теорія» / Захарій Степанович Варналій. – К., 1998. – 34 с.

18. Варналій З.С. Мале підприємництво в Україні / Захарій Степанович Варналій. – К. : Інститут приватного права і підприємництва АпрН України, 1997. – 34 с.

19. Варналій З.С. Мале підприємництво: основи теорії і практики / Захарій Степанович Варналій. - К. : Т-во «Знання», КОО, 2001. - 277 с.

20. Васильченко В.С. Державне регулювання зайнятості : навч. посібн. / Віталій Сергійович Васильченко. – К. : КНЕУ, 2003. – 252 с.

21. Великий економічний словник / Під ред. А.Н. Азріліяна. – 5-е вид. доп. і перероб. – М. : Ін-т нової економіки, 2002. – 1280 с.
22. Великий енциклопедичний юридичний словник / За ред. акад. НАН України Юрія Сергійовича Шемшученка. – 2-ге вид. переробл. і доповн. - К. : «Юридична думка», 2012. – 1020 с.
23. Верже Даниэль. Международные вопросы: низкие доходы, ограниченное потребление или низкое благосостояние: статистические подходы к вопросам бедности в плане международного сравнения / Верже Даниэль // Экономика и статистика. – 2005. - № 383-385. – С. 7-45.
24. Верховода Л. Підприємництво. Нові форми господарювання / Л. Верховода // Економіка України. - 1992. - №10. – С. 66-71.
25. Віталій Хомутич: Кількість податкових перевірок зменшилась майже удвічі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.partyofregions.org.ua/ru/news/faces/show/3057>
26. Вітер В. Перспективи подолання бідності та зростання добробуту населення України / Володимир Вітер // Україна: аспект праці. – 2011. - №6. - С. 18-26.
27. Влада буде боротися з бідністю - Янукович [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://podrobnosti.ua/power/2010/06/04/691043.html>
28. Влада, громадські організації, малий бізнес: методологія й практика співпраці, зарубіжний досвід. Аналітичний центр «Академія» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.academia.org.ua/?p=250>
29. Воля України подолати бідність – значний крок на шляху досягнення Цілей Розвитку Тисячоліття. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.un.kiev.ua/ua/pressroomnevs/>
30. Воронич К.М. Міжнародний досвід організації малого бізнесу та можливість його впровадження в Україні / К.М. Воронич // Науковий вісник НЛТУ України : зб. наук.-техн. праць. – 2011. – Вип. 21.10. – С. 184-189.

31. Воротіна Л.І. Малий бізнес та підприємництво як засіб адаптації до ринкових форм господарювання / Людмила Іванівна Воротіна. – К. : Знання, 1996. – 36 с.

32. Врублевський В.К. Український шлях. Нариси: геополітичне становище України та її національні інтереси / Віталій Костянтинівич Врублевський, Валерій Іванович Хорошковський. - К. : Демократична Україна, 1997. – 426 с.

33. Все більше українців працюють самі на себе [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.epravda.com.ua/news/2011/01/26/268064/view>

34. Гайдатов О.В. Формування організаційних умов розвитку малого бізнесу у регіоні : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / Олександр Вікторович Гайдатов. – Донецьк, 2003. – 19 с.

35. Галан Н.І. Системи державної підтримки малого та середнього бізнесу в розвинутих країнах : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.05.01 «Світове господарство і міжнародні економічні відносини» / Наталія Іллівна Галан. - К., 2006. - 18 с.

36. Герасимчук В.І. Малий та середній бізнес як сфера зайнятості : методологія, аналіз проблеми розвитку : монографія / Володимир Іванович Герасимчук, О. В. Мірошніченко, В. В. Онікієнко В. – К. : УІСД, 2002.-116 с.

37. Горбатенко В.П. Стратегія модернізації суспільства: Україна і світ на зламі тисячоліть / Володимир Павлович Горбатенко. – К. : Академія, 1999. – 239 с.

38. Гордієнко І.В. Малі підприємства: критерії правового статусу і проблеми його вдосконалення / І.В. Гордієнко // Підприємництво, господарство і право. – 2002. - №6. – С. 8-12.

39. Горник В.Г. Оцінка ролі та місця України у міжнародних економічних відносинах / Володимир Гнатович Горник // Економіка та держава. – 2011. – № 3. - С. 125-127.

40. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. - 2003.- №№18, 19-20, 21-22. - Ст. 144.

41. Гриненко А. М. Соціальна політика : навч.-метод. посібн. для самост. вивч. дисципліни / Анатолій Михайлович Гриненко - К. : КНЕУ,2004. - 309 с.

42. Громадянське суспільство: історія та сучасність : монографія / Розова Тамара Вікторівна, Білоусов Олександр Сергійович, Вінокурова Лідія Валеріївна, Довгий Сергій Вікторович, Легеза Яніна Олександрівна ; за заг. ред. д-ра філос. наук, проф. Тамари Вікторівни Розової. – Одеса : «Юридична література», 2010. - 344 с.

43. Дейнека О. Константи бідності / О. Дейнека [Електронний ресурс]. - Режим доступу : [http:// www.pchela.ru](http://www.pchela.ru)

44. Дейч С.Б. Механізми державного регулювання взаємодії великих промислових підприємств з підприємствами малого і середнього бізнесу : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / Сергій Борисович Дейч. – Донецьк, 2007. – 21 с.

45. Декларація тисячоліття Організації Об'єднаних Націй: Затверджена резолюцією 55 / 2 Генеральної Асамблеї від 8 вересня 2000 року [Електронний ресурс]. - Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/li

46. Державна служба зайнятості [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.dcz.gov.ua/control/uk/index>

47. Державна служба статистики України. Україна у цифрах 2011 р. : Статистичний збірник / За ред. О.Г. Осауленка. – Київ, 2012. – 251 с.

48. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

49. Для розвитку соціально відповідальної діяльності бізнесу потрібні державні стимули [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.uspp.org.ua/actual/187.dlya-rozvitku-socialno-vidpovidalnoi-diyalnost>

50. Долан Э.Д. Рынок: микроэкономическая модель / Эдвин Дж Долан, Дэйвид Е. Линдсей ; пер. с англ. В. Лукашевич. - СПб. : [Печатный Двор], 1992. - 496 с.
51. Долішній М.І. Регіональна політика ХХ-ХХІ століть: нові пріоритети : монографія / Долішній Мар'ян Іванович. - К. : Наукова думка, 2006. - 511 с.
52. Донських А.С. Державна підтримка – складова ефективної політики розвитку малого бізнесу / А.С. Донських // Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=1500>
53. Драган І.О. Формування державної підтримки розвитку малого підприємництва : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / Іван Олександрович Драган. – Запоріжжя, 2006. – 20 с.
54. Друкер П. Рынок: как выйти в лидеры. Практика и принципы // Питер Друкер – М. : Book chamber international, 1992. – 352 с.
55. Эггертссон Т. Экономическое поведение и институты : монография / Трауинн Эггертссон. – М. : Дело, 2001. – 407 с.
56. Экономика труда и социально-трудовые отношения : учебник для студ. экон. спец. вузов / Г.Г. Меликьян, Р.П. Колосова, В.Г. Костаков, А.А. Ткаченко, Л.С. Чижова ; ред. Г.Г. Меликьян, Р.П. Колосова. - М. : ЧеРо : Изд-во МГУ. - 1996. – 623 с.
57. Економічний словник – довідник / ред. Степан Васильович Мочерний. - К. : «Femina», 1995. – 368 с.
58. Енциклопедичний словник бізнесмена : Менеджмент, маркетинг, інформатика / За заг. ред. М. І. Молдаванова. - К. : Техніка, 1993. – 856 с.
59. Єрмоленко Д.О. Поняття та ознаки соціальної держави / Д.О. Єрмоленко // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 2001. - №2. – С. 76-83.

60. Есипов В.Е. Оценка бизнеса : учебник для вузов / Виктор Ефимович Есипов, Галина Афанасьевна Маховикова, Вероника Владимировна Терехова. - СПб. : Питер, 2002. - 415 с.

61. Жуков В.І. Характеристика нетипових форм зайнятості на ринку праці в Україні / В.І. Жуков // Ринок праці та державна служба зайнятості в епоху глобальних змін і новітніх викликів : матер. міжнар. тристорон. наук.-практ. конфер. (14-15 груд. 2010 р., м. Київ) / Упор. М.В. Туленков, О.Ю. Білкова, Л.Г. Новаш. – К. : ППК ДСЗУ, 2011. – С. 85-94.

62. Заярна Н.М. Вплив економічної кризи на зовнішньоекономічну діяльність підприємств України / Н.М. Заярна, О.О. Притула // Науковий вісник НЛТУ України : зб. наук.-техн. праць.– Львів : РВВ НЛТУ України. – 2011. – Вип. 21.01. – С. 202-206.

63. Інноваційна стратегія українських реформ / Гальчинський Анатолій Степанович, Геєць Валерій Михайлович, Кінах Анатолій Кирилович, Семиноженко Володимир Петрович. – К. : Знання України, 2002. – 336 с.

64. Казес С. Ринки праці в перехідний період: Урівноваження гнучкості та захищеності в Центральній та Східній Європі / Сандрін Казес, Олена Нешпорова. – Женева : МБП, 2004.- 179 с.

65. Кантільйон Р. Досвід про природу торгівлі / Річард Кантільйон. - М. : Соцектіз, 1959. – 120 с.

66. Каргалова М.В. ЄС: політика суспільного добробуту / Марина Вікторівна Каргалова // Сучасна Європа. – 2006. - №1.- С.100-111.

67. Карпова Е.И. Анализ зарубежного опыта поддержки малого бизнеса / Е.И Карпова, Л.И. Чубарева [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://newzbook.com/book>

68. Карпова О.І. Управління розвитком підприємств малого бізнесу : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.06.01 «Економіка, організація і управління підприємствами» / Олена Іванівна Карпова. – Донецьк, 2002. - 19 с.

69. Карсекін В. Мале підприємництво: проблеми і перспективи / В. Карсекін, В. Миска, В. Білик // Економіка України. – 1995. – №10. – С. 72-76.

70. Кір'ян Т.М. Методологічні та прикладні аспекти праці та соціальної політики : монографія / Т.М. Кір'ян. - К. : Соцінформ, 2008. — 384 с.

71. Кір'ян В. Перспективні напрями соціального розвитку та механізм її реалізації в Україні / В. Кір'ян // Україна: аспекти праці. – 2011. - №4. - С. 13-18.

72. Книш Д.Я. Малий бізнес регіону в умовах стратегії інноваційного розвитку України (на матеріалах Львівської області) : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / Данило Ярославович Книш. - Львів, 2006. - 20 с.

73. Колесникова Л. Предпринимательство: от «максимизации прибыли» к синергии социально-экономических систем / Л. Колесникова // Вопросы экономики. - 2001. - №10. – С. 40-54.

74. Кондратюк Т.В. Державна політика підтримки малого бізнесу : монографія / Тетяна Вікторівна Кондратюк. – К. : Видавничий центр «Академія», 2003. -111 с.

75. Кондратюк Т.В. Механізми вдосконалення політики підтримки малого бізнесу органами влади / Тетяна Вікторівна Кондратюк // Актуальні проблеми державного управління : науковий збірник. - Харків, ХарРІДУ «Магістр», 2001. - №3(11).- С. 144-150.

76. Кондратюк Т.В. Теоретичні питання дослідження політики підтримки малого бізнесу в процесі становлення громадянського суспільства / Тетяна Вікторівна Кондратюк // Суспільні реформи та становлення громадянського суспільства в Україні : матеріали наук.-практ. конфер. за міжнар. участю (30 трав. 2001 р., Київ) / За заг. ред. В.І. Лугового, В.М. Князева. – К. : Вид-во УАДУ, 2001. – Т.2. - С. 89-93.

77. Кондратюк Т.В. Формування державної політики підтримки малого

бізнесу в Україні : автореф. дис. ... канд. з держ. упр. : спец. 25.00.05 «Галузеве управління» / Тетяна Вікторівна Кондратюк. - К., 2002. - 20 с.

78. Коноплицький В.А. Економічний словник : тлумачно-термінологічний / Володимир Аврамович Коноплицький, Ганна Ісаївна Філіна. – К. : КНТ, 2007. – 580 с.

79. Концепція становлення і розвиток системи соціального партнерства в РФ. – М., 1997. – 279 с.

80. Кох Р. Менеджмент і фінанси от А до Я / Річард Кох. – Спб. : Вид-во «Пітер», 1999. – 496 с.

81. Кремень В.Г. Україна: альтернативи поступу (критика історичного досвіду) / Василь Григорович Кремень, Дмитро Володимирович Табачник, Василь Миколайович Ткаченко. - К., 1996. – 793 с.

82. Крупник А.С. Соціально-захисна спрямованість державної соціальної політики в умовах трансформації українського суспільства : автореф. дис. ... канд. політ. наук : спец. 25.00.04 «Політичні інститути та процеси» / Андрій Семенович Крупник. - Одеса, 2002. - 17 с.

83. Ксения Ляпина инициирует избавление предпринимателей-физлиц от обязательности единого соцвзноса[Електронний ресурс]. -Режим доступу : <http://chp.com.ua/all-news/item/11681-kseniya-lyapina-iniciiruet-izbavlenie-predprinimatelej-fizlic-ot-obyazatelnosti-edinogo-socvznosa>

84. Кулик С.М. Державна регуляторна політика сприяння розвитку малого підприємництва : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / Сергій Миколайович Кулик. - Запоріжжя, 2007. - 20 с.

85. Кулик С.М. Особливості сучасної державної політики підтримки малого бізнесу // Державна стратегія управління місцевим та регіональним розвитком: форми, методи та актуальні проблеми реалізації : матеріали наук.-практ. конфер. 24 листопада 2004 р. : У 2 т. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2004. - Т. 1. - С. 225-227.

86. Ларцев В.С. Социокультурный генезис личности (социально-философский анализ) : монографія / Владимир Сергеевич Ларцев. - К. : ООО Информационно-издательская фирма «Принт-Экспресс», 2002. - 360 с.

87. Лібанова Е.М. Соціальна стратифікація українського суспільства і передумови становлення середнього класу / Елла Марленівна Лібанова // Нова політика. – 2002. - № 1. – С. 5-11.

88. Лех Г.А. Світовий досвід розвитку підприємств малого бізнесу / Г.А. Лех, М.М. Ільчишин, О.Я. Туркало // Науковий вісник НЛТУ України : зб. наук.-техн. праць. – Львів : РВВ НЛТУ України. – 2011. – Вип. 21.15. – 400 с.

89. Литвин захистить малий та середній бізнес [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.26.com.ua/ru/dnews/v/2088>

90. Логачова С.С. Підтримка діяльності малих підприємств в Україні / С.С.Логачова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://intkonf.org/logachova-ss-pidtrimka-diyalnosti-malih-pidpriemstv-v-ukrayini/>

91. Ляпін Д.В. Бізнес-асоціації в Україні: оцінка спроможності і перспективи розвитку / Ляпін Дмитро Вадимович / - К. : Інститут конкурентного суспільства, 2005. – 48 с.

92. Магдеев Наїль Гамбарович. Політичні вектори міжнародного співробітництва у сфері скорочення бідності : автореф. дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.04 «Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку / Магдеев Наїль Гамбарович . - Москва, 2005. - 21 с.

93. Мазур І. Роль громадських організацій у розвитку підприємництва в АПК України / І. Мазур, О. Піменова // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. – 2011. - №124/125. – С. 10-13.

94. Мазур О.С. Інститути громадянського суспільства як чинник модернізації виборчої системи / Оксана Степанівна Мазур // Політичний менеджмент. – 2006. - №5. – С. 53 – 66.

95. Макконнелл К.Р. Аналітична економія: принципи, проблеми і політика ; пер.з англ. / Кемпбелл Р. Макконнелл, Стенлі Л. Брю. - Ч. 1 : Макроекономіка - Львів : Просвіта, 1997 . - 671 с.

96. Малый бизнес: устойчивость и компенсаторные возможности : монографія / Козаченко Анна Владимировна, Воронкова Алла Эженовна, Медяник Владимир Юрьевич, Назаров Валерий Викторович. – Київ : Лібра, 2003. – 328 с.

97. Мамдух Тайє Аль Зіадат. Розвиток малого підприємництва в умовах перехідної економіки (на прикладі України та Йорданії) : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.06.02 «Підприємництво, менеджмент та маркетинг» / Мамдух Тайє Аль Зіадат. - Донецьк, 1999. – 18 с.

98. Манжола П. Проблеми становлення середнього класу як основи розвитку громадянського суспільства / П. Манжола [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/265/>

99. Маршалл А. Принципи економічної науки / Альфред Маршалл. - М. : Прогрес, 1993. – 994 с.

100. Михальченко М.І. Соціально-політична трансформація України: реальність, міфологеми, проблеми вибору / Микола Іванович Михальченко, Віталій Станіславович Журавський, Віктор Володимирович Танчер. - К. : Логос, 1997. – 180 с.

101. Мохненко А.С. Становлення малого бізнесу регіону та підтримка його розвитку (на прикладі Херсонської області) : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» Андрій Сергійович Мохненко . - К., 2002. - 20 с.

102. Нараєвський С. Як відшукати точки дотику інтересів бізнесу та НУО / Сергій Нараєвський [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.civicua.org/news/view.html?q=1839788>

103. Нестандартная занятость в российской экономике : монография / Д. Браун, И. Ванту, Н. Вишневская, А. Войчу, В. Гимпельсон ;

ред. В. Гимпельсон, Р. Капелюшников. - М. : Издательский дом ГУ ВШЭ, 2006. –400 с.

104. Нікогосян О.О. Особливості розвитку політичних партій і партійних систем у посткомуністичних країнах : автореф. дис. ... канд. політ. наук: спец. 23.00.02 «Політичні інститути і процеси» / Ольга Олександрівна Нікогосян. – Одеса, 2008. – 16 с.

105. Нова філософія бізнесу та соціальна політика [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.viche.org/to-print?mid=8183>

106. Новий енциклопедичний словник. – М. : Велика російська енциклопедія, РПОЛКЛАСИК, 2002. -118 с.

107. Оберван О.Р. Новітні тенденції зайнятості в контексті інноваційного розвитку України / Оксана Романівна Оберван [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://intkonf.org/obervan-or/>

108. Озаринська В.В. Основи формування системи підтримки малого бізнесу в Україні / В.В. Озаринська [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua/>

109. Осадчая Г.И. Социология социальной сферы : учебное пособие / Галина Ивановна Осадчая. – М. : Изд-во МГСУ «Союз», 1999. – 274 с.

110. Паніна Н. В. Тенденції розвитку українського суспільства (1994-1998 рр.). Соціологічні показники : (табл., іл., комент.) / Наталя Вікторівна Паніна, Євген Іванович Головаха . - К. : Ін-т соціології, 1999. – 151 с.

111. Передвиборна програма Всеукраїнського об'єднання «Свобода» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://xcntrl.rupr.org/startpage/peredviborciprogrami>

112. Передвиборна програма кандидата на пост Президента України Богословської Інни Германівни // Урядовий кур'єр. – 2009. – 25 грудня. – С. 5.

113. Передвиборна програма кандидата на пост Президента України Гриценка Анатолія Степановича // Урядовий кур'єр. – 2009. – 25 грудня. – С. 4.

114. Передвиборна програма кандидата на пост Президента України Костенко Юрія Івановича // Урядовий кур'єр. – 2009. – 19 грудня. – С. 4.
115. Передвиборна програма кандидата на пост Президента України Литвина Володимира Михайловича // Урядовий кур'єр. – 2009. – 24 грудня. – С. 4.
116. Передвиборна програма кандидата на пост Президента України Мороза Олександра Олександровича // Урядовий кур'єр. – 2009. – 15 грудня. – С. 4.
117. Передвиборна програма кандидата на пост Президента України Противсіх Василя Васильовича // Урядовий кур'єр. – 2009. – 19 грудня. – С. 5.
118. Передвиборна програма кандидата на пост Президента України Супрун Людмили Павлівни // Урядовий кур'єр. – 2009. – 22 грудня. – С. 5.
119. Передвиборна програма кандидата на пост Президента України Тимошенко Юлії Володимирівни // Урядовий кур'єр. – 2009. – 23 грудня. – С. 5.
120. Передвиборна програма кандидата на пост Президента України Тігіпка Сергія Леонідовича // Урядовий кур'єр. – 2009. – 23 грудня. – С. 4.
121. Передвиборна програма кандидата на пост Президента України Тягнибока Олега Ярославовича // Урядовий кур'єр. – 2009. – 15 грудня. – С. 5.
122. Передвиборна програма кандидата на пост Президента України Ющенко Віктора Андрійовича // Урядовий кур'єр. – 2009. – 17 грудня. – С. 4.
123. Передвиборна програма кандидата на пост Президента України Януковича Віктора Федоровича // Урядовий кур'єр. – 2009. – 18 грудня. – С. 5.
124. Передвиборна програма кандидата на пост Президента України Яценюка Арсенія Петровича // Урядовий кур'єр. – 2009. – 16 грудня. – С. 5.
125. Передвиборна програма Об'єднаної Опозиції «Батьківщина»

[Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://xcntrl.rupr.org/startpage/peredviborciprogrami>

126. Передвиборна програма Комуністичної партії «Повернемо країну народу!» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://xcntrl.rupr.org/startpage/peredviborciprogrami>

127. Передвиборна програма Партії регіонів «Від стабільності – до добробуту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://xcntrl.rupr.org/startpage/peredviborciprogrami>

128. Передвиборна програма партії «Україна – Вперед!» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://xcntrl.rupr.org/startpage/peredviborciprogrami>

129. Передвиборна програма Політичної партії «УДАР» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://xcntrl.rupr.org/startpage/peredviborciprogrami>

130. Пилипенко В.Є. Соціологія підприємництва / Валерій Євгенович Пилипенко, Інна Петрівна Шевель. – К. : Європа, 1997. – 104 с.

131. Підсумки роботи за 2010 рік [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.socinform.vn.ua/pids10.htm>

132. Пермінова С.О. Трудові відносини як фактор розвитку соціальної інфраструктуру підприємства / С.О. Пермінова, В.О. Пермінова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kntu.kr.ua/doc/zb>.

133. Персонал дорогой и сердитый : матеріали II міжнар. конфер. «Корпоративна соціальна відповідальність: Цивілізована економіка, цивілізоване суспільство» (18 квітня 2008 р., Київ) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.csr-conference.org.ua/parts/news/Personal_dorogoi_i_serditiy.html

134. Петро Симоненко: Ліві змінюють податкову систему [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kpu.ua/petro-simonenko-livi-zminjat-podatkovu-sistemu/>

135. Петро Симоненко: Ми відмінимо податок на додану вартість [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kpu.ua/petro-simonenko-mi-vidminimo-podatok-na-dodanu-vartist>

136. Податківці зізналися, що Податковий кодекс потопив малий бізнес [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://luchesk.com.ua/news/oficioz/2428-Podatkiivtsi-ziznalisya-shcho-Podatkoviy-kodeks-potopiv-maliy-biznes>

137. Поліщук О.В. Проблеми розвитку малого бізнесу в Україні / О.В. Поліщук, В.В. Цимбал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/ppei/2011_32/Polis.pdf

138. Полонський О.М. Регулювання соціально-трудових відносин в умовах ринкової економіки / О.М. Полонський, А.І. Саноцька [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nauka.kushnir.mk.ua/>

139. Полтарак Н.І. Оцінка якості цільових програм державної підтримки розвитку малого бізнесу : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / Наталія Іллівна Полторак. - Харків, 2008. - 19 с.

140. Постанова Верховної Ради України «Про Рекомендації парламентських слухань» на тему: «Про стан дотримання конституційних гарантій трудових прав громадян» від 15.01.2009 № 892-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2009. - №28. – Ст. 370.

141. Про запровадження в Україні принципів Європейської хартії для малих підприємств : Постанова Кабінету Міністрів України від 02.07.2008 р. № 587 // Нормативні акти України : Електронна база даних [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>

142. Про затвердження Державної цільової соціальної програми подолання та запобігання бідності на період до 2015 року : Постанова від 31 серпня 2011 р. №1057// Нормативні акти України : Електронна база даних [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/>

143. Про захист економічної конкуренції : Закон України від 11.01.2001 № 2210-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР) – 2001.- №12. – Ст. 64.

144. Про заходи щодо забезпечення підтримки та дальшого розвитку підприємницької діяльності : Указ Президента України від 15.07.2000

№ 906/2000 // Нормативні акти України : Електронна база даних [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/906/2000>

145. Про невідкладні заходи з подолання бідності : Указ Президента України від 26 лютого 2010 р. № 274/2010 // Офіційний вісник Президента України. – 2010. - № 9.- С. 9.

146. Про підприємництво : Закон України від 07.02.1991 № 698-ХІІ // Нормативні акти України : Електронна база даних [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>

147. Про підприємства в СРСР : Закон від 04.06.1990 № 1529-І ХІІ // Нормативні акти України : Електронна база даних [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>

148. Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні : Закон України від 22.03.2012 № 4618-VІ // Відомості Верховної Ради України (ВВР) – 2013. - № 3. - Ст. 23.

149. Про Стратегію подолання бідності : Указ Президента України від 15 серпня 2001 №637/2001 // Нормативні акти України : Електронна база даних [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://rada.gov.ua>

150. Програма Комуністичної партії України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kpu.ua/programmakpu/>

151. Програма Партії регіонів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.partyofregions.org.ua/ru/about/program>

152. Програма політичної партії «Народний блок Литвина» [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://narodna.org.ua/page/programme>

153. Програма політичної партії «Наша Україна – Народна Самооборона» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.razom.org.ua/documents/443/>

154. Радянський енциклопедичний словник / науково – редакційна рада : А.М. Прохоров, М.С. Гіляров, О.М. Жуков. – М. : Радянська енциклопедія, 1980. – 1600 с.

155. Разумов А. А. Бедность в современной России / Александр Александрович Разумов, Мария Александровна Ягодкина. - М. : Формула права, 2007. – 335 с.

156. Райзберг Б. А. Современный экономический словарь / Борис Абрамович Райзберг, Леонид Шаропович Лозовский, Елена Борисовна Стародубцева. - М. : ИНФРА-М, 1996. - 496 с.

157. Рижий А.І. Соціально-трудоий конфлікт як різновид соціально-трудоих відносин: постановка проблеми подальшого дослідження за умов кризи / А.І. Рижий // Державна служба зайнятості України на ринку праці в умовах світової фінансово-економічної кризи: питання теорії та виклики практики : матеріали наук.-прак. конфер. (23 грудня 2008 р.) / За заг. ред. Ю.М. Маршавіна. – К. : ІПК ДСЗУ, 2009. – С.105-115.

158. Ринок праці та зайнятість населення: проблеми теорії та виклики практики : колект. моногр. / В. М. Галицький, Л.Г. Авдєєв, А.В. Алексєєва, О.В. Астахова, С.І. Бандур ; ред.-координатор М. В. Туленков. - К. : ІПК ДСЗУ, 2010. – 363 с.

159. Рубан Ю.Г. Україна в 2005-2009 рр.: стратегічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку : монографія / Ю.Г. Рубан. – К. : НІСД, 2009. – 655 с.

160. Савченко В.Є. Сучасне підприємництво (економічні і організаційні основи: проблеми формування і регулювання) / Віктор Єгорович Савченко. – М. : ОАО «Економіка», 1997. – 328 с.

161. Сахаров В.Є. Малий та середній бізнес / Вадим Євгенович Сахаров. – К. : ВНЗ «Національна академія управління», 2003. – 368 с.

162. Сей Ж.Б. Трактат політичної економії / Жан Батіст Сей. – К. : Вид-во «Основи», 2001. – 213 с.

163. Сизоненко В. Теорія підприємництва: здобутки і проблеми дослідження / Віктор Сизоненко // Економіка України. – 2002. - №9. - С. 45-51.

164. Сіленко А. О. Соціальна держава: територія перемін : монографія /

Алла Олексіївна Сіленко. – Одеса : Вид. центр УДАЗ, 2000. – 280 с.

165. Сіленко А.О. Соціальна держава: тернистий шлях до визнання. Світовий досвід і перспективи України : монографія / Алла Олексіївна Сіленко, Володимир Адольфович Коляденко. – К. : Вид-во «ТЄС», 2002. – 357 с.

166. Скуратівський В.А. Основи соціальної політики : навч. посібн. / Віталій Андрійович Скуратівський, Олена Михайлівна Палій. – К. : МАУП, 2002. – 200 с.

167. Скуратівський В.А. Соціальна політика : навчальний посібник для слухачів, аспірантів, докторантів спеціальності «Державне управління» / Віталій Андрійович Скуратівський, Олена Михайлівна Палій, Елла Марленівна Лібанова. – К. : УАДУ, 1997. – 360 с.

168. Скуратівський В.А. Соціальні засади суспільної трансформації та становлення громадянського суспільства в Україні / Віталій Андрійович Скуратівський // Суспільні реформи та становлення громадянського суспільства в Україні : матеріали наук.-практ. конфер. за міжнар. участю (30 трав. 2001р., Київ) / За заг. ред. В.І. Лугового, В.М. Князева. - К. : Вид-во УАДУ, 2001. - Т.2. – С. 209-211.

169. Слав'юк Р.А. Фінанси підприємств : посібник / Ростислав Анатолійович Слав'юк. – К. : УБС НБУ, 2007. – 550 с.

170. Сміт А. Дослідження про природу та причини багатства народів / Адам Сміт. - М. : Соцекгіз, 1962. – 685 с.

171. Соціальна політика держави та роль профспілок: останнє п'ятнадцятиріччя : навч. посібн. / Григорій Васильович Осовий, Олег Олександрович Бондарчук, Микола Леонтійович Головка, Сергій Михайлович Кондрюк, Володимир Спиридонович Максимчук, Ірина Миколаївна Новак, Юрій Іванович Работа, Сергій Якович Українець. - К. : Академія праці і соціальних відносин ФПУ, 2008. – 100 с.

172. Спіридон Кілінкаров, народний депутат від фракції КПУ про Податковий кодекс [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.radioera.com.ua/eranews/?idArticle=25842>

173. Степанова І. Соціальні аспекти підтримки малого підприємництва як один із факторів становлення громадянського суспільства в Україні / І.Степанова // Суспільні реформи та становлення громадянського суспільства в Україні : матеріали наук.-практ. конфер. за міжнар. участю (30 трав. 2001р., Київ) / За заг. ред. В.І. Лугового, В.М. Князева. – К. : Вид-во УАДУ, 2001. – Т.2. - С. 169-171.

174. Страшний С. Формування, забезпечення та реалізація державної політики підтримки малого й середнього підприємництва в Україні / Сергій Страшний // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. праць ОРІДУ НАДУ. - Одеса, 2008. - Вип. 4 (36). - С. 99-105.

175. Стрехова С.В. Основи управління соціально-трудовими відносинами / С. В. Стрехова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://intkonf.org/strehova-sv-osnovi-upravlinnya-sotsialno-trudovimi-vidnosina/>

176. Судаков В.І. Соціальна політика як технологічна система соціального захисту / Володимир Іванович Судаков // Ринок праці та зайнятість населення. – 2009. - № 2. - С. 8-11.

177. Суховий Д.І. Основні етапи становлення та розвитку державних соціальних гарантій в Україні / Д.І. Суховий // Економіка та держава. – 2011. - №7. – С. 49-51.

178. Терещенко О. Перспективи розвитку зайнятості в Україні за адаптації структури економіки до членства в СОТ / О. Терещенко // Україна: аспекти праці. – 2008. - №5. – с. 20-24.

179. Терон І.В. Сучасні проблеми формування державної регіональної економічної політики України : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / Ірина Василівна Терон. - К., 2001. - 19 с.

180. Тимохін М.Г. Аналіз передвиборчих програм політичних партій і блоків напередодні позачергових виборів 2007 р. / М.Г. Тимохін // Проблеми розвитку системи державного управління в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/tpdu/2008-4/doc/1/12.pdf>

181. Ткаченко Ю.В. Організаційно-економічний механізм стійкого функціонування підприємств малого бізнесу : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.02.03 «Організація управління, планування і регулювання економікою» / Юрій Володимирович Ткаченко. - Харків, 2002. - 21 с.

182. Труш І.В. Господарсько-правове забезпечення державної підтримки малого підприємництва в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право» / Ігор Валентинович Труш. - Донецьк, 2005. - 19 с.

183. Ульяницька О.В. Удосконалення управління підприємствами малого бізнесу в регіоні : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.06.01 «Економіка, організація і управління підприємствами» / Ольга Василівна Ульяницька. - Луганськ, 2004. - 18 с.

184. Усик В.І. Розвиток поняття «сектор малого та середнього бізнесу» в Україні та ЄС / Віра Іванівна Усик // Актуальні проблеми економіки. – 2009. - №4 (94). - С. 153-157.

185. Фабрая І.М. Регулювання розвитку малого підприємництва в Україні : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.02.03 «Організація управління, планування і регулювання економікою» / Інна Миколаївна Фабрая. – Донецьк, 2006. – 19 с.

186. Халецька А.А. Багатофакторна модель регіонального управління підприємництвом у секторі малого та середнього бізнесу : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : спец. 25.00.04 «Міське самоврядування» / Аліна Анатоліївна Халецька . - Донецьк, 2002. - 20 с.

187. Хамидуллин Ф.Ф. Развитие методологии исследования малого бизнеса / Фарид Фальзович Хамидуллин // Проблемы современной

економики. Евразийский международный научно-аналитический журнал. - СПб, 2006. - № 3/4 – С. 171 – 174.

188. Хамидуллин Ф.Ф. Совершенствование механизма государственного регулирования развития малого бизнеса / Фарид Фальзович Хамидуллин : материалы V междунар. научно-практич. конфер. «Динамика научных достижений - 2006», - Т.3. - Днепропетровск, 2006. - С. 73 – 77.

189. Хижняк І.А. Теоретичні проблеми громадянського суспільства у країнах Заходу періоду постіндустріальних трансформацій / І.А. Хижняк // Наукові праці МАУП. – К., 2003. – Вип.5. – С. 105-106.

190. Хизрич Р. Предпринимательство или как завести собственное дело и добиться успеха / Роберт Хизрич, Майкл Питерс. - М. : Прогресс, 1992. - Вып.1: Предприниматель и предпринимательство. – 160 с.

191. Хімченко А.М. Розвиток в Україні системи підприємництва: формування малого бізнесу : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.01.01 «Економічна теорія» / Андрій Миколайович Хімченко. - Донецьк, 2005. - 16 с.

192. Холостова Е.И. Социальная политика : учебное пособие / Евдокия Ивановна Холостова. - М. : ИНФРА-М, 2001. - 204 с.

193. Хом'яков В. Манія переслідування / Володимир Хом'яков [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://archive.kontrakty.ua/gc>

194. Цуркан О.О. Суспільна активність населення як фактор сприяння реалізації проекту / О.О. Цуркан, Ю.Р. Мешина [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/1_NIO_2011/Economics/

195. Чубарева Л.І. Малий бізнес: теорія, механізми підтримки становлення та розвитку : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.01 «Економічна теорія та історія економічної думки» / Людмила Іванівна Чубарева. – 20 с.

196. Шаповалова А. Глобальне громадянське суспільство як чинник формування української самоврядності / Алла Шаповалова // Освіта регіону:

політологія, психологія, комунікації. - 2009. - № 1. – С. 57-60.

197. Шевчук П.І. Соціальна політика / Петро Іванович Шевчук. - 2-е вид. – Львів : Світ, 2005. – 400 с.

198. Шепелев С.Е. Государственная поддержка малого предпринимательства за рубежом / Сергей Евгеньевич Шепелев // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.jurnal.org/articles/2008/ekon46.html>

199. Шумпетер Й. А. Теорія економічного розвитку / Йозеф Алоїз Шумпетер. - М. : Прогрес, 1982. – 455 с.

200. Шумпетер Й.А. Капіталізм, соціалізм, демократія / Йозеф Алоїз Шумпетер. – М. : Економіка, 1995. – 540 с.

201. Щербина О.В. Формування механізмів реалізації політики державної підтримки малого підприємництва в Україні (на матеріалах суб'єктів малого підприємництва) : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.06.02 «Підприємництво, менеджмент та маркетинг» / Ольга Володимирівна Щербина. - К., 1999. - 19 с.

202. Янг Ай. М. Політична теорія: загальні проблеми // В кн.: Політична наука. Нові напрямки. – М., 1999. – С. 460.

203. 15% українців живуть за межею бідності [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.radiosvoboda.org/content/article/24742863>

204. 17 жовтня - Міжнародний день боротьби з бідністю [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.fpsu.org.ua/index.php?option>

205. Habermas J. Entgegnung // Honneth A., Joas H. (Hg.), Kommunikatives Handeln. Beiträge zu Jürgen Habermas' Theorie des kommunikativen Handelns. Frankfurt, 1986. - 332 p.

206. Managing economic development : A guide to state and local leadership strategies / Luke J.S., Ventriss C., Reed B.J., Reed C.M. – S.F.; L.: Jossey-Bass, 1988. – 78 p.